

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE' DE TARIM-ÇEVRE
EKSENİNDE SOSYAL SORUMLULUK YAKLAŞIMI VE BU
ALANDAKİ UYGULAMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Emre Akyüz

Ankara,2021

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE' DE TARIM-ÇEVRE
EKSENİNDE SOSYAL SORUMLULUK YAKLAŞIMI VE BU
ALANDAKİ UYGULAMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Emre Akyüz

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Bülent Gülçubuk

**Ankara,2021
TÜRKİYE CUMHURİYETİ**

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Emre Akyüz

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE' DE TARIM-ÇEVRE
EKSENİNDE SOSYAL SORUMLULUK YAKLAŞIMI VE BU
ALANDAKİ UYGULAMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bülent Gülçubuk

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1. Prof. Dr. Nilgöl Karadeniz (Jüri Başkanı)**
- 2. Prof. Dr. Bülent Gülçubuk-Danışman**
- 3. Doç. Dr. Mustafa Kan**

Tez Savunması Tarihi: 27/03/2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Prof. Dr. Bülent GÜLÇUBUK danışmanlığında hazırladığım “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Tarım-Çevre Ekseninde Sosyal Sorumluluk Yaklaşımı ve Bu Alandaki Uygulamaların Değerlendirilmesi (Ankara, 2021)” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim

Tarih:

Adı-Soyadı: Emre AKYÜZ

İmza:

TEŞEKKÜR

Sosyal Çevre Bilimleri Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans programı için girdiğim mülakat da dahil olmak üzere tezin tamamlanması sürecine kadar bana bilimsel disiplin edinme, yeni bakış açıları edinme ve yeni ufuklara açılma konularında çok önemli katkılar sağlayan hocalarıma, bölümde bilimsel tartışmalar yaptığımız, fikir alışverişinde bulunduğumuz bölüm arkadaşlarıma, Türkiye’de çok önemli bir boşluğu dolduran disiplinler arası çalışma imkanı sağlayan bu bölümün kurulmasında ve işleyişinde emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Tez sürecinden önce başlayan destekleriyle, pes ettiğim anlarda beni tekrar teşvik ederek bölümü tamamlamam ile tezin yazılması ve daha iyi bir hale getirilmesinde büyük katkıları olan Prof. Dr. Bülent Gülçubuk’a teşekkür ederim.

Tez savunması sırasında, tezin daha iyi bir noktaya gelmesi amacıyla sağladıkları katkı için jüri üyeleri Sn. Prof. Dr. Nilgöl Karadeniz ve Sn. Doç. Dr. Mustafa Kan’a teşekkür ederim.

Yüksek lisansa ilk başladığım günden itibaren bana destek olan Avrupa Birliği Başkanlığı’ndaki çalışma arkadaşlarım ve amirlerime teşekkür ederim.

Tezin hazırlanması sürecinde önemli katkılar sağlayan sosyal sorumluluk alanında faaliyet gösteren paydaşlara teşekkür ederim.

Son olarak her zaman yanımda olduklarını bildiğim aileme ve sevgili eşime teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
TABLO, ŞEKİL VE GRAFİK LİSTESİ.....	iv
Şekiller.....	iv
Tablolar.....	iv
Grafikler.....	iv
KISALTMALAR.....	v
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	8
2. MATERYAL VE YÖNTEM	10
3. KAVRAMSAL TEMELLER.....	11
3.1. Küresel Ekonomi ve Dışsalılıklar	11
3.2. Temel Ekonomik Model ve Dışsalılıklar.....	14
3.3. Toplum Sözleşmesi, Devlet ve Sorumlulukları	20
3.3.1. Jean-Jacques Rousseau ve Toplum Sözleşmesi.....	21
3.4. Sosyal Sorumluluk.....	25
3.4.1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramı	28
3.5. Küresel Düzeyde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları	35
3.5.1. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları.....	39
3.5.2. Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi (UN Global Compact) ...	43
3.5.3. Sorumlu İş İdaresi (Responsible Business Conduct).....	46
3.5.4. Sosyal Girişimcilik	48
3.5.5. Sürdürülebilirlik Raporlaması	49
3.6. Tarım ve Çevresel Kaynaklar Ekseninde Küresel Ekonomi	51
3.6.1. Tarım	54
3.6.2. Ormanlar	58
3.6.3. Okyanuslar, Denizler ve Su Kaynakları	59
4. AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE’DE TARIM VE ÇEVRE POLİTİKALARI	61
4.1. Tarım ve Çevre Politikaları Ekseninde Avrupa Birliği	61

4.1.1.	Çevre Politikası.....	62
4.1.2.	Çevre Koruma Eksininde Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası	65
4.1.3.	Avrupa için Yeşil Mutabakat.....	69
4.2.	Tarım ve Çevre Ekseninde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası	70
4.2.1.	Türkiye’de Çevre Koruma Özelinde Kanun, Plan ve Stratejilerde Tarım Politikası.....	73
5.	AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE’DE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMINA YAKLAŞIM	82
5.1.	Avrupa Birliği’nde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yaklaşımı	83
5.1.1.	BMKİS ve Avrupa Birliği	88
5.1.2.	Avrupa Birliği’nde Sosyal Girişimcilik.....	88
5.2.	Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Yaklaşım	89
5.2.1.	BMKİS ve Türkiye	93
5.2.2.	Türkiye’de Sosyal Girişimcilik	94
6.	DEĞERLENDİRME.....	98
6.1.	İletişim ve Sosyal Ağlar	100
6.2.	Tarım ve Çevre Konularına Yaklaşım.....	101
6.3.	Sivil Toplumun Sosyal Sorumluluktaki Rolü.....	104
6.3.1.	Türkiye’de Örnek Bir KSS Uygulaması-Devlet – Sivil Toplum İş Birliği Örneği: Erozyonla Mücadele	107
6.3.2.	AB’de Sivil Toplum Kamu İş Birliği Örnekleri	107
6.4.	Türkiye’de ve AB’de Sosyal Sorumluluğa Yaklaşım	110
6.5.	Sosyal Sorumluluk Alanındaki Düzenlemeler	112
6.6.	Etik Unsurlar.....	112
7.	SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER	115
	KAYNAKÇA.....	119
	Özet.....	139
	Abstract.....	140

TABLO, ŞEKİL VE GRAFİK LİSTESİ

Şekiller

Şekil 1. İktisadi akım şeması	15
Şekil 2. Genişletilmiş iktisadi akım şeması.....	19
Şekil 3. Carroll’ın Kurumsal Sosyal Sorumluluk Piramidi	32
Şekil 4. KSS ve sosyal değişimde rol alan aktörler.....	34
Şekil 5. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları.....	39
Şekil 6. Bir olayın gerçekleşmesi ve bir sonuca bağlanması	101

Tablolar

Tablo 1. Tarım ve çevreyle ilişkili sürdürülebilir kalkınma hedef ve göstergeleri.....	40
Tablo 2. Küresel riskler.....	53
Tablo 3. Sosyal girişimleri tanımlama kriterleri	95
Tablo 4. AB’de KSS’nin doğuşu sürecinde yaşanan mihenk taşı niteliğindeki gelişmeler	86

Grafikler

Grafik 1. Sektörlere göre çalışanların fakirlik oranları	54
Grafik 2. Kırsal-Kent Nüfusu tahminleri.....	55
Grafik 3. Ülkelere göre tarımın toplam istihdam içindeki yüzdesi (2019).....	56
Grafik 4. Ülkelere göre kişi başına düşen ortalama balık tüketimi	59

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AB-27	: 27 Üyeli Avrupa Birliği
AT	: Avrupa Topluluğu
BITC	: Business in Community
BM	: Birleşmiş Milletler
BMKİS	: Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi
ÇATAK	: Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Programı
FAO	: Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü
GRI	: Global Reporting Initiative
GSYH	: Gayrı Safı Yurtiçi Hasıla
ILO	: International Labor Organisation
IPCC	: Intergovernmental Panel on Climate Change
KSS	: Kurumsal Sosyal Sorumluluk
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NOAA	: National Oceanic and Atmospheric Administration
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
OTP	: Ortak Tarım Politikası
RBC	: Responsible Business Conduct
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK	: Türk Dil Kurumu

TEMA : Türkiye Erozyonla M¼cadele, Ağağlandırma ve Doğal Varlıkları
Koruma Vakfı

TUİK : Türkiye İstatistik Kurumu

T¼RKONFED: Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu

T¼SEV : Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı

UKKS : Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi

YPÇ : Yatırım için Politika Çerçevesi

1. GİRİŞ

“Bu dünyada bir dev var.” İlin ve Segal (1943) “İnsan Nasıl İnsan oldu?” kitabına bu cümleyle başlar. Bu devin lokomotifleri kaldırabilecek demir kolları, kuşlardan daha yükseklerde daha hızlı uçabilecek kanatları, su altında balıklardan daha iyi yüzebilecek yüzgeçleri, başka bir kıtadan olan biteni duyabilecek gözleri ve kulakları olduğunu söylerler. Bir dev olarak insan yeni ormanlar oluşturabilir ya da daha çok yok eder, denizleri, okyanusları birleştirir, doludizgin akan suları durdurur, çölleri sular; özetle yeryüzünün şeklini değiştirebilecek güce sahiptir. İnsanın bu şekilde devleşmesi bir anda olmamıştır.

İletişim, bilgi transferi, paylaşım, işbirliği, organizasyon yeteneği insanı diğer canlılardan farklı kılmıştır. Bunun ortaya çıkmasındaki en önemli sebeplerden birisi belki de insanın tek başına zayıf olmasıdır. Bir ahtapot üremek dışında başka bir ahtapota ihtiyaç duymayabilir. Kapalı kutuları güçlü kolları, kollarındaki vantuzları ile kavrama yeteneği sayesinde alet kullanmadan tek başına açabilir, avını tek başına yakalayabilir. Ancak tavşandan daha yavaş, mamuttan daha güçsüz insan kuşları, büyük canlıları, balıkları avlamak için aletlere ve işbirliğine muhtaçtır.

Zayıflık topluluk halinde hareket etme gerekliliğini doğurmuş, toplu şekilde gerçekleştirilen avlar, ganimetin paylaşımı belli kuralları gerektirmiştir. Bunun sonucunda ilk politik toplumlar ortaya çıkmıştır demek yanlış olmaz. Jean-Jacques Rousseau aileyi ilk siyasal topluluk olarak tanımlamıştır. Daha sonra gerçekleşen tarım devrimini takiben üretim fazlasının paylaşımı, topluluklar arası ticaret, ticaret yollarının ve toplumun güvenliğinin sağlanması daha geniş bir organizasyonu zorunlu kılmıştır. Daha geniş alanları kapsayan işbölümü ise devlet kavramının ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur.

Tarım, doğa, su kaynakları gibi doğal kaynaklar ve çevre bir sektör olarak ele alınarak metalaştırılmaktadır. Tarım, okyanuslar, denizler, diğer bütün kaynaklar ve çevreyi ekonomik bir sektör olarak ele alarak metalaştırdığımız durumda dahi bu sektörler sürdürülebilir bir dünya ekonomisi ve toplumsal denge için büyük bir öneme sahiptir. Ormanların, denizlerin, tarım alanlarının felaket önleme, hava ve su filtreleme gibi ekosistem hizmetlerini düşündüğümüzde ise çevre korumanın maddi değerinin ve her bir sektörün ekonomik değerinin dünyadaki bütün firmaların ekonomik değerinden daha yüksek olduğunu anlamak güç değildir. Sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye bağlı olarak var olan gıda ihtiyacımızı karşılayan tarım, ormancılık, balıkçılık gibi sektörler sadece yaşanabilir bir Dünya'nın varlığı dışında dünya ekonomisinin sürdürülebilir ve sağlıklı işleyişi için önemli bir yere sahiptir. Üretimin çevre ve iklim üzerine etkileri dikkate alınmasa dahi bu sektörlerde yaşanacak problemler küresel ekonominin işleyişini de doğrudan tehdit edecektir.

Çevre ve insan oğlunun çevreye bağımlı olarak yürüttüğü tarım varlığımızı sürdürmemiz için gerekli kaynakları sunmaktadır. Birinde meydana gelecek ağır tahribat dünyadaki insan varlığını tehlike altına sokacaktır. Bu nedenle, iktisadi teoride çoğunlukla kamusal mallardan biri olarak adlandırılan çevre ve unsurlarının birey ve toplumdan daha üstün bir yapı tarafından korunması gerekmektedir. Muhakkak bu yapı toplum sözleşmesinin bir ürünü olan devlettir. Uluslararası düzeyde ise; devletleri uluslararası toplumun bireyleri, birlik ve bölgesel kuruluşları da aileler olarak düşündüğümüzde devletler üstü bir yapının küresel düzeyde gezegenin doğal dengesini koruması gerekmektedir.

Tarım çevresel ve iklimsel faktörlere doğrudan bağlı bir sektördür. Tarım devrimi, insanoğlunun doğayla mücadele etmekten öte onunla uyum içinde yaşayarak kazançlı çıkabileceğini gördüğü, insanlık tarihindeki mihenk taşlarından birisidir. Dünya kaynakları insanoğlunu mevcut haliyle doyurmaya fazlasıyla yetmektedir. Ancak kaynakların dengesiz kullanımı, yaratılan değer adil olmayan paylaşımı gibi nedenlerle

dünyada 690 milyon (World Bank, 2020) aç insan ile obezite problemiyle mücadele edenler aynı zamanda, hatta bazen aynı şehirde yaşamaktadır.

Günümüzde tarımsal üretim, bilimdeki büyük ilerlemeye rağmen büyük ölçüde doğanın ona sunduğu şartlara bağımlıdır. En önemlisi tarım büyük ölçüde toprakta yapılır. Toprak bu nedenle hayatın, gelişimin ve medeniyetlerin çöküşünün temel kaynağıdır (Montgomery, 2007; Dale & Carter, 1956; Srivastava Vd., 2016). Yerinde uygulamalar benimsendiğinde Tarım-Çevre ilişkisini simboyitik bir ilişki olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Çevreyle uyumlu teknikler uygulandığında tarım, ekolojik çevrenin zenginleşmesi ve korunması anlamında büyük yararlar sağlayabilmektedir. Örneğin korumacı tarım¹ teknikleri organik besince zayıf toprakları orta vadede yeniden canlandırabilmektedir.

İnsanların yaşayış biçimleri bulundukları coğrafyanın ekosistemini doğrudan etkilemektedir. Heckman Vd. (2014)'nın çalışmasına göre Tanzanya'da elde edilen bulgular, demir çağı çiftçilerinin yedinci yüzyıldan itibaren ortaya çıkışıyla birlikte bu bölgede tarımsal faaliyetlerin bitki örtüsünü etkileyen başlıca etken olduğunu belirtmiştir. Yakın dünya tarihinde ise özellikle Güney Amerika'nın kolonizasyonu sürecinde oluşturulan muz ve kahve plantasyonları tarımsal faaliyetlerin çevre ve ekosistem üzerine etkisine örnek olarak gösterilebilir. Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü(FAO)'nın tahminine göre dünyadaki sera gazı salınımlarının yüzde 21'i tarımsal üretim kaynaklıdır (FAO, 2020). BM'nin "2015/2030'a Yönelik Dünya Tarımı" raporunda da belirttiği üzere üretim amaçlı yeni tarım arazilerinin açılması ve üretimin yoğunlaştırılması nedeniyle biyolojik çeşitlilik kaybı, azot gübresi sebebiyle ortaya çıkan su ve hava kirliliği gibi etmenler dünyanın doğal çevresini tehdit etmektedir (FAO, 2002). Bu tarz etkiler tarımsal üretimin negatif dışsallıkları arasında gösterilebilir.

¹ Conservation Farming

Tarımın çevreyi etkilemesinin yanında küresel çevre problemleri de tarımsal üretimi etkileyebilmektedir. Küresel iklim değişikliği son günlerdeki en önemli etkilerden biri olarak değerlendirilebilir. Küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliğinin, kar örtüsünün azalması, kara ve deniz buzullarının erimesi, deniz seviyesi yükselmesi, iklim kuşaklarının yer değiştirmesi, şiddetli hava olaylarının, taşkınların ve sellerin daha sık oluşması ve etkilerinin kuvvetlenmesi, kuraklık, erozyon, çölleşme, salgın hastalıklar, tarım zararlıları gibi, insan yaşamını ve sağlığını, sosyoekonomik sektörleri ve ekolojik sistemleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilecek önemli sonuçlarının olabileceği öngörülmektedir (IPCC, 2001; Türkeş, 2002). Küresel çaptaki bu olgu dışında termik santraller, fabrika atıkları, yeni yerleşim yerlerinin kurulması (bilinçsiz şehirleşme) gibi yerel baskılar da tarım ve çevreyi olumsuz yönde etkilemektedir. Tarımsal üretimi olumsuz etkileyen diğer bir unsur olan endüstrileşmenin beraberinde ortaya çıkardığı ağır metal kirliliği zamanla büyük boyutlara ulaşmıştır. (Seven, Can, Darende, ve Ocak, 2018).

Günümüzde çevre koruma konusunda devletlerin ulusal ve bölgesel koruma politikalarının yetersiz kaldığı açık bir biçimde görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında başlıca sebeplerden birisi uluslararası hukukun yetersizliğidir. Egemen devletlerin kendi sınırları içinde hak sahibi olması dışında, bazı bölgelerin yönetimi ve korunmasına ilişkin net tanımlar olmaması da diğer bir problemdir. Açık denizlerde ticaret gemilerine ilişkin rejim ya da açık denizlerin ve okyanusların korunmasında net sınırlar ya da devlet üstü yapıların açık bir yaptırım gücü olmaması nedeniyle açık deniz ve okyanuslar da tehdit altındadır.

Devletlerin ya da özel girişimin ortaya çıkardığı bazı negatif dışsallıkların yönetiminde, devletlerin kendileri yetki ve güç sahibi olmasına rağmen etkisiz kalabilmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan devlet yöneticilerinin donanımlı sermaye sahibi özel sektör karşısında hukuki anlamdaki yetersizlikleri ve yasalardaki hukuki açıklar, çaresizlik ile

kasıtlı usulsüzlükler nedeniyle adil ticaret ve gelir dağılımı konusunda gereken kuralların uygulanamaması varlığının temeli olan devletin halkını koruma, sağlıklı bir yaşam için şart olan sınırları içindeki doğal çevrenin tehditlerden korunması görevlerini yerine getirememesine neden olabilmektedir. Bu durum dünyanın şanslı azınlık olarak addedilebilecek bir kısmı dışındaki diğer bölgelerde, çevre tahribatlarına, gelir eşitsizliğine, adaletsizlik, fakirlik ve açlığın yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Devletlerin büyük ölçekli firmalar karşısındaki yetersizliği ya da etkisizliği sadece az gelişmiş ülkelere has değildir. Windsor ve McNicholas (2012) çalışmalarında yer verdiği örnekte; 2010 yılında Meksika Körfezi'nde gerçekleşen petrol sızıntısı sonrasında uzun süre sorumlunun tespit edilememesi nedeniyle sızıntı büyük çevresel tahribatlar yol açmıştır. Sorumlunun tespit edilmesini takiben, Amerika Birleşik Devletleri yönetiminin deniz yaşamında ağır tahribatlar yaratacağı devletin bilim komitelerince ortaya konulmasına rağmen, yönetimin sorumlu tutulan British Petroleum'un maliyetlerini azaltacak bir kimyasal temizlik yöntemine onay vermesi buna en iyi örnek olarak verilebilir.

Devletlerin etkisiz kaldığı durumlar nedeniyle ortaya çıkan bazı problemler küresel düzeyde bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Örneğin adaletsiz gelir dağılımı küresel göçü tetiklemiş, tüketici şanslı azınlıkların yaşadığı bölgelere doğru yaşanan göç burada rahatsızlıklara neden olmuştur. Son dönemde bu tür olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilecek uygulamalar yaygınlaşan internet kullanımı ve internet üzerinde sosyal ağların yaygınlaşması, gerilla reklamcılık gibi yollarla tüketicilerin gözleri önüne serilmiş oldu. Sonuç olarak Newton'un üçüncü yasası sosyal hayatta kendini göstermiş oldu ve etki tepkiyi doğurmuş oldu.

Küresel ölçekteki firmaların az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirdiği üretimde acımasız ve insan onuruna yakışmayan çalışma şartlarında üretimin

gerçekleşmesine göz yumması firmaların itibar kaybına uğramasına neden olmuştur. Ceritoğlu (2011)'un kitabında yer verdiği örnekte spor giyim firması Nike'ın üretim aşamasında çocuk işçi çalıştırma, asgari ücretin altında ücret politikası uygulama, çalışanları fazla mesaiye zorlama, çalışanları cinsel tacize maruz bırakma uygulamalarının ortaya çıkmasıyla tüketici gözünde itibarındaki kayıp buna örnek gösterilebilir. Bu gibi uygulamalar tüketicilerin vicdanını rahatsız etmiş ve tüketime konu olan mallar konusundaki tercihlerini yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur. Üretimin yapıldığı ülkelerde güç sahibi olan ancak etkisiz kalan devletlerdeki bu uygulamaya tüketiciler tercih haklarını kullanarak müdahale etmiştir.

Tüketicinin bu yaklaşımına karşı özel girişim de sessiz kalmamış ve verdiği zararları telafi etmek, en azından telafi etmek istediğini ima etmek ya da marka değerini korumak için sosyal sorumluluk çerçevesinde çevre koruma, eğitim, adil ticaret sosyal haklar gibi alanlarda topluma faydalı faaliyetler ve bu faaliyetlerin tanıtımının, reklamının yapılması için özel bütçe ve insan kaynağı ayırmıştır.

Dünyadaki gelişmelerle paralel olarak Avrupa Birliği'nde (AB) de sosyal sorumluluk kavramı giderek önemini arttırmıştır. Konu AB'de, özellikle çevre politikasının AB'nin ortak politika alanlarından biri olmasıyla başlıca gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Günümüzde dünyada olduğu gibi AB'de de sosyal sorumluluk kavramının net bir tanımı ya da çerçevesi bulunmamaktadır. AB kurumları düzeyinde 2001 yılında bir tanım yapılmış olsa da daha sonraki yıllarda sosyal sorumluluk kavramı ya da kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kavramına yaklaşımda değişiklikler görülmüştür. Konu üzerine tartışmalar devam etmekle beraber bu alanda belli politika ve stratejiler çerçevesinde AB sosyal sorumluluk konusuna yön verme çabası içindedir.

Türkiye'de ise sosyal sorumluluk uygulamaları kavram olarak olmasa da Cumhuriyet öncesinde Osmanlı döneminde toplum yararına kurulan vakıflardan günümüze kadar

gelmektedir. Türkiye’de kurumsal düzeyde sosyal sorumluluk ya da kurumsal sosyal sorumluluk kavramına ilişkin yasal düzenleme, politika veya strateji belgesi bulunmamaktadır. Diğer taraftan toplum yararına faaliyetler olarak kabul edildiğinde sosyal sorumluluk alanında faaliyet gösteren kuruluşlara, bu alandaki faaliyetleri destekleyen kar amacı güden kuruluşlara vergi kanunları çerçevesinde bir takım kolaylıklar ve avantajlar sağlanmaktadır.

Tezde sosyal sorumluluk, kurumsal sosyal sorumluluk ve toplum yararına faaliyetler kavramları özelinde, son 50 yılda stratejik önemi daha çok idrak edilen tarım ve çevre koruma alanlarında Türkiye ve AB’nin yaklaşımları ele alınmaktadır. Özellikle kavramların tanımlarının belirsiz olmasının sebep olabileceği riskler Türkiye ve AB’nin konuya yaklaşımı özelinde ortaya konulması ve literatürde bu boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. Tezde sosyal sorumluluk, kurumsal sosyal sorumluluk ve toplum yararına faaliyetler kavramları özelinde, son 50 yılda stratejik önemi daha çok idrak edilen tarım ve çevre koruma alanlarında Türkiye ve AB’nin yaklaşımları ele alınmaktadır. Özellikle kavramların tanımlarının belirsiz olmasının sebep olabileceği riskler Türkiye ve AB’nin konuya yaklaşımı özelinde ortaya konulması ve literatürde bu boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. Bunun dışında temel amaçlardan birisi de iktisadi teori ve hukuksal anlamda bu alandaki boşluklar ve eksikliklerin ortaya konulması, bu eksikliklerin ne tür riskleri barındırdığını ortaya koymak olmuştur.

Tezde özel girişim kavramı Türk Dil Kurumu’nun “Ekonomi alanında özel kişilerin veya kuruluşların yaptığı işlerin bütünü, kamu kesimi dışında kalan iş alanı, özel girişim, özel teşebbüs, hür teşebbüs” (TDK, N.D.) olarak ele alınmıştır. Bu tanım çerçevesinde dev ölçekli fabrikalara sahip firmalardan, ormanlardaki bitkilerle varlığını sürdüren en küçük üretim birimine, sivil toplum kuruluşlarından, uluslararası firmalara kadar kamu tarafından doğrudan sahiplenilmeyen her birim özel girişim altında değerlendirilmiştir.

Devlet kavramı ise Jean-Jacques Rousseau'nın "Toplum Sözleşmesi" başlıklı çalışması temel alınarak inşa edilmiştir.

1.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Tezin amacı sosyal sorumluluk alanındaki uygulamaların, aktörlerin üstlendiği rollerin neden olabileceği risklerin ortaya konulmasıdır. Tezdeki amaca ulaşmak için bazı soruların yanıtları aranmıştır:

- Devletin hizmet sağlamada yetersiz kaldığı ya da toplumun zarar gördüğü bir alanda müdahale toplum sözleşmesinin bir eseri olan devletler tarafından mı gerçekleştirilmelidir, yoksa toplumun bizzat kendisi tercih hakkını kullanarak şirketleri kurallara uymaya mı zorlamalıdır?
- Bu durumda bireylerin ve şirketlerin vergiler yoluyla finanse ettiği, belli koşullarla en temel haklarını dahi devrettiği devletin bu alandaki esas fonksiyonu nedir?
- Ortaya çıkan problemlerin meydana gelmemesi için devletler gerekli tedbirleri öncesinde ön görüp alması gerekli değil midir?
- Devletler kriz yönetimi esasında mı yoksa risk yönetimini esas alarak mı politika gerçekleştirmelidir.
- Son olarak yaşanan ihlaller yeterince popüler olacak kadar bir kitleye hitap etmezse ne olacaktır?

Tezde bu sorulara aktörlerin rolleri ve uygulamada yaratabileceği riskleri ortaya konarak yanıt aranmaya çalışılmıştır. Tezle sosyal sorumluluk alanında söz konusu riskleri ortaya koyarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bununla birlikte bu alandaki eksiklikler

ve riskleri ortaya çıkarabilecek yönelimler ortaya konularak literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Tezin esas materyalini sosyal sorumluluk alanında daha önce hazırlanmış olan akademik çalışmalar, sosyal sorumluluk, tarım ve çevre özelindeki yasal düzenlemeler, kamu tarafından hazırlanmış olan plan, program ve stratejiler ile uluslararası kuruluşların hazırlamış oldukları pozisyon belgeleri, stratejiler, tüm ilişkili kurum ve kuruluşların internet sayfalarında sunmuş oldukları bilgiler oluşturmaktadır.

Analitik bir yaklaşım çerçevesinde konunun paydaşları ve kavramsal temeller üzerinde durulmuştur. Analizde ilk olarak KSS alanındaki paydaşların ekonomik modeldeki teorik rolleri üzerinde durulmuş, güncel gelişmeler ışığında basit teorik model, günümüz tüketici tercihleri ve çevre koruma alanında artan farkındalığın denkleme dahil edilerek yeniden düzenlenmiştir. Faydacı yaklaşım yanında hedonizmin de dahil olduğu tüketici ve toplum yaklaşımı ışığında aktörler arasında yeni ilişki modeli iktisadi teori çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yeni modelde kendine yer bulan KSS alanında devletin rolü özel bir başlık altında modern devlet anlayışını genel bir çerçeveye ele alan Jean-Jacques Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Tezin kapsamı itibarıyla tarım ve çevrenin dünya ekonomisi için meta değeri ile doğal olarak sürdürülebilir ve yaşanabilir bir gezegen yaklaşımıyla bu iki alanın önemi ortaya konulmuştur. Türkiye ve AB'nin tarım-çevre konusuna yaklaşımı anayasa ve genel politika ilkeleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Sosyal sorumluluk kavramının tarihsel gelişimi ve kavrama ilişkin tartışmaların değerlendirilmesinde akademik çalışmalarla birlikte, uluslararası kuruluşların, sivil toplumun tartışma, strateji ve politika belgeleri esas alınarak Türkiye'de ve AB'de kamunun ve sivil toplumun yaklaşımı değerlendirilerek bir analiz gerçekleştirilmiştir.

3. KAVRAMSAL TEMELLER

Bu bölümde KSS kavramıyla ilişkili olan paydaşlar ve paydaşlar arasındaki ilişkinin iktisadi teori çerçevesinde ele alınış biçimi üzerinde durulmuştur. Mevcut iktisat kitaplarında ele alınan modelde kabul edilen bazı sabit unsurlar günümüzdeki gerçeğe ve hatta tam rekabet piyasası teorisine yakınsamak amacıyla değişken olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte tezin ana odak noktasını oluşturan tarım ve çevre konusunun insan ırkının yaşamını sürdürmesi için oynadığı kritik rol dışında dünya ekonomisi ile dünyadaki sosyal denge açısından önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tezin ana konusu olan kurumsal sosyal sorumluluk kavramının tarihsel gelişimi, kavrama olan akademik yaklaşımlar yine bu başlık altında ele alınmış ve kavrama ilişkin bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

3.1.Küresel Ekonomi ve Dışsallıklar

Dünyada küresel ekonomi çeşitli zamanlarda farklı akımların etkisiyle ekonomide bulunan aktörlere farklı roller vermiştir. Akımları etkileyen başlıca unsur yaşanan küresel krizler olmuş, küresel krizler sırasında başlayan tartışmalar yeni akımların doğmasına ya da dönemin mevcut ana akım yaklaşımlarının güncellenmesine neden olmuştur.

Ekonomi bilimin ilk yılları olarak adlandırabileceğimiz Adam Smith'in Ulusların Zenginliği kitabıyla başlayan, David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisiyle desteklenen akımda devlet ve iş dünyası arasına sıkı bir duvar örülmüştü. Temel yaklaşım piyasanın görünmez bir el vasıtasıyla kendi kendine her zaman dengeye ulaşacağını bu nedenle devletin piyasalara el atmaması gerektiği idi. Ancak 1929 yılında yaşanan küresel ekonomik krizde görünmez elin varlığı sorgulandı. Çünkü piyasalar kendi kendine dengeye gelemiyor ve bir müdahale gerekiyordu. Kriz süresince yaşanan tartışmalardan John Maynard Keynes galip çıkmış ve daha sonra bir çok akımın temelini oluşturacak,

devletin piyasaya müdahalesini savunan refah devletinin ilk modellerinden olan Keynesyen Model ana akıma hakim olmuştu. Keynesyen model İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan yıkımda da popülerliğini sürdürdü.

İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan Soğuk Savaş, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) ekonomik düzen tercihinine karşı gelen eleştiriler, diğer taraftan SSCB'nin de en güçlü dönemlerinden birini yaşaması nedeniyle ekonomi dünyasındaki kutuplaşma da derinleşmiştir. Bununla birlikte refah devletinin varlığını sürdürmesi için güçlü bir bütçe ve vergi sistemi gerekmektedir. “70’lerden itibaren Refah Devleti anlayışının sorgulanmasıyla birlikte, sağın yönetememe, solun meşruiyet krizi olarak adlandırılan yeni bir krizle karşı karşıya kalınmıştır.” (İnan, 2010) 1970’lerde yaşanan Petrol Krizi yeni küresel ekonomide yeni ortaklıklar ve işbirliklerinin doğmasına neden olmuştur. 1980’lere gelindiğinde Keynesyen Model’in yerini kendinden önceki liberal politikaların güncellenmiş bir hali olan neo-liberal politikalar aldı. Neo-liberal politikalar Keynesyen modelin aksine temelde “laissez faire” yani “Bırakınız yapsınlar” anlayışıyla piyasanın kendi haline bırakılması gerektiğini benimsiyordu. 1990’lara gelindiğinde Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla iki kutuplu dünyada bir tarafının savunduğu görüşler ve ekonomik yaklaşım büyük ölçüde duvarla birlikte yıkılmıştı. SSCB’nin dağılmasını takiben bağımsızlığını kazanan devletler de dahil olmak üzere Varşova Paktı etkisinde olan devletlerin büyük çoğunluğu liberal politikalara geçiş sürecine girdiler. Bunun bir yansıması olarak bu devletlerin liberal ekonomiye geçişinin desteklenmesi ve kolaylaştırılması için “Washington Consensus²” akımı başladı. Dünya artık küresel bir köy halini alıyor ve bu küresel köyde yıkılan düzende geri kalmış ülkelere diğer kanatta yer alan komşuları yardım ediyordu. Sovyet etkisinden kurutulan ve eski düzeni yenisiyle değiştiren bir ülke AB ve NATO aracılığıyla ayakta kalan kutbun tarafına geçiyordu. Tüm bu krizler, savaşlar ve taraf değiştirmeler yaşanırken dünya ekonomisini ve dünyanın

² Washington Uzlaşısı

kendisini tehdit edecek başka gelişmeler de yaşanıyor. Ozon tabakası deliniyor, biyolojik çeşitlilik kayboluyor, dünyanın ikliminde birtakım gariplikler meydana geliyor.

Kültür transferiyle bazı yaklaşımlar alışkanlık halini almaya başlıyordu. Taraf değiştiren ülkelerde değişim sadece ekonomik ve siyasal anlamda değil kültürel ve sosyal anlamda da gerçekleşiyordu. Bu toplumlardaki bireyler hızlı ve çeşitlendirilmiş tüketim illüzyonuna kapılmaya başlıyordu. Tüketimi karşılamak için üretmek gerekiyor, daha çok tüketilmesi için daha ucuza mal üretmek gerekiyordu. Firmalar bu süreçte hem doğal kaynaklar hem de sosyal yapılar üzerindeki baskını arttırıyordu. Tüketim Hayaleti bir çok toplumu etkisi altına alıyordu.

Devletin ekonomi üzerinde azalan rolüne ilişkin, Galbraith ve Salinger (2002) ekonominin bir bilim olarak adlandırılmadan önce, pazarın bütün gücü elinde bulunduran devletin üreticiyle tüketiciyi bir araya getirdiği yer olduğunu, ancak ekonomi biliminin ortaya çıkmasıyla devletin ekonomik düzenin örtülü bir biçimde dışına itildiğini belirtmektedir. Devletlerin zayıflayan rolü çereçvesinde Meksika Körfezi krizi, Asya ülkelerinde işçi ve hatta insan haklarının ihlali ülke çapında; açık denizlerde doğaya karşı işlenen suçlar, bazı ülkelerin sınır aşan sorunlar yaratacak uygulamaları gibi durumlar ise uluslararası anlamda medeniyeti oluşturan sac ayaklarından birisi olan organizasyon ve işbirliğini tehdit etmektedir. Bu noktada toplumun birer bireyi olan (şirketler ve sivil toplum kuruluşları dahil) özel girişim, devletlerin toplum ve çevrenin talebini karşılayamadığı çevre korunması, eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel destekler gibi alanlarda kendi kurdukları sözleşmenin devamının sağlanması için faaliyetler ve çalışmalar yürütmektedir. Yüzlerce yılı aşkın süren insanoğlu tecrübesi göstermiştir ki işbirliği ve organizasyondaki aksamalar sistem içindeki her bireyi tehdit etmektedir.

3.2.Temel Ekonomik Model ve Dışsallıklar

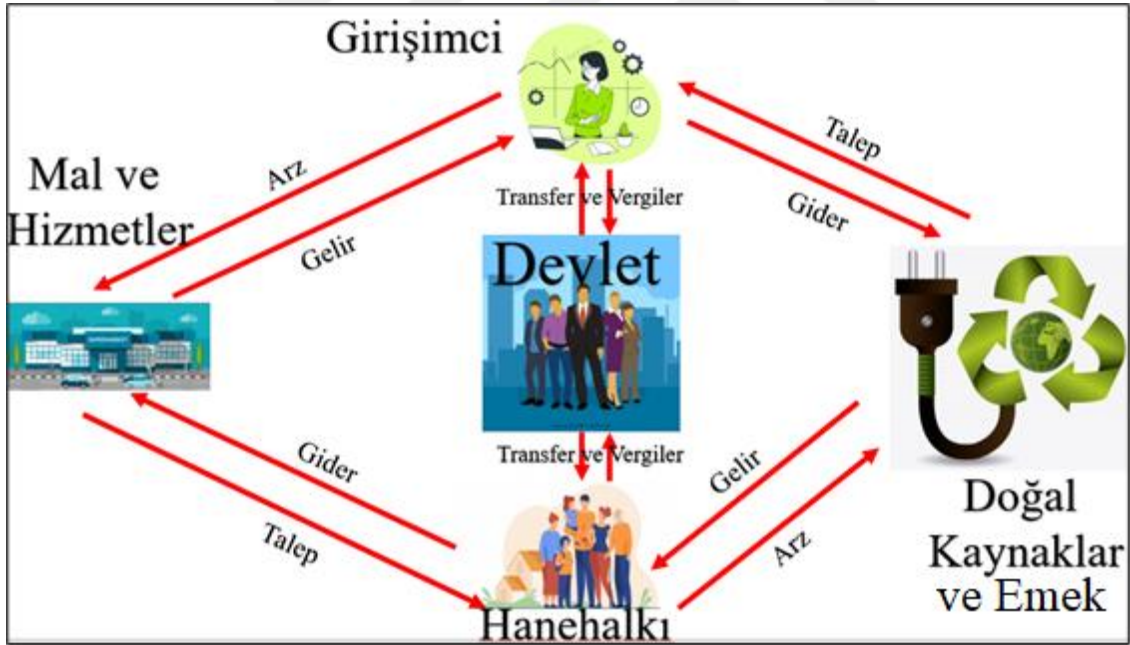
Bu bölümde günümüzde baskın görüş olan liberal ekonomik görüş çerçevesinde tam rekabet piyasası koşulları altında ekonomik aktörler olan özel girişim, hanehalkı (Toplum), devlet ve bu aktörlerin Türkiye’de üniversite lisans kitaplarında ele alınan rolleri üzerinde durulmuştur. Başta Türkiye’de yayımlanan bir çok iktisat kitabında ele alınış şekli çerçevesinde *ceteris paribus* yaklaşımı çok geniş tutularak yapılan analiz sonrasında sabit kabul edilen ancak bu haliyle okuyucu/araştırmacıyı gerçeklikten çokça uzaklaştıran bazı değişkenlerin *ceteris paribus* perdesinden çıkarılarak modelin günümüz gerçekliğine yakınsaması sağlanmıştır.

Günümüzde büyük ölçüde hâkim görüş olan Liberal görüş kendi içinde devletin ekonomik modelde yerine ve müdahale ölçüsüne göre ikiye ayrılmıştır. Bu iki düşünce okulunu monetaristler ve Keynesçiler olarak ikiye ayırabiliriz. Monetaristler temel anlamda Milton Friedman’ın görüşlerini esas almaktadır ve bu görüş piyasaların kendi iç mekanizması sayesinde her zaman dengeye ulaşacağını savunmaktadır. Diğer bir ifadeyle arz ve talep eğrileri Adam Smith tarafından ortaya konulan görünmez bir el sayesinde hep bir denge noktasında buluşacaktır. Bu görüşe göre devletin piyasalara müdahalesi en az şekilde gerçekleşmeli ya da devlet piyasaya hiç müdahale etmemelidir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde İkinci Dünya Savaşı öncesi başlayan ve Büyük Buhran olarak adlandırılan ekonomik kriz Monetaristlerin modeli tarafından açıklanamamıştır. Kriz sonrası John Maynard Keynes tarafından ortaya konulan, ekonominin düzenlenmesinde devlete daha etkin bir rol atfeden Keynesyen Model popülerlik kazanmıştır. Bu görüşe göre piyasa her zaman kendi kendine dengeye ulaşmayabilir. Bu yüzden devlet iktisadi sisteme gerektiğinde müdahale etmelidir. Sonuç olarak her iki düşünce okulunun ortak gayesi ekonomik işlerliğin sürdürülebilirliğidir. Diğer taraftan her iki modelde de esas sorun ekonominin sadece piyasayı, onun nasıl işlemesi gerektiği

ve üç aktörün (özel girişim, hanehalkı, devlet) arasındaki ilişkinin gerçekleştiği yer olan pazarı örneklemedir. Doğal kaynakların sınırsız olması temeline dayanan iktisadi akım şemalarının günümüzde geçerliliğinin kalmadığı açıkça görülmektedir.

İktisat teorisinde hanehalkı, özel girişim ve devlet esas aktörler olarak en basit şekliyle nasıl etkileşimde bulunduğu iktisadi akım şemasıyla gösterilir (Şekil 1). Özel girişimin temel güdüsü kar etmek, tüketicinin esas amacı fayda maksimizasyonudur (Hançerlioğlu, 1972; Ünsal 2001; Bulmuş, 2008, Ünsal 2009). Bu şemada özetle hanehalkının sunduğu emek/işgücü ve doğal kaynaklar girişimci tarafından organize edilerek üretim gerçekleştirilir. Üretilenleri hanehalkı emek ve doğal kaynak karşılığı elde ettiği gelirle bir fiyat karşılığında satın alır. Devlet ise bu akımın sağlıklı bir biçimde yürümesini sağlar. Tüm bu ilişkiler pazarda gerçekleşir.

Şekil 1. İktisadi akım şeması

Basitleştirilmiş modelde tüketici tercihleri ve doğal kaynakların kıtlığı üzerinde detaylı olarak durulmamaktadır. Basit iktisadi yaklaşımda “Çevre ve Doğal Kaynaklar” bir işleyen bir sektör şeklinde metalaştırılmaktadır. Bu yaklaşımda sanki doğal kaynaklar “sınırsız”, daha doğru bir ifadeyle “tükenmez” bir olgu olduğu iması ortaya çıkmaktadır.

Esas tartışma konusu pazarın sağlıklı bir biçimde işlemesidir. Bu kabulü iktisadi akım şeması çerçevesinde değerlendirirsek bu basit model sistemin işlemesinde önemli bir yere sahip olan doğal kaynaklara ilişkin önemli bir değişkeni analiz dışı bırakmaktadır: Her birim üretimin doğaya, çevreye ve hanehalkına bir etkisi-yarattığı bir dışsallık- olur. Bu etki ise Newton'un üçüncü yasası gereğince bir tepki doğurmalıdır. Özellikle son yıllarda bu etki ve tepki hanehalkı (tüketici) ile özel girişimin kararlarında önemli ölçüde gözlemlenebilmektedir.

İktisat biliminin ilk yıllarında, doğanın yenilenme hızı, nüfusun ve tüketimin günümüzdekine görece azlığı nedeniyle talep edilen doğal kaynak miktardan daha fazla olması nedeniyle doğal kaynaklar teorisyenlere sınırsızmış gibi görünmüş olabilir. Ancak 20. yüzyılın başlarında dahi Malthus'un nüfus teoremiyle³ bu yaklaşımın pek de doğru olmadığı ortaya konmuştu. Bugün biliyoruz ki mevcut nüfus, nüfus artışı ve tüketim alışkanlıklarıyla ancak 1.6 kat daha büyük bir dünyada (Global Footprint Network, 2020) bu sınırsız doğal kaynak yaklaşımı kabul edilebilir. Bu bilgi ışığında yeni modelde birinci varsayım doğal kaynakların yenilenme hızının günümüzde girişimcinin talep miktarından düşük olduğudur. Bu nedenle üretim gerçekleştiren işletmeler/girişimciler doğal kaynaklar üzerinde geri dönüşü zor olan ya da geri dönüşü mümkün olmayan birtakım negatif etkilere (Dışsallıklar⁴) neden olmaktadır. Özetle doğal kaynaklar sınırsız değildir, günümüzde doğal kaynakların yenilenme hızı tüketim hızından düşüktür. Bunun dışında çevre insan ve diğer canlıların hayatını sürdürmesi için gerekli kaynakları sağlaması nedeniyle sektörler üstü bir kavram olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Liberal ekonominin bel kemiği olan tam rekabet piyasasının temel varsayımlarından birisi de "rasyonel tüketici" varsayımıdır. Buna göre tüketicilerin karar verirken eldeki bütün

³ Malthus'un Nüfus Teoremi: Nüfus parabolik artarken kaynaklar doğrusal artar ve zamanla kaynaklar nüfusun ihtiyacını karşılayamaz.

⁴ Piyasa fiyatlarını etkilememekle birlikte toplum refahının artmasına ya da azalmasına yol açan her türlü etki (TDK, N.D.)

verileri kullanarak en mantıklı kararları aldığı varsayılır. Doğadaki tüm canlıların temel içgüdüğü neslini sürdürmektedir. Bugün dünya dışında yaşanabilir başka gezegenler aramamızda ki temel güdü belki de yaşadığımız gezegende en sürdürülebilir yöntemlerle yaşasak dahi Güneş'in belli bir süre sonra kızıl bir deve dönüşerek gezegenimizi yutacağı kabulü olabilir. Neslin sürdürülmesi yaşanabilir bir çevre ve sağlıklı bir toplumdan geçer. Bu nedenle, varsayım çerçevesinde her rasyonel tüketici gelecek nesillere yaşanabilir bir çevre ve sağlıklı bir toplum bırakma güdüsüyle tercihlerini yapması gerekir.

Hanehalkının (aynı zamanda rasyonel tüketicinin) sürdürülebilir kaynak yönetimi ve üretim gerçekleştiren firmaları tercih ettiği varsayılması gerekecektir. Bu varsayımla tüketici birim fiyatta maksimum fayda getiren malı tercih etmek yerine $(f(x) = \frac{\text{Fayda}}{\text{Fiyat}})$, birim tükettiği malın ahlaki-etik değerini de dikkate almalıdır. Bu yeni modelde tüketici tercihini yaparken temsili olarak $f(x) = \frac{\text{Fayda} + \text{Ahlaki ve Etik Değerler}}{\text{Fiyat}}$ denklemiyle tercih yapması gerekmektedir. Muhakkak “Fayda” ile “Ahlaki ve Etik Değerler” subjektif kavramlar olup tüketiciden tüketiciye değişen kavramlardır. Burada ortaya konulmak istenen çerçeve varsayım, tüketici tercihinin soy devamı/sürdürülebilirlik gibi içgüdüsel unsurlarla daha farklı değerlendirilmesi gerektiği, hanehalkının/tüketicinin bir ürünü tercih ederken sadece fiyatına ve elde edeceği faydaya bakmayacak olmasıdır. Bu yaklaşımla paralel olarak AT Komisyonu (2002) yayınladığı bildiride firmaların başarısının artık kısa vadede sadece karını maksimize etmeye odaklanan stratejilerle gerçekleşmeyeceği, bu stratejilerin tüketicinin beklentileri dahil sosyal ve çevresel hedefleri de dikkate alması gerektiği belirtmiştir.

İktisadi akım şemasında emek ve doğal kaynaklar hanehalkı tarafından belli bir maliyet karşılığında özel girişime üretim yapması için sunulmaktadır. Hanehalkının diğer bir ifadeyle toplumun ortak malı olan doğal kaynaklar üzerinde firmaların neden olduğu tahribat ve zararlar tüketici kararını etkileyen diğer bir önemli unsur olmalıdır. Hiçbir

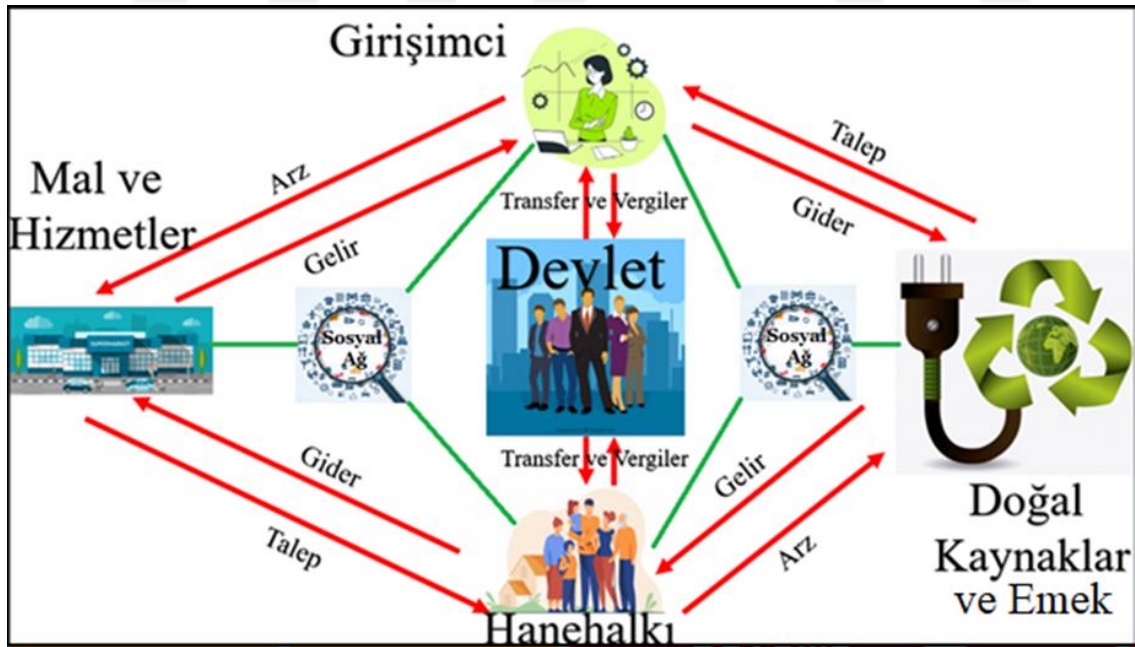
rasyonel birey, başkasının kendi kullanımında olan bir kaynağa zarar vermesine izin vermez, bunu istemez. Tüketici/hanehalkı farklı araçlarla girişimci/firmaların üretim süreçlerini ve doğal kaynaklar üzerinde oluşturduğu yükü ve maliyeti denetler. İnternetin yaygınlaşması sonucu daha kolay örgütlenme ve haberdar olma bu bekçilik görevinin küresel boyutta gerçekleşmesini sağlar. Ancak esas olarak bu denetim ve düzenlemenin hanehalkının/tüketicinin özel girişimin belli şartlarla bazı özgürlüklerini devir ettikleri hakem rolündeki “Devlet” aracılığıyla gerçekleştirilmesi gerekir. Böylece sistemdeki çatışmaların önüne geçilmiş olur. Bu tüketicinin de özel girişimin de varlığının korunması için adil ve güvenilir bir sistemdir.

Devlet dışsallıkların yarattığı maliyetleri gidermek ve görevlerini ifa etmek için vergi toplamaya, dışsallıkların yarattığı maliyeti karşılamak için de elde ettiği vergi gelirleriyle vatandaşlarına ve firmalara transfer ödemeleri yapmaya devam eder. Bunun en bariz örneklerinden birisi (her ne kadar Türkiye’de bu şekilde bir yaklaşım benimsenmese de) aracın motor gücüne, diğer bir ifadeyle gaz salınımına göre, alınan motorlu taşıtlar vergisidir. Zira otomobiller gerek üretim sürecinde gerekse de kullanım esnasında çevreye ve insan sağlığına zarar vermekte, bu nedenle devletlerin sağlık harcaması artmaktadır. Artan sağlık harcamaları temel mantık olarak motorlu taşıtlar vergisi benzeri motor gücü ve gaz salınımına göre alınan vergilerle karşılanmaktadır. Burada verginin miktarını belirleyen esas parametre verilen zararın miktarıdır.

Otomobil örneği üzerinden devam edersek, bir otomobil üretilirken kullanılan kaynaklar, üretim esnasında ortaya çıkan gazlar-atıklar çevresel birtakım maliyetler yaratmaktadır. Fosil yakıt kullanmayan elektrikli araçların dahi karbon ve su ayak izi hesaba katıldığında aslında çevre dostu olmadığını söylemek yanlış olmaz. Bu araçlar için muadillerine göre daha çevreci olduğunu söylemek daha doğru bir ifade olur. Çevresel maliyetleri dışında birçok araç firması, araba parçalarını dünyanın çeşitli bölgelerinde üretmektedir. Üretilen ve ithal edilen bu parçaların üretim sürecindeki insan hakları, işçi sağlığı ve güvenliğinin

ihlali, adil ücret gibi hususlar bir takım toplumsal maliyetler de yaratmaktadır. Sıfır emisyonlu araçlar dahil her ürün üretilirken çevresel ve toplumsal maliyetler ortaya çıkar ve bu maliyetler genel çerçeve olarak negatif dışsallık olarak adlandırılır.

Basit modele ilişkin sunulan bu eleştiriler çerçevesinde “*Ceteris Paribus*” kalkanını sistemin sağlıklı işlemesi için gerekli olan unsurlar ve günümüzdeki veriler ışığında daralttığımızda yeni bir model ortaya çıkacaktır. İktisadi analiz yaparken kullanılan “*Ceteris Paribus*” kabulünün kapsamını daralttığımız yeni modelde (Şekil 2) ülke ekonomisi dışında, dış alem olarak adlandıracağımız diğer ülkeler, dolayısıyla yeni girişimci ve hanehalkları eklendiği takdirde, daha çok satıcının ve tüketicinin modele dahil olmasıyla tam rekabet piyasasına yakınsama da gerçekleşecektir. Küresel bekçilik mekanizması yoluyla ise sınırlı doğal kaynaklar kavramı daha geniş kapsamda gezegen düzeyinde ele alınmış olacak, sonuç olarak birinci şekildeki varsayımsal model ikinci şekildeki hali alacaktır.

Şekil 2. Genişletilmiş iktisadi akım şeması

Yeni modeli tam rekabet varsayımı çerçevesinde değerlendirirsek, daha çok alıcı satıcının olduğu, bireylerin daha rasyonel kararlar alabilmesini sağlayan mükemmel bilgiye

ulaşmasını sağlayacak mekanizmaların olduğu, doğal kaynakların sınırsız olmadığı bir modeldir. Bu yönüyle Şekil 1’de görselleştirilen modele göre tam rekabet piyasası varsayımlarına ve günümüz gerçeklerine daha yakındır.

Yeni modelde bir ülkedeki hanehalkı, devlet, firmalar McLuhan ve Powers (1989) tanımıyla küresel bir köyde aynı doğal kaynakları kullanan, yine küresel köy tanımı gereği iletişim ağları sayesinde birbirlerinin yaptıklarından haberdar olan aktörlerdir.

Monetarist görüş ve Keynesçi görüş tartışmaları bir yana bu modelde aktör olarak devlete mekanizmanın işleyişle ilgili önemli görevler düşmektedir. Küresel köyü bir ülke olarak ele aldığımızda ise uluslararası kuruluşlara da aynı şekilde küresel düzeyde önemli görev ve roller düşmektedir. Küresel düzeyde devlet uluslararası bir toplumda bir birey olarak ele alınmalıdır. Uluslararası toplumun bireyleri arasında tartışmalar insanın doğası gereği kaçınılmazdır. Örneğin AB ve diğer bazı ülkeler Çin Halk Cumhuriyeti’ni küresel ısınmaya neden olacak üretim tekniklerine izin vermesi nedeniyle iklim müzakerelerinde eleştirmektedir. Bu çerçevede AB son dönemde “Karbon Vergisi” olarak adlandırabileceğimiz yeni bir gümrük vergisi yaklaşımıyla doğaya daha az zarar veren ürünleri teşvik etmeyi planlamaktadır. Diğer taraftan Çin Halk Cumhuriyeti ise AB üyesi ülkeleri tüketim alışkanlıkları nedeniyle eleştirmekte, sonuç olarak tüketen ve üretenin birbirini tercihlerinden dolayı eleştirdiği bir kısır döngü ortaya çıkmaktadır. Bu tarz çıkmazların çözümü için ise küresel düzeyde bir toplum sözleşmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu örgütlerin yaptırım güçlerindeki zayıflık problemlerin çözümünde açmazlar yaratmaktadır.

3.3.Toplum Sözleşmesi, Devlet ve Sorumlulukları

Devletin ülke ve uluslararası toplumdaki rolüne ilişkin birçok yaklaşım yer almaktadır. Ancak bu bölümde devlet Jean-Jacques Rousseau’nun geliştirdiği devletin en temel

ilkelerini ortaya koyan toplumsal sözleşme gereklilikleri doğrultusunda; sosyal sorumluluk anlayışı çerçevesinde devletin konumu tartışılmıştır. Gerekli görülen durumlarda ise uluslararası toplumda devlet küresel köydeki bir birey olarak ele alınmış, bu noktada uluslararası örgütlerin rolü üzerinde durulmuştur.

İnsanı diğer hayvanlardan üstün kılan ve doğadaki zorluklara karşı ayakta durmasını sağlayan önemli özelliklerden birisi toplumsal dayanışma ve organizasyondur. İnsan, birey olarak bir mamuta karşı güçsüz ve savunmasızdır. Ancak insan mamutları avlamak için organize bir av düzenlediğinde mamuttan daha güçlü olur. Tarım devrimi, alet yapımı, uzmanlaşma, yeni sınamalar ve ticaret gibi yeni unsurlar belli kuralların konulmasını ve kuralların tarafsız bir otorite tarafından uygulanması gereğini doğurmuştur.

3.3.1. Jean-Jacques Rousseau ve Toplum Sözleşmesi

Jean-Jacques Rousseau Toplum Sözleşmesi⁵ adlı çalışmasında aileyi politik toplumların ilk örneği olarak kabul etmiştir. Aile kavramı ilk dayanışma ve organizasyon örneğidir demek yanlış olmayacaktır. Rousseau, bir bireyin ilk uyması gereken yasanın varlığını korumak bunun için yapacağı ilk şeyin de kendine borçlu olduğu özeni göstermesi olduğunu belirtmiştir. Bu yaklaşımda politik toplumların ilk örneği olan aile de bir sözleşmeyle bir arada durmaktadır; çocuklar bakılma ve korunma ihtiyacı varlığı sürdüğü sürece ebeveynlerine bağlı kalırlar, bu süreçte çocuklar ebeveynlerinin⁶ sözünden çıkmamakla yükümlüdür. Çocuklar özgür olarak doğarlar. İyiyi kötüden ayıracak çağa gelmeden önce ebeveynler çocukları korumak, rahatlarını sağlamak için birtakım kurallar

⁵ Türkiye İş Bankası Yayınları, 26. Basım, Çeviren: Vedat Günyol.

⁶ Her ne kadar Jean-Jacques aile reisini “Baba” olarak belirttiyse de tezde günümüz koşullarına uygun olarak bunun yerine “Ebeveyn” kavramı kullanılmıştır.

ortaya koyabilir. Ancak çocuklarını kayıtsız şartsız geri dönölmezcesine başkasına veremez. Bu ebeveynlik hakkını aştığı gibi doğanın da amaçlarına aykırıdır.

Özgürlüğünden kayıtsız şartsız vazgeçmek Rousseau'ya göre insan olma niteliğinden vazgeçmek ya da deliliktir. Her şeyinden vazgeçen bir insan zararını karşılamak için hiçbir talepte bulunamaz. Bu yüzden sınırsız bir boyun eğme sözleşmesi tutarsız ve boş bir sözleşme olacaktır. Bu nedenle ebeveynler çocukları üzerinde sınırsız yetkiye sahip değildir.

Ebeveynler çocuklarına adaletle ve eşit yaklaştıkları sürece ailede huzur hâkim olur. Çocuklar büyüdüğünde, bağımlılık ortadan kalktığında sözleşme doğal olarak kendiliğinden sona erer, çocuklar kendi ailelerini kurmak için ailelerinden ayrılırlar. Bu yeni durumda çocukların yükünden kurtulan ebeveynler ve çocuklar özgürlüklerine kavuşmuş olur. Yine de bir arada kalırlarsa bu doğanın zoruyla değil kendi isteklerinin bir sonucu olur.

Basit bir organizasyon olan ailenin daha kapsamlı ve geniş hali toplum sözleşmesiyle oluşturulan devlettir. Kişi birey olarak bazı haklarını devlete teslim eder. Bu teslimiyet her bireyin aynı şeyi yapması nedeniyle bir hak kaybı yaratmaz. Birey her hakkını-Yaşam hakkı gibi- devlete teslim etmez. Aile örneğinde olduğu gibi, devlet de halkı üzerinde sınırsız yetkilere sahip değildir. Bireylerin hakları toplum olarak oluşturdukları, sözleştikleri anayasayla güvence altına alınır. Kişiler bazı haklarını devrettikleri devletin bir paydaşı olarak kişilere karşı ve devlete karşı sorumluluk sahibi olur. Daha önce de belirtildiği üzere, bütün bireyler aynı şeyi yaptığı için bir hak gaspı meydana gelmez. Böylece bu yeni durumda “Hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için” mantığıyla her üye bütünün bölünmez bir parçası haline gelir. Bir bütün halinde birleşmenin bir sonucu olarak sözleşmenin taraflarından birine yapılan saldırı bütüne yapılmış, bütünün

sözleşmesi sonucu ortaya çıkan devlete yapılan bir saldırı ise tek tek üyelere yapılmış olur.

Devlet bunun dışında kendi uyruğunda olanların bağlılığını güvence altına almalıdır. Bunun ilk yolu devletin halkına adaletle ve eşit yaklaşmakla, varlıklarını, mülklerini güvence altına almakla olur. Böylece güçsüz, farklı yetenekleri, kaynakları olamayan insanlar dahil herkes sözleşme sayesinde korunma, soyunu devam ettirme ve kendini geliştirme imkânı elde eder.

Özel girişim de bir aile gibi birkaç bireyin organize olmasıyla oluşmuş bir bireydir. Hukuk anlamında insan olarak birey “gerçek kişi” özel girişim ise “tüzel kişi” statüsünde var olmaktadır. Emek, doğal kaynak ve sermayenin bir araya geldiği özel girişim çoğu zaman bireyden tek başına daha güçlüdür. Hatta bazı durumlarda özel girişim devletlerden dahi daha güçlü olabilmektedir. Özel girişimi de güçlü yapan unsurların başında insanda olduğu gibi organizasyondur. Diğer taraftan, Rousseau’ya göre güç hak yaratmaz, ancak meşru olan güce boyun eğme zorunluluğu vardır. Meşru güç ise toplum olarak oybirliğiyle kararlaştırılmış devlettir. Eğer devlet toplum içinde bireylere eşit mesafede olmaz adaletli yaklaşmaz ise sözleşme bozulur.

Bireyler sözleşmenin doğası gereği tek başına birleşerek anlaştıkları devletten daha güçlü olmamalıdır. Güçlü olur, bu gücünü haksızca ve kurnasızca kullanır, devlet bu duruma engel olmaz ya da olamazsa sözleşme bozulur. Özel girişim de güçlü birey de ne kadar güçlü olursa olsun varlığını sürdürdüğü toplumun sözleşmeyle oluşturduğu devletin koyduğu kurallara diğer bireyler gibi uymalıdır. Bunu kendi varlığını güvence altına almak güdüsüyle yapmalıdır. Devlet eşitlik ilkeleriyle oluşturduğu kuralları adaletle uygularsa her birey sözleşmeye uyar ve düzen sağlanmış olur. Bu ideal durumda özel girişim de birey de belli haklar çerçevesinde kendisini güvence altına almış olur. Eğer bu denge bozulursa, örneğin özel girişim devletten daha güçlü olup ya da onu etkisi altına

alıp gücünü kendi lehine olacak şekilde kullanırsa, devlet her bireye olan eşit mesafesini yitirmiş olur. Bunun sonucunda Rousseau'ya göre sözleşme bozulur ve doğal düzene geri dönüş gerçekleşir. Doğal düzende devlet kavramı niteliğini yitirir ve medeniyet, toplum, sosyal organizasyon dağılır. Her birey doğal düzende sahip olduğu tüm hakları elde edene kadar diğer bireylerle çatışır. Bu çatışmalarda önce zayıflar yok olur. Ancak unutulmaması gereken bir nokta zayıfların tamamen ortadan kalkmasından sonra güçlüler arasındaki çatışma güçlülerin de gücünü yitirmesine hatta birbirlerini yok edecek çatışmalara neden olur. Diğer bir deyişle bireyleri, özel girişimi, toplumu güvence altında tutan, insanlığı bugünkü haline getiren sac ayaklarından birisi ortadan kalkar.

Genel kabul gereği her birey ve her toplum kendi iyiliğini ister. Ancak birey de toplum da bazı durumlarda kendisi için faydalı olan kararları veremeyebilir. Bu gibi durumlar çoğu zaman bir aldatma veya yanlış yönlendirme sonucu olur. Bu olasılıkları engellemek için her yurttaş, her birey eşit bir biçimde kendi düşüncesini ve görüşünü açıkça ifade edebilmelidir. Bunun için de farklı görüşlerin sayısının artması, eşitsizliklerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu yaklaşım hem egemen güç olan devletin toplum için en faydalı kararları almasını hem de halkın aldanmamasını sağlayacaktır. Devlet halkından beslenmeli ve halkı için en faydalı kararları almalıdır.

Devletlerin topluma sundukları hizmetler kamu hizmeti olarak kabul edilir. Kamu hizmeti “[...] toplumsal ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmet üretimidir.” (Karahanoğulları, 2011). Devlet bazı durumlarda kamu hizmetlerinin arzında yetersiz kalabilmektedir. Bu çerçevede devlet kamu hizmetinin devamlılığı ve kaynakların etkin kullanımının sağlanması amacıyla devredilmeye uygun bazı görevlerini emanet yöntemiyle özel girişime devredebilir. Hizmeti yerine getirme yükümlülüğü yine devlete aittir ancak devlet bir aracı yoluyla bu kamu hizmetini topluma sunmaktadır. Sağlık ve eğitim alanında faaliyet gösteren özel girişim oluşumları bu emanet yönteminin örnekleridir.

Emanet yönteminin dışında devletler kamu hizmeti açıklarını kapatan, topluma yarar sağlayan faaliyetleri destekleyebilmektedir. Devlet desteklemek dışında kimi zaman özel girişimle işbirliği yoluna gitmekte ve bazı alanlarda özel girişimin de destekleriyle arzın yetersiz olduğu kamu hizmetlerinin topluma sunulmasını sağlayabilmektedir. Diğer bir ifadeyle devlet varlığının sebebi olan toplumla işbirliği içinde kamusal hizmetlerin daha etkin sunulmasını sağlayabilmek için koordinasyon görevini üstlenebilmektedir.

3.4.Sosyal Sorumluluk

Sosyal Sorumluluk kavramı Fransızcadan (social) Türkçeye geçen “Sosyal” kelimesi ve Türkçe bir sözcük olan “Sorumluluk” kelimelerinden oluşmaktadır. Sosyal kendi başına “Toplum Bilimi” anlamına gelmektedir (TDK, N.D.). Sorumluluk kelimesi ise kendi başına “Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet” (TDK, N.D.) olarak tanımlanmıştır. Her ne kadar bu iki sözcük Türk Dil Kurumu tarafından açık bir biçimde tanımlansa da Sosyal Sorumluluk kavramına ilişkin herkesçe kabul edilen net bir tanım bulunmamaktadır. Bu bölümde Sosyal Sorumluluk kavramının tanımlanması ve kavramın uygulamasındaki farklılıklar sonucu tanımların nasıl değiştiği üzerinde durulacaktır.

En küçük ölçeklisinden, devletlerden dahi büyük ölçekli işletmelere şirketlerin hayatımıza ve yaşadığımız dünyaya etkileri her geçen gün artmaktadır. Bu etkiler olumlu veya olumsuz şekilde sırasıyla negatif ve pozitif dışsallıklar şeklinde tezahür edebilmektedir. İnsanoğlunun ateşi ve buharı kendi yararına kullanmayı öğrenmesiyle Birleşik Krallık’ta başlayan sanayi devrimi nedeniyle sanayileşmenin kontrolsüzce artması sonucu işgücü ve doğal kaynak talebi büyük bir artış göstermiştir. Firmalar Adam Smith’in görüşleri çerçevesinde toplumsal bir sosyal sorumluluk olarak karlarını maksimize etmek için kötü, hatta insan onuruna yakışmayan şartlarda işçileri ve hatta

çocuk işçileri düşük ücretlerle çalıştırmıştır. Sanayi devrimi takip eden yıllarda, vahşi kapitalizm dönemi olarak adlandırabileceğimiz dönemde sosyal bir sorumluluk olarak şirketler, bazı istisna şirketler hariç, “güçlü olan ayakta kalır, üretir, istihdam eder ve tüm bunları gerçekleştirmek için kar eder” felsefesiyle faaliyetlerini sürdürdü. Bu dönemde fosil yakıtlarla üretilen ısıyla çalışan ve emek yoğunluğunun yüksek olduğu fabrikalar büyük çevre kirliliklerine neden oldu. Çevre kirlilikleri dışında ülkelerde sınıflar arası gelir ve daha önemlisi refah makası giderek açılmaya başladı. Üretimin, sosyal ve çevresel maliyeti giderek daha geniş kitleler tarafından fark edilmeye başladı. Bununla birlikte doğal çevrenin bozulması ve bunun sonucu olarak insan sağlığının bozulması birtakım önlemlerin alınmasını gerektirdi.

Günümüzde politika önceliklerini belirleme anlamında kamu sektörü(devlet) her ne kadar başlıca güç olsa da dünya ekonomisinde özel girişim kritik ve önemli bir yere sahip olmuştur. Dünyadaki işgücünün ve üretilen katma değerın büyük çoğunluğunu aile işletmesinden küresel ölçeklisine özel girişim sağlamaktadır. Türkiye ölçeğinde ele aldığımızda 2020 yılı Eylül ayı verilerine göre kamuda çalışanların sayısı 4.779.352 kişi (T.C. Cumhurbaşkanlığı SBG, 2020) iken toplam istihdam yine aynı dönemde 27 milyon 707 bin kişi (TÜİK, 2020) olmuştur. Diğer bir ifadeyle Türkiye’de kamu kesimi toplam istihdamın beşte birinden azını oluşturmuştur.

Sosyal sorumluluk son iki yüzyıldır ortaya çıkan bir vaka değildir. Sanayi devrimi öncesi dönemde sosyal sorumluluk kavramı doğrudan kullanılmasa da tarih öncesi devirlerde, antik hukuki metinlerde ve dini metinlerde sosyal sorumluluğun günümüzdeki uygulamalarıyla örtüşen referanslar bulunmaktadır. Sümer tabletlerinde ticarete ilişkin bir takım sosyal sorumluluk hükümleri bulunduğu bilinmektedir. Kur’an-ı Kerim’de (Zaim, 1986) hayırseverlik, adil ticaret ve şeffaf ticaret, Tevrat’ta (Epstein, 1998) da yine şeffaf ticaret, çalışan hakları ve doğal kaynakların korunmasına ilişkin ifadeler yer verildiği bilinmektedir (Yamak, 2007).

Sanayi devrimi sonrası uluslararası sistemde baskın görüş olan, genel anlamda Liberal Ekonomi olarak adlandırabileceğimiz yaklaşımda “kamu(devlet) ekonomik büyüme ve fakirliğin azaltılmasında merkezi bir role sahiptir” (Avustralya Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı, 2014). Keynesyen bir yaklaşım olan bu görüş çerçevesinde devletler kamusal malların ve hizmetlerin vatandaşlarına etkin bir biçimde ulaştırılmasını güçlü kurumsal kapasite ve mekanizmalarla sağlamakla yükümlüdür. Daha önceki bölümlerde tartışıldığı üzere devletin sosyal, ekonomik ve hukuki anlamda halklarına karşı ödevleri vardır. Ancak literatürde sosyal sorumluluk büyük ölçüde “Kurumsal Sosyal Sorumluluk” şeklinde ele alınarak özel girişimin başarı yakalaması için gerçekleştirmesi gereken bir görev olarak ele alınmıştır. Galbraith ve Salinger (2002) tarafından devletin ekonomik düzenin örtülü bir biçimde dışına itildiğine ilişkin yaklaşımın sosyal sorumluluk bağlamında literatürde de rastladığı görülmektedir.

Avrupa ve Amerika’da Büyük Buhran sonrası özel girişim eliyle yürütülen faaliyetler yoluyla başlayan toplum yararına çalışmalar sosyal sorumluluk alanında yeni bir dönemin başlangıcının ilk adımı olarak ele alınabilir. Zira kâr amacı gütmeyen kuruluşlar dışında esas güdüsü kar olan özel girişim de bu alanda çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Sosyal sorumluluk kavramı literatürde daha çok “Kurumsal Sosyal Sorumluluk” olarak ele alınmıştır.

Negatif dışsallıklara ilişkin verilen örneklerin tüketiciler/vatandaşlar arasında teknoloji ve sosyal ağlardaki gelişmeyle daha hızlı ve daha geniş bir kitleye yayılması sonrasında, itibar kaybının tüketicinin tercihlerine yansması firmaların gelirleri ve sürdürülebilirliği risk altına girmiştir. Aslında daha önce üzerinde durulan toplumsal sözleşmenin temelden sarsılması, hak ihlalleri, çevre katliamları özel girişimin de varlığını tehdit eder olmuş, bu açmazdan kurtulmak için temel iktisadi amacı kar elde etmek olan firmalar olumlu bir imaj yaratma yoluna girmiştir. Sosyal sorumluluk kar elde etme dışında oluşturulacak yeni firma imgesinin oluşturulmasında başlıca araç olmuştur. Sosyal sorumluluk

firmalara değişen tüketicilerin tercihleri karşısında, ürettiği ve sunduğu ürünlere bazı sembolik unsurlar ekleyerek bir üründen daha fazlasını oluşturmasına imkân tanımıştır. Diğer bir ifadeyle hedonik tüketim tercihlerine hitap edebilmek için KSS önemli bir araç haline gelmiştir. Söz konusu sembolik katkı firmaya küresel rekabet ortamında güç kazandırabilmektedir. Diğer taraftan üzerinde durulması gereken diğer bir konu sosyal sorumluluk ya da KSS'nin özel firmaların tekelinde bir yaklaşım olmadığı ve çeşitli nedenlerle olmaması gerektiğidir. Modern devlet anlayışından önce dahi başta vakıflar olmak üzere sivil toplum girişimleri de sosyal sorumluluk alanında önemli faaliyetler gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmektedir.

3.4.1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramı

Akkoyunlu & Kalyoncuoğlu (2014), Lembet (2012), Ebner & Baumgartner (2006) ve Kadyan (2016)'nın çalışmaları, KSSD (2020) ile Avrupa Topluluğu Komisyonu (2001)'nin Kurumsal Sosyal Sorumluluğa ilişkin yayınladığı Yeşil Kitap ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2013)'nin Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Değerlendirme Raporu'nda belirtildiği üzere KSS kavramına ilişkin farklı tanımlar bulunmaktadır. KSS tanımına yaklaşım zamana göre de değişiklik göstermektedir. Zira gerek toplumsal ihtiyaçlar, tüketici tercihleri, teknoloji ve değişken siyasi, doğal çevre nedeniyle toplumun beklentileri ve özel girişimin yaklaşımı değişebilmektedir.

William C. Frederick'in oluşturduğu KSS modellerinde, kavram zaman dilimine göre 1'den 4'e kadar sıralanmıştır. Modelde sorumluluk anlayışının şirket düzeyinde başlayıp evren, bilim ve dini kapsayacak şekilde sürdürülmesi (Frederick, 1998) KSS'ye yaklaşımın zamana göre farklılık göstermesi durumuna örnek olarak verilebilir. Oluşturulan ilk üç modelde toplum, sivil girişimler ve devlete firmalara görece daha pasif bir rol atfedilmiştir. Frederick, son olarak geliştirdiği KSS₄ modelinde ise ilk üç modelde

Kopernik öncesi dönemde Güneş benzetmesi yaparak merkeze aldığı şirket esaslı olan kendi yaklaşımını eleştirmiş ve şirketlerin konunun merkezinde olmadığı yeni teorisini yayınlamıştır.

Akbaş (2010) bu yaklaşımla benzer bir biçimde KSS kavramına yaklaşımı tarihsel olarak dört döneme ayırmıştır. Akbaş (2010) M.Ö. 1100'e kadar olan dönemi birinci dönem olarak ele almış ve bu dönemdeki KSS kavramının toplumsal ahlak ve din değerleriyle oluştuğunu belirtmiştir. İkinci dönem olarak ise merkantalist dönem ile sanayi devrimi sonrasını belirlemiş ve firmanın sosyal sorumluluğunun esas olarak devletin uhdesinde gerçekleştirildiğini, şirketlerin sorumluluğunun kar etmek olduğuna belirtmiştir. Çalışmada üçüncü dönem için net bir sınır çizilmese de, internet devrimi öncesi dönemin ele alındığı anlaşılmaktadır. Dördüncü dönem olarak günümüz ele alınmıştır. Bu dört farklı dönemde de gerek teknolojik gelişmeler, gerekse de toplumsal ihtiyaçların KSS kavramının tanımlasına ve içeriğinin oluşturulmasına doğrudan etki ettiği, farklı dönemlerde farklı KSS kavramlarının ortaya çıktığı görülmektedir.

Kavramın tanımlanmasındaki değişimin diğer bir nedeni ise devletlerin ve şirketlerin küreselleşen dünyadaki rollerinin değişmesidir. Bobbitt'e (2002) göre modern devletin yapısı ulus-devletten pazardevlete değişmiştir (Alakavuklar, Kılıçaslan, & Öztürk, 2009). Bunun dışında refah devleti, kalkınmacı devlet, rekabetçi devlet gibi yaklaşımlarla da devletlerin rollerinin farklılaştığı görülmektedir.

Genel yaklaşıma göre KSS kavramının kökeni Angloamerikan kültürüne dayanmaktadır (Yamak, 2007; Ceritoğlu, 2011). KSS terimi ilk olarak 1953 yılında ABD'li iktisatçı Howard Bowen tarafından kullanılmış, Bowen KSS'yi *"...toplumun değerleriyle ve hedeflerini takip eden ve bunlarla kararlar almaya yönelik politikaların takip edilmesi."*(Douglas et. al, 2004; Ebner & Baumgartner, 2006) olarak tanımlamıştır. Bowen'in tanımında Adam Smith'in yaklaşımına ilave olarak, toplumun tek arzusunun

gelir elde etmek, istihdam edilmek olmadığı bunların dışındaki unsurların da toplum tarafından arzu edilebileceği sonucu ortaya çıkmıştır.

AB Komisyonu KSS tanımını daha genel bir çerçevede ele almış ve “*firmaların toplum üzerindeki etkilerine yönelik sorumluluğu*” (AB Komisyonu, 2019) olarak tanımlamıştır. AB Komisyonu’nun bu tanımında “etkiler” kavramını iktisadi bir terim olan “dışsallık” olarak değerlendirirsek Bowen’ın tanımında “Toplumun değer ve hedefleri” yaklaşımından daha geniş bir biçimde, bazı hallerde toplumun farkında olmadığı ya da olamadığı etkiler de kapsam dahiline girmektedir. Ancak bu ve Bowen’ın tanımıda KSS sadece toplum merkezli olarak ele alınmış, çevre ve gezegenimize ilişkin etkiler dışarıda bırakılmıştır. Bu tarz bir tanım toplumun çevresel hassasiyetlerinin az olduğu popülist dönemler için önemli riskler barındırdığı söylenebilir.

Literatürdeki en çok kabul gören yaklaşımlardan birisi de Carroll (1979) tarafından ortaya konmuştur. Carrol (1979) KSS’yi firmayı kar eden, etik olan, yasalara uyan iyi bir kurumsal vatandaş olmaya yönlendiren bir araç olarak görmüştür ve bunu Carroll Piramidiyle ifade etmiştir. Carrol gibi KSS’yi bir araç olarak değerlendiren Weber et. al.(2014) ve Herrman (2004) KSS’yi sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için bir yöntem olarak ele almıştır. AB Komisyonu’nun yaptığı tanıma göre daha somut unsurlar içeren bu tanımlar ise BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri düşünüldüğünde KSS’yi yazılı somut bir çerçeve içine almakta, toplum dışında gezegenimizi ve doğal çevreyi de KSS’nin temel unsurlarından biri haline getirmektedir. Ceritoğlu (2011) ise kitabında farklı kuruluş ve akademisyenin tanımlarına yer vermiş ve buradan yola çıkarak esas olarak KSS’nin yönetsel olarak “gönüllülük”, “ağ oluşturma” ve “paydaş yönetimi” olmak üzere üç temel unsuru içerdiğini belirtmiştir.

Çok farklı tanımların olması farklı yaklaşım ve teorilerin olmasıyla da açıklanabilir. Özel sektörün daha da özelde firmanın toplum ya da model içindeki rolüne göre yaklaşımlar

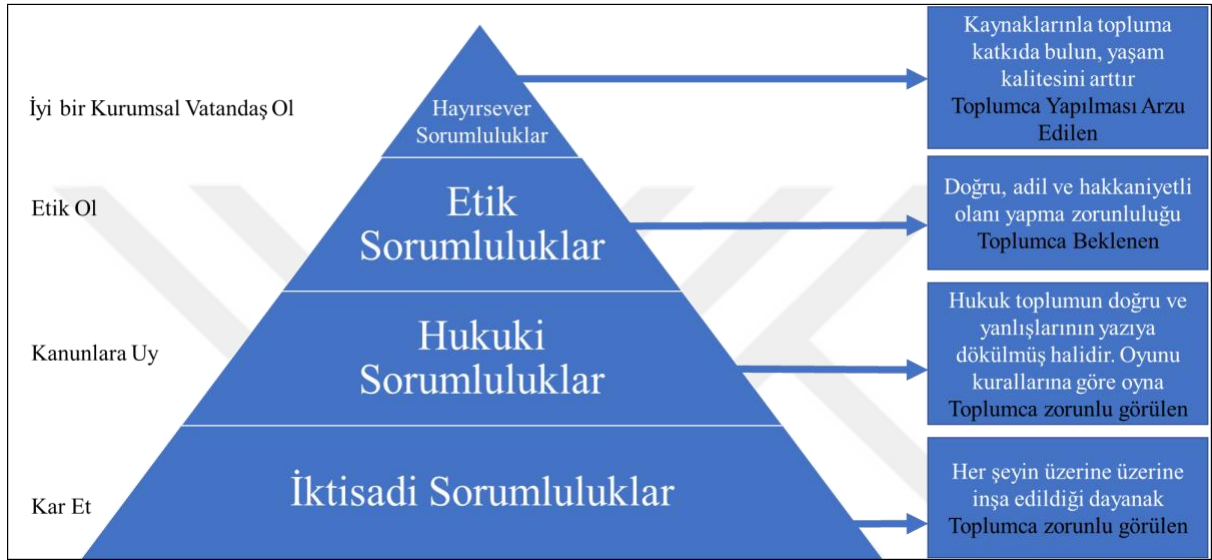
ve teoriler değişebilmektedir. Lauesen (2013) KSS teorilerinin temelinde firmaların rolüne yaklaşıma göre ikiye ayrıldığını belirtmektedir. Buna göre teorisyenler normatif ve dogmatik olarak iki kutupta yer almaktadır.

Secchi (2007) yaptığı analizde sosyal maliyet ve dışsallıklar üzerinde yoğunlaşan Faydayıcı Teori(Utilitarian Theory), çok uluslu şirketlerin sosyal sorumlulukları çerçevesinde kurumsal sosyal performans, sosyal hesapverebilirlik, iç denetim ve raporlama konusu üzerinde duran Yönetimsel Teori(Managerial Theory) ile iş dünyası ve paydaşı olarak toplum arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşan İlişkisel Teoriye(Relational Theory) yer vermiştir. Garriga ve Melé (2004) ise KSS teorilerini dört anabaşlık altında toplamıştır;

- Enstruman Teorileri(Instrumental Theories): şirketler sadece refah yaratan araçlardır. Gerçekleştirdikleri sosyal faaliyetler ise ekonomik güdüyle elde edilmek istenen hedeflere yöneliktir.
- Politik Teoriler(Political Theories): şirketlerin toplum içindeki gücü ve bu gücün politik alanda sorumlu kullanımı konusundaki endişeler üzerine odaklanmaktadır.
- Bütünleyici Teoriler(Integrative Theories): şirketler sosyal taleplerin gerçekleştirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır.
- Etik Teoriler(Ethical Theories): şirketlerin topluma karşı olan etik sorumlulukları üzerine odaklanılan teorilerdir.

Garriga ve Melé (2004)'nin yaptığı ayrımın tümü kapsayan ve sosyal sorumluluk kavramını da içeren bütünleyici diğer bir yaklaşım ise Archie B. Carroll'ın geliştirdiği şekil 3'de görselleştirilen Kurumsal Sosyal Sorumluluk Piramidi'dir. Carroll'un modelinde bir firmanın varlığını sürdürmesi ve başarıyı yakalaması için kademeli olarak hangi unsurları önceliklendirmesi gerektiği ele alınmıştır.

Modelde firmalar öncelikli olarak Büyük Buhran öncesinde Adam Smith'in yaklaşımıyla uyumlu olarak kar etmelidir. Bir işletmenin sürdürülebilir olup varlığını sürdürmesi için kar etmesi gerekmektedir ve bu güdü her şeyin temelinde yer almaktadır. Bu yaklaşım Rousseau'nun "Kişi önce kendine gereken özeni göstermelidir" yaklaşımıyla da uyumludur. Bu nedenle bütün diğer değerler her şeyin temeli olan iktisadi sorumluluklar üzerine inşa edilir.

Şekil 3. Carroll'ın Kurumsal Sosyal Sorumluluk Piramidi

Kaynak: Carroll (1991), (Carroll A. B., 2016) ve Visser (2006) tarafından sunulan veriler ışığında yazar tarafından oluşturulmuştur.

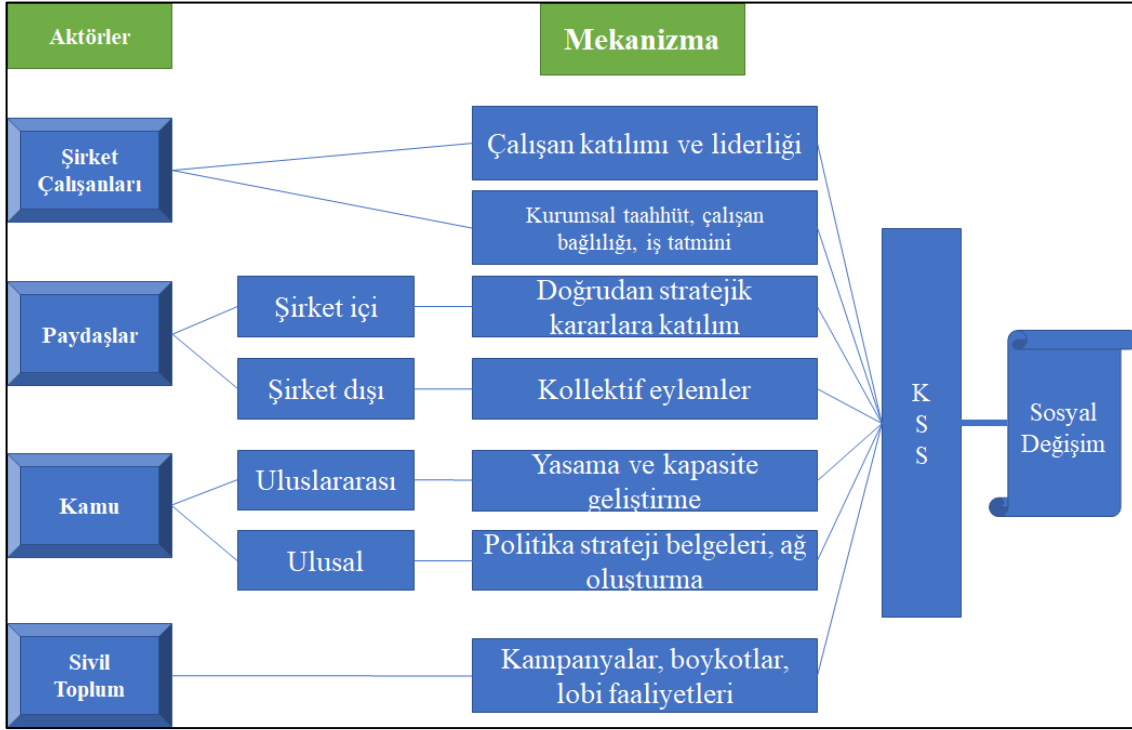
Bir firmanın varlığını sürdürebilmesinin diğer bir koşulu ise bulunduğu ülkenin/toplumun kuralları olan hukuk kurallarına uymasıdır. Bir şirket eğer bir toplum içinde kar edebilmek istiyorsa o toplumun hukuki kurallarına uymak zorundadır. Rousseau'nun yaklaşımında bireyin toplum sözleşmesiyle sınırları çizilen kurallara uyması yaklaşımıyla paraleldir. Aksi takdirde oyunu kurallarına göre oynamayan firma kapanma riskini kabul etmiş olur ki bu şirketin istediği bir olgu değildir. Bazı haklarını sözleşmeyle devreden firma için kurallara uymak kar etmek kadar istediği bir güdü değildir.

Bir işletmenin sürdürülebilirliğinin ve başarısının diğer bir unsuru ise toplumun beklentilerini yansıtan etik/ahlaki sorumluluklarını yerine getirmesidir. Esas olarak oyunun yumuşak ya da centilmenlik kuralları diyebileceğimiz bu kurallar şirketin esas güdüsü olan kar kazancını elde etmesi için şart olmasa da oyundaki gücünü arttıracak, temel hedefi olan kar etmeye daha kolay ulaştıracak kurallardır denebilir. Bu kuralın firmaya sağlayacağı yarar özellikle firma sayısının ve rekabetin fazla olduğu ekosistemlerde artacağı muhakkaktır.

İşletme kaynaklarını toplum yararına da kullanarak (toplumun da fayda sağlayacağı sanatı desteklemek gibi) toplum yararına faaliyetler gerçekleştirmelidir. Bu ise toplum tarafından zorunlu olarak görülme de arzu edilen bir husustur. Oyunun kuralları arasında en hafif kural olarak tanımlayabileceğimiz bu kuralla şirket oyundaki diğer aktörler arasında tanınırlığını arttırma imkanı elde ederek diğer aktörler arasında kendisinin daha iyi bir birey olduğunu gösterebilecektir.

Bu tanımlar ve yaklaşımlar KSS'yi daha çok özel girişim ana başlığı altındaki firmaları, kar amacı güden kuruluşları kapsam dahiline almakta ve bu alanda faaliyet gösteren kuruluşları analiz etmektedir. Ancak KSS sadece kar amacı güden kuruluşların tekeline olan bir yaklaşım değildir. Vakıflar ve dernekler kar amacı güden kuruluşların bu alanda ortaya çıkışından çok daha önce sosyal sorumluluk faaliyetleri gerçekleştirmekteydi. Kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve oluşumları da denklemin içine dahil ettiğimizde sosyal sorumluluğu “Toplumsal yaşamın bir parçası olan kuruluşların kendi varlığını ve sürdürülebilirliğini güvence altına almak için kendi yarattığı ya da çeşitli etkenlerle ortaya çıkan negatif dışsallıkları en aza indirmek ve toplum/uluslararası toplumun sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak için gönüllük esasında gerçekleştirdiği faaliyetler ve benimsediği politikalar” olarak adlandırabiliriz.

KSS alanındaki farklı aktörler KSS sürecine farklı şekillerde etki ve fonksiyonlara sahiptir. Şimdiye kadar üzerinde durulduğu kadarıyla her ne kadar toplumun kendisi başlıca yönlendirici aktör olarak görünse de tarih ve coğrafyaya göre KSS aktörleri ve etkileri değişkenlik gösterebilmektedir. KSS alandaki aktörler ve kullandıkları mekanizmalar Şekil 4’de görselleştirilmiştir.

Şekil 4. KSS ve sosyal değişimde rol alan aktörler

Kaynak: Şekil Aguilera V.d. (2007) kaynağındaki şekilden esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

Firmaların kendi içindeki çalışanları çeşitli kurumsal bağlılık ve iş tatmini nedeniyle performans artışı gibi yollarla çalıştığı firmaları KSS alanında faaliyet göstermeye yönlendirebilmektedir. Bunun dışında bizzat firma içinde oluşturulan ekiplerle de firmalar KSS faaliyetlerine dahil olabilmektedir. Bu yaklaşıma, İstanbul Avrasya Maratonun’da firmaların çalışanları kendi ekiplerini oluşturup toplum yararına çalışan bir kuruluşu desteklemek ya da bir konu hakkında farkındalık yaratmak için maratona katılması örnek olarak verilebilir.

Firmalarla çalışan iş ortakları ve paydaşlar iş dünyasındaki diğer aktörlerdir. Firma içi paydaşlar doğrudan stratejik kararlarda etkili olduklarından bu yolla KSS konusunda firmayı yönlendirebilmektedir. Dış paydaşlar ise farklı şekillerde sivil toplum gibi hareket ederek firmayı yönlendirebilmektedir. Bazı firmaların deneylerde canlı hayvanları kullanan ya da doğal yaşama zarar veren firmaların ürünleri satmayı kabul etmeyip, bu duruşlarını kamuoyuyla paylaşması bu mekanizmaya örnek olarak verilebilir.

Kamu alanında etkili olan iki oluşumdan bahsedilebilir: Devlet ve uluslararası kuruluşlar. Düzenleme yetkisine sahip olan devlet kanun, yönetmelik kararname gibi yöntemler kullanarak, KSS alanında faaliyet gösteren firmalara bazı vergi avantajları sağlayarak, ya da politika ve strateji belgeleriyle toplumu ve firmaları yönlendirerek firmaları KSS alanında çalışmaya teşvik edebilmektedir. Uluslararası kuruluşlar ise ağlar kurularak ya da oluşturdukları strateji ve politikalarla uluslararası düzeyde toplumları yönlendirerek firmaları bu alanda faaliyete teşvik edebilmektedir.

3.5.Küresel Düzeyde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları

Sosyal sorumluluk ya da KSS'nin uluslar üstü yapılanması yakın tarihe dayanmaktadır. Küresel düzeyde konunun öncüleri Birleşmiş Milletler(BM), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) olmuştur. Özellikle küresel düzeyde başlayan çevre tahribatı ve bu çevre tahribatında özel sektörün oynadığı rol üzerine tartışmaların yoğunlaşmasıyla uluslararası toplum düzeyinde bir girişimin ya da düzenlemenin şart olduğu ortaya çıkmıştır.

1960 yılında OECD üyelerince imzalanan Konvansiyon uluslararası kuruluşlar bağlamındaki ilk girişimdir. Konvansiyonda ekonomik kaynakların sürdürülebilir yönetimi, toplumun ekonomik ve sosyal refahı gibi konulara vurgu yapılmıştır. Kar amacı

gütmeyen ve uluslararası toplum yararına faaliyetler alanındaki kurumsallaşma anlamında yine 1960 yılında Doğal Hayatı Koruma Vakfı(WWF) kurulmuştur. Böylece küresel anlamda toplum ve çevre yararına kurumsallaşma anlamında önemli bir adım atılmıştır. 1970’te ilk Dünya Günü kutlanmıştır. Daha sonra bu alandaki en önemli gelişme 1971 yılında Greenpeace’in kuruluşu olmuştur. 1970’lerde yaşanan ancak başarısızlıkla sonuçlanan diğer bir girişim ise Birleşmiş Milletlerin ulus aşırı şirketlerin faaliyetlerine ilişkin hazırladığı tüzük olmuştur. Ancak uzun süren müzakerelerden sonra KSS alanında ulus aşırı şirketlere birtakım düzenlemeler içeren bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1985’te Antarktika kıtası üzerinde ozon deliğinin tespit edilmesi, devamında uluslararası toplumda ozon deliğine karşı başlayan hassasiyet çevre alanındaki farkındalığın uluslararası toplumda gelişmesine katkı sağlamıştır. Belki bu farkındalığın yarattığı akımla daha önemli ve dikkate değer bir hal alan Brundtland Komisyonu’nun yayınladığı “Ortak Geleceğimiz Raporu” ile “Sürdürülebilir Kalkınma” kavramı ortaya konmuştur. Böylece kalkınmanın sadece ekonomik güdü ve hedeflerle olamayacağını ortaya koyan bu yaklaşım günümüzdeki BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri için de ilk adımı oluşturmuştur. 1988’de kurulan Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli⁷ iklim değişikliği alanında uluslararası toplumun bağımsız araştırmalar yapabilmesi bağlamında önemli bir gelişme olmuştur.

1992 yılında gerçekleştirilen Rio de Janeiro Dünya Zirvesi’nde kabul edilen “Ajanda 21” ile sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen 21 prensip uluslararası toplumca benimsenmiş olmuştur. Bununla birlikte Zirve’yle kurulan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu bu zirvenin diğer önemli bir çıktısı olmuştur. 1992 yılında kar amacı güden

⁷ Intergovernmental Panel on Climate Change

kuruluşların faaliyetleriyle ilişkili olarak yaşanan diğer bir önemli gelişme ise “Adil Ticaret” organizasyonunun kuruluşu olmuştur.

1997 yılına gelindiğinde günümüzde kuruluşların hazırladığı Sürdürülebilirlik Raporlaması için esas teşkil Küresel Sürdürülebilir İnisiyatifi⁸ kurulmuştur. 1999 yılında ise KSS’nin küresel yapılanması anlamında en büyük hareketlerden biri olan Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından kamuoyuna duyurulmuş ve 26 Temmuz 2000 tarihinde uygulamaya geçmiştir.

Gerçek veya tüzel, kamu ya da kamu dışı bütün uluslararası toplumu doğrudan ilgilendiren diğer bir önemli gelişme ise Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları⁹ olmuştur. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları sosyal, çevresel ve ekonomik alanlarda 17 amaçtan oluşmaktadır. 17 amaç¹⁰, 10 yıl içinde gerçekleşmesi hedeflenen üç temel amaca hizmet etmektedir:

- Aşırı yoksulluğu sona erdirmek
- Eşitsizlik ve adaletsizlik ile mücadele
- İklim değişikliğini düzeltme

Özel sektör anlamında kurumsal sosyal sorumluluk alanında bireysel başlayan faaliyetler zamanla evrimleşmiş farklı yaklaşım ve anlayışlar olsa da sosyal sorumluluk küresel düzeyde de daha organize bir yaklaşım halini almıştır. Özel sektör dışında özel girişim tanımına daha uygun bir biçimde kamu kurumları, dernekler, vakıflar ve bu alanda faaliyet gösteren kar amacı güden veya gütmeyen bir çok girişimi kapsayan uluslararası

⁸ Global Reporting Initiative(GRI)

⁹ Son güncellenen resmi çeviriyle “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” yerine “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları” kullanılmaya başlanmıştır.

¹⁰ BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları EK-1 BM’nin görselleştirdiği şekilde sunulmaktadır.

işbirlikleri otaya çıkmıştır. Bazı girişimlerde ise uluslararası örgütler eliyle uluslararası düzenlemelere gidilmiştir. Bunlardan öne çıkan bazı yaklaşımlar:

- UN Global Compact
- Sürdürülebilirlik Raporlaması
- Sosyal Girişimciliktir
- Sorumlu İş İdaresi (Responsible business conduct-RBC)

olarak sıralanabilir.

Yukarıda sıralanan KSS'ye ilişkin küresel düzenleme ve yaklaşımlarla paralel olarak kuruluşların faaliyetlerini ortaya koymada şeffaflık ve yeknesaklık prensibi çerçevesinde bazı küresel raporlama standartları da geliştirilmiştir.

- Küresel Raporlama İnisiyatifi: Sürdürülebilirlik Raporlaması yapan bütün firmalar için oluşturulmuş çok paydaşlı süreçleri esas alan bir raporlama rehberidir.
- Kurumsal Etki Raporlaması¹¹: Birleşik Krallık'ta kurulan ilk KSS ağı olan Toplum için İş Dünyası¹² adlı kuruluşun üyelerini hazırlaması için teşvik ettiği kuruluşun topluma olan etkisini ölçen bir raporlama usulüdür.
- AA1000 Çerçevesi: GRI raporlamasını desteklemek ve tamamlamak için oluşturulmuş olan raporlamanın, denetimin ve hesap verilebilirliğin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koyan bir rehberdir.

¹¹ Corporate Impact Reporting

¹² Business in Community

3.5.1. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları 2012 yılında Rio de Janeiro’da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’nda kamuoyuyla paylaşılmıştır. Ancak Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının, 2000 yılında Birleşmiş Milletler Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde kararlaştırılan ve temel amacı 2015 yılına kadar az gelişmiş ülkelerde fakirliği yarıya indirmek olan Binyıl Kalkınma Hedeflerinin devamı niteliğinde daha kapsamlı bir plan olduğu söylenebilir.

BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları sürdürülebilir kalkınma amaçları(Şekil 5) doğrultusunda ele alındığında en somut, en popüler ve yön gösterici yaklaşımdır. Amaçların net bir şekilde belirlenmiş olması, BM ve diğer uluslararası kuruluşlarla birlikte devletlerin verdiği kurumsal destek sayesinde küresel düzeyde yaşanabilir bir gezegen hedefi için önemli ve etkili bir yaklaşımdır.

Şekil 5. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

Kaynak: (Küresel Amaçlar, 2020)

Tarım ve çevre ekseninde değerlendirildiğinde 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacından beşi doğrudan, yedisi ise hedef ve göstergeler anlamında tarım ve çevre alanıyla ilişkilidir. Tedbirler yoluyla 2030 yılına kadar sürdürülebilir bir dünya hedeflenmektedir.

Tablo 1. Tarım ve çevreyle ilişkili sürdürülebilir kalkınma hedef ve göstergeleri

Amaç	İlgili Hedef ve Gösterge
2. Açlığa Son	Hedef ve göstergelerin tamamı büyük ölçüde tarım ve gıda konu başlığıyla ilgilidir.
3. Sağlık ve Kaliteli Yaşam	3.9.1. Hanehalkı ve çevre ortamının hava kirliliğine bağlı ölüm oranı(Gösterge)
5. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	5.a.1. (a) Cinsiyet ayrımında, tarımsal arazi üzerinde mülkiyet veya güvenceli haklara sahip toplam tarımsal nüfus oranı, ve (b) kullanım hakkı ayrımında, tarım arazisi sahipleri veya hak sahipleri arasında kadınların oranı (Gösterge)
6. Temiz su ve sanitasyon	Hedef ve göstergelerin tamamı büyük ölçüde çevre konu başlığıyla ilgilidir
7. Erişilebilir ve Temiz Enerji	7.2. 2030'a kadar yenilenebilir enerjinin küresel enerji kaynakları içindeki payının önemli ölçüde artırılması (Hedef) 7.2.1. Toplam nihai enerji tüketimindeki yenilenebilir enerji payı(Gösterge) 7.a. 2030'a kadar yenilenebilir enerjiyi, enerji verimliliğini ve gelişmiş ve daha temiz fosil yakıt teknolojisini kapsayan temiz enerji araştırmaları ve teknolojilerine erişimi kolaylaştırmak için uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi ve enerji altyapısı ve temiz enerji teknolojisi alanlarına yatırımın teşvik edilmesi (Hedef)

Amaç	İlgili Hedef ve Gösterge
8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme	8.4. 2030'a kadar tüketim ve üretimdeki küresel kaynak verimliliğinin devamlı bir biçimde artırılması ve gelişmiş ülkeler başı çekmek üzere, Sürdürülebilir Tüketim ve Üretim İçin 10 Yıllık Çerçeve Programı'na uygun olarak ekonomik büyümenin çevrenin bozulmasından ayrıştırılması için çaba gösterilmesi (Hedef) 8.4.1. Madde ayak izi, kişi başına düşen madde ayak izi ve GSYH başına madde ayak izi (Gösterge)
9. Sanayi Yenilikçilik ve Altyapı	9.4. 2030'a kadar her ülkenin kendi kapasitesine uygun olarak harekete geçmesiyle, kaynakların daha verimli kullanımının artırılması ve temiz ve çevresel açıdan daha sağlam teknolojiler ve sanayi süreçlerinin daha çok benimsenmesi yoluyla altyapının ve güçlendirme sanayilerinin sürdürülebilir hale gelecek biçimde geliştirilmesi (Hedef) 9.4.1. Katma değer birim başına CO2 emisyonu (Gösterge)
11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar	11.a. Ulusal ve bölgesel kalkınma planlamasını güçlendirerek kentsel, kent çevresindeki ve kırsal alanlar arasındaki olumlu ekonomik, sosyal ve çevresel bağlantıların desteklenmesi (Hedef) 11.6. 2030'a kadar hava kalitesine ve belediye atık yönetimi ve diğer atık yönetimlerine özel önem göstererek kentlerin kişi başına düşen olumsuz çevresel etkilerinin azaltılması (Hedef)

Amaç	İlgili Hedef ve Gösterge
12. Sorumlu Üretim ve Tüketim	12.4. 2020'ye kadar üzerinde anlaşmaya varılan uluslararası çerçevelere uygun olarak kimyasalların ve tüm atıkların yaşam döngüleri boyunca çevresel olarak sağlam biçimde yönetimlerinin sağlanması ve bu kimyasalların ve atıkların insan sağlığı ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için havaya, suya ve toprağa karışımlarının önemli ölçüde azaltılması (Hedef) 12.a.1. Gelişmekte olan ülkelere sürdürülebilir tüketim, üretim ve çevreye uyumlu teknolojiler için araştırma geliştirmede alanında yapılan yardım miktarı 12.c. [...] çevresel etkilere sahip zararlı teşviklerin aşamalı olarak ortadan kaldırılması ve vergilendirmenin yeniden yapılandırılması da dâhil olmak üzere savurgan tüketime özendiren verimsiz fosil yakıtlara yönelik teşviklerin verimli hale getirilmesi
13. İklim Eylemi	Hedef ve göstergelerin tamamı büyük ölçüde tarım ve çevre konu başlığıyla ilgilidir
14. Sudaki Yaşam	Hedef ve göstergelerin tamamı büyük ölçüde tarım ve gıda konu başlığıyla ilgilidir
15. Karasal Yaşam	Hedef ve göstergelerin tamamı büyük ölçüde tarım ve gıda konu başlığıyla ilgilidir

Kaynak: Küresel Amaçlar (2020) kaynağındaki bilgiler ışığında yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'de de yer verilen amaçlar doğrultusunda, tarım çevre ilişkisini kuran hedefler:

- Sürdürülebilir tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması

- İklim değışikliğı ve aşırı hava koşullarına dirençli ürünlerin üretilmesi
- Genetik kaynakların korunması ve çeşitliliğın sürdürölmesi
- Tarımsal sulamanın etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi
- Kent ve kırsal alanlar arasında sağlıklı ilişkilerin kurulması
- Tarımsal atıkların çevreye zarar vermeyecek şekilde değeriendirilmesi
- Çevresel anlamda zararlı etkilere sahip teşviklerin sonlandırılması (Örneğın ürün miktarı esasında verilen desteklerin gübre kullanımı ve toprağı yoracak uygulamalara teşvik etmesi gibi)
- Tarımda sera gazı emisyonlarının gıda üretimi tehlikeye atmayacak şekilde azaltılması
- Tarımsal faaliyet kaynaklı sudaki azot ve fosfatın azaltılması olarak sıralanabilir.

Görölceğı üzere Sürdürölabilir Kalkınma Amaçlarında bir çok konu doğrudan çevre koruma ve sürdürölabilirlikle ilişkilidir. Tarım-İklim değışikliğı etkileşimi, kırsal-kent arası denge ve sürdürölabilir tarımsal uygulamalar Sürdürölabilir Kalkınma Amaçları çerçevesinde tarımla ilgili başlıca konular olmuştur.

3.5.2. Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi (UN Global Compact)

Birleşmiş Milletler tarafından 1999 yılında kamuoyuna duyurulan ve 2000 yılında faaliyete geçen Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi (BMKİS)¹³ ile özel girişim ve kamu kuruluşlarını da kapsayan, gönüllü olarak verilen taahhütler temelinde (UN Global Compact A, N.D.) işleyen bir mekanizma oluşturdu. BMKİS İnsan Hakları, İşgücü, Çevre ve Yolsuzlukla Mücadele ana başlıkları altındaki 10 temel prensipten oluşmaktadır. Bu temel prensipler, esas olarak BM Sürdürölabilir Kalkınma Amaçlarıyla uyumlu bu hedeflerin gerçekleştirilmesine hizmet etmektedir.

¹³ UN Global Compact

İnsan Hakları altında iki ilke yer almaktadır:

1. İş dünyası, ilan edilmiş insan haklarını desteklemeli ve haklara saygı duymalı.
2. İş dünyası, insan hakları ihlallerinin suç ortağı olmamalı.

İşgücü başlığı altında dört ilke yer almaktadır:

3. İş dünyası, çalışanların sendikalaşma ve toplu müzakere özgürlüğünü desteklemeli.
4. Zorla ve zorunlu işçi çalıştırma uygulamasına son verilmeli.
5. Her türlü çocuk işçi çalıştırılmasına son verilmeli.
6. İşe alım ve işe yerleştirmede ayrımcılığa son verilmeli

Çevre başlığı altında üç ilke yer almaktadır:

7. İş dünyası, çevre sorunlarına karşı ihtiyati yaklaşımları desteklemeli.
8. Çevresel sorumluluğu artıracak her türlü faaliyete ve oluşuma destek vermeli.
9. Çevre dostu teknolojilerin gelişmesini ve yaygınlaşmasını desteklemeli.

Yolsuzlukla mücadele başlığı altında ise bir ilke yer almaktadır:

10. İş dünyası, rüşvet ve haraç dahil her türlü yolsuzlukla savaşmalı. (UN Global Compact B, N.D.)

BMKİS sadece şirketlere yönelik bir girişim olmayıp Sivil Toplum kuruluşları (STK), üniversiteler ve belediyeler gibi kuruluşlar da BMKİS'e farklı şekillerde dahil olabilmektedir. BMKİS'e taraf olma iki farklı şekilde gerçekleşmektedir:

- Katılımcı Üyelik: Katılımcı kuruluşların küresel ve ulusal düzeydeki UN Global Compact girişimine aktif olarak katılım sağladığı formattır.

- İmzacı Üyelik: İmzacı kuruluşların bölgesel ve ulusal düzeydeki UN Global Compact girişimine aktif olarak katılım sağladığı formattır.

İmzacı olarak dahil olma ile katılımcı olarak dahil olma arasındaki temel fark dahil olmanın coğrafi kapsamıyla ilgilidir. Katılımcı üyelik yönteminde katılım başvurusu yapan işletmenin yıllık brüt satışlarına/gelirine göre aidat ödemesi gerekmektedir. İmzacı kuruluşlar katılımcı kuruluşlara göre daha az aidat ödemektedir.

Katılım şekline göre girişim katılımcılara birtakım ayrıcalıklar tanımaktadır. Dahlin boyutuna göre katılımcı BMKİS Akademisi'ne erişim, Şirket Öz Değerlendirme aracına erişim, BMKİS Kütüphanesine erişim, küresel, bölgesel ya da ulusal kaynak ve etkinliklere erişim gibi birtakım ayrıcalıklar elde etmektedir. Bu yönüyle daha kurumsal bir girişim çerçevesinde, BMKİS üyelerine sunduğu kapasite geliştirme benzeri imkanlarla diğer girişimlerden ayrılmaktadır.

Üyeler belirli peridolarda seçtikleri temayla ilgili olarak faaliyetlerinin ne tür etkileri olduğuna dair İlerleme Bildirisi¹⁴ adı altında BMKİS sekreteryasına rapor sunmaktadır. BMKİS sekreteryası BM tarafından fonlanan bir kuruluş ya da BM kurumu veya organı değildir. BMKİS sekreteryası faaliyetlerini üye aidatları ve bağışlarla gerçekleştirmektedir. Yerel ve bölgesel ağlarda da durum aynıdır. Halihazırda BMKİS ağına dahil 14.953 kuruluş vardır. Bu kuruluşların 1872'sini vakıf ve dernek gibi toplum yararına faaliyet gösteren kâr amacı gütmeyen kuruluşlar oluşturmaktadır.

BMKİS ise üyelerine hem bilgi kaynakları hem de gerçekleştirilen faaliyetlerle güçlü ağlar kurma imkanları sunmaktadır. Bununla birlikte firmaların yayınladığı raporların esas alınan raporlama yılının bir değerlendirme niteliği taşıması nedeniyle kuruluşlara kendi öz değerlendirmelerini yapma imkânı sağlamaktadır. KSS'nin firma imajı üzerine

¹⁴ Communication on Progress

etkileri çerçevesinde ele alındığında girişimin kuruluşları sosyal sorumluluk alanında faaliyetler gerçekleştirmeye teşvik etmesi nedeniyle, böyle bir ağı dahil olmak firma tanınırlığı ve saygınlığı açısından da fayda sağlayacağı beklenebilir.

3.5.3. Sorumlu İş İdaresi (Responsible Business Conduct)

OECD tarafından yayımlanan Türkçe'ye Sorumlu İş İdaresi olarak çevirebileceğimiz “Responsible Business Conduct(RBC)” işletmelerin doğrudan ya da dolaylı olarak yarattığı negatif dışsallıkların önüne geçme yoluyla, sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşma amacıyla çevresel ve sosyal gelişime katkı sağlamayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım gereği OECD sivil toplum oluşumları, kamu ya da yarı kamusal kuruluşlarla iş birliği yapması beklemektedir.

OECD'nin ilk kez 2006 yılında yayımladığı daha sonra ise 2015'te güncellediği Yatırım için Politika Çerçevesi(YPÇ)¹⁵ belgesinde RBC konusuna özel bir bölüm ayrılmış ve RBC çerçevesinde firmaların insan hakları, çevre koruma, çalışan ilişkileri, finansal hesap verebilirlikle ilişkili mevzuata, kimi durumlarda ne kadar zayıf uygulansa da uyumu gerektirir. (OECD, 2011). OECD aynı belgede, literatürde RBC'nin Kurumsal Sosyal Sorumluluk olarak da kabul edildiğini belirtmiştir. OECD YPÇ belgesine sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde özel önem atfetmektedir.

OECD'nin 2006 yılında yayınladığı YPÇ belgesinde altı konu üzerinde durulmaktadır:

- Devlet ve iş dünyasının rollerinin açık ayrımı
- Mevzuat oluşturmada ve diğer diyalog türlerinde etkin iki yönlü iletişimin teşviki
- Kurumsal aydınlatmalara ilişkin yeterli çerçevenin oluşturulması
- Yasal ve mevzuat sisteminde iş dünyasını bir ortak olarak listelemek

¹⁵ Policy Framework for Investment(PFI)

- RBC'yi iş dünyası için güçlendirmek
- Hükümetlerarası iş birliği

2015 yılında güncellenen YPÇ belgesinde ise OECD (2015) temel olarak devletin;

- Yasal ve mevzuat anlamında kamumu yararını gözeten ve RBC'yi güçlendiren yeterli düzenleme yapıp yapmadığı
- RBC'yi yerel firmalar için teşvik edip etmediği
- Firmaların RBC'nin beklentilerini karşılaması yeterince faaliyet gerçekleştirip gerçekleştirmediği
- RBC'nin firmalar ve diğer için ne anlam ifade ettiğine dair yeterli iletişim faaliyeti gerçekleştirip gerçekleştirmediği
- RBC standart ve rehberleri yönünde ulusal politikaların uyum ve bütünlüğü konusunda çalışılıp çalışılmadığı
- RBC prensipleri için diğer devletlerle işbirliği yapılıp yapılmadığı
- RBC için paydaş katılımını destekleyip desteklemediği
- RBC'nin destekleyen inisiyatiflerin desteklenip desteklenmediği
- Kendi işlerinde RBC prensiplerini gözetip gözetmediği
- RBC çerçevesinde şeffaflığı destekleyip desteklemediği üzerinde durmaktadır.

2006 yılında ilk oluşturulduğunda devlet ve özel girişim arasında etkin bir iş birliği yoluyla hem özel girişimin yasalara uymasının teşvik edilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte RBC'nin uygulamasında ve paydaşların uyumunda devletin sorumluluğu esas alınmaktadır. Bu çerçevede devletin gerekli tedbirleri alarak RBC yoluyla firmaların devletin koymuş olduğu yasalara ve mevzuata uyumunun sağlanması istemektedir. Bu yolla hem kâr amacı güden kuruluşların hem toplumun hem de devletin fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Uluslararası kuruluşlar olan BM ve OECD'nin kurumsal sosyal sorumluluk yaklaşımını ortaya koyan BMKİS ve RBC konseptlerinin ortak noktası kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliğinin önemine yapılan atıftır. Bu iki yaklaşımda da sosyal sorumluluğun vazgeçilmez unsurlarından birisi devlet-firma-sivil toplum iş birliğidir. Bu çerçevede Türkiye ve AB'nin taraf olduğu bu iki sosyal sorumluluk yaklaşımı için Türkiye ve AB'de gelişmiş bir sivil toplumun varlığı ya da oluşturulması şarttır.

BMKİS'den farklı olarak RBC'nin çerçeve bir belgenin prensiplerini oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. RBC özelinde oluşturulmuş BMKİS ağı gibi bir yapılanma yoktur. Daha ziyade RBC kamuyu kendi içinde düzenlemeye ve özel girişimle iş birliği yapmaya teşvik eden bir yaklaşımdır.

3.5.4. Sosyal Girişimcilik

Sosyal Girişimcilik kavramı son 20 yılda literatürde kendine yer bulsa da Mair ve Marti (2006)'a ya göre kavramın muğlak tanımına uyan uygulamalarını 1970'lere kadar götürmek mümkündür. Aynı çalışmada, 1968'de kurulan, sanat yoluyla topluluk programları kurmayı hedefleyen Manchester Craftsmen's Guild girişimi, 1976'da fakirlikle mücadele ve kadının güçlendirilmesi amacıyla kurulan Grameen Bankası ile sosyal vizyona sahip girişimlere destek olan Ashoka girişimi bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Diğer sosyal sorumluluk kavramları konseptleri gibi Sosyal Girişimcilik kavramı için de, kapsamının ve sınırlarının net olarak çizilmemiş olmasından kaynaklı olarak net bir tanım bulunmamaktadır. Weerawardena ve Mort (2006) 1987-2003 yılları arasını kapsayan literatür çalışmalarında farklı akademisyen ve kurumların kavrama yaklaşımlarının farklılığını ortaya koymuştur. Bu farklı yaklaşımların ortaya çıkmasının ana nedeni Sosyal Girişimciliği fonlayacak donörlerin kar amacı gütmeyen kuruluşlar, kamu

kurumları, sivil toplum kuruluşları olup olmaması ve gerçekleştirilmesi amaçlanan hedeflerin farklılığı olduğu görülmüştür.

Diğer küresel yaklaşımlar gibi sosyal girişimcilik yaklaşımı bir uluslararası kuruluşun doğrudan önderlik ettiği bir yaklaşım değildir. Ancak BM nezdinde bu yaklaşım desteklenmektedir. Örneğin BM 2020 Dünya Gençlik raporunun temasını Genç Sosyal Girişimcilik ve 2030 Ajandası olarak belirlemiştir.

3.5.5. Sürdürülebilirlik Raporlaması

Sosyal sorumluluk yaklaşımının tezahür ettiği diğer bir benzer konsept ise firmaların “Sürdürülebilirlik Raporları” hazırlayarak kamuoyuyla paylaşmaya başlamasıdır. Şirketler son dönemde sürdürülebilirlik raporlarıyla çevreye, sosyal yapıya olan etkilerini toplumla paylaşmaktadırlar. Analiz edilen şirketlerin (Sütaş, Akbank, Kordsa, Aygaz, Limak, Koç gibi) raporlarını Birleşmiş Milletler’le 2016 yılından bu yana iş birliği içinde olan Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting Initiative-GRI)¹⁶ standartlarında hazırladığı görülmüştür. Bazı firmalar (Taypa, Çimsa¹⁷ gibi) ise GRI standartlarına doğrudan atıfta bulunmamıştır.

Örnek olarak Sütaş A.Ş. 2018 Sürdürülebilirlik Raporu’nu (Sütaş AŞ, 2018) ele alarak değerlendirdiğimizde raporun Carroll’ın KSS Piramidi’yle örtüşür bir biçimde, dört ana başlıktan oluştuğunu görmekteyiz:

¹⁶ GRI-Küresel Raporlama Girişimi 1997 yılında kurulmuş olan ve sürdürülebilirlik raporlamasına öncülük etmek amacıyla kurulan uluslararası bir kuruluştur. GRI standartları firmaların sürdürülebilirlik raporu hazırlarken çevre, ekonomik veya sosyal alanda bazı standartlara uyması gerektirmektedir. (GRI, n.d.)

¹⁷ Raporlarına internet ortamında erişim sağlanamamıştır.

- Kurum: Bu başlık altında kurumsal yönetimdeki etkinlik ve sürdürülebilirliğe dikkat çekilmiştir. Bu başlıkta verilen bilgiler ve oluşturulan konsept çerçevesinde Süttaş’ın bir işletmenin Carroll’ın Piramidinde esas sorumluluğu olan “kâr edebilirlik” kavramı işletme düzeyinde kamuoyuna sunulmuştur.
- Ekonomi: Başlık altında ülke ve bölgesel ekonomiye sağlanan katkılara yer verilmiş, yerel çiftçilere sağlanan gelir imkânı, sağlanan istihdam, toplamda ülke ekonomisine sağlanan katma değere ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Ekonomi başlığında da piramidin yine en temel unsuruna vurgu yapıldığı görülmektedir.
- Çevre: Başlık altında firmanın üretim yaparken çevreyle olan etkileşimine yer verilmiştir. Sera gazı salınımı, su yönetimi, atık yönetimi, enerji kaynakları hakkında bilgi verilen başlıkta üretimin gelecek nesilleri tehdit etmediği, sürdürülebilir olduğu mesajı verilerek piramitteki “Etik ol” basamağındaki toplum taleplerinin karşılandığı mesajı verilmiştir denebilir.
- Toplum: Başlık altında çocuk gelişimi ve toplum sağlığı açısından kritik bir öneme sahip olan gıda maddesi süt üretimin gerçekleştirildiği ve topluma sunulduğundan hareketle toplum için yararlı bir faaliyet gerçekleştirildiği mesajı iletilmektedir. Diğer bir ifadeyle piramitteki kaynaklarınla topluma faydalı ol prensibi gerçekleştirilmiştir. Yine bu başlık altında hayvan refahına ilişkin mesajla “etik ol” prensibi, “Hastalıktan Ari ve Avrupa Birliği Onaylı Süt Çiftliği Sertifikası” sahibi olan bir işletme olarak kurallara en üst standartlarda uyulduğunun mesajı verilmektedir.

Görüldüğü gibi, işletmenin sürdürülebilirlik raporu kuruluşların çevreye ve topluma karşı olan sorumluluklarını yerine getirip getirmediğini ortaya koyan bir hesap verme ya da muhasebe mekanizmasıdır. BMKİS’de de olduğu gibi faaliyetleri belli aralıklarla ve standartlarla yayımlama usulü firmaların maliyetlerindeki artış azalış, süreçlerde yaşanan ilave maliyetlerin tespiti ve düzeltilmesi anlamında da fayda sağlayacaktır. Örneğin

Çevresel etkileri nedeniyle değerlendirmeye alınan fosil yakıt emisyonlarının bir önceki döneme göre artıp artmadığının düzenli kontrolü sürdürülebilirlik raporlarıyla sağlanabilmektedir. Firma hem yakıt maliyetlerini düşürmek için yeni arayışlar içine girecek hem de yakıt tüketimini azaltma hedefi koyduğu takdirde toplum ve evre yararına bir faaliyet göstererek saygınlığını arttırabilecektir.

3.6.Tarım ve evresel Kaynaklar Ekseninde Küresel Ekonomi

Gezegennemizde bulunan doğal kaynaklar insanlar için oluşturduğu uygun yaşam şartları dışında ekonomik anlamda da bazı hizmetler sunmaktadır. Bu bölümde Dünya ekolojisinin insanlara sunduğu hizmetlerin gerek dünya ekonomisi gerekse de dünya barışı için önemi üzerinde durulmuştur.

Yaşadığımız gezenin ekolojik dengesi yaşamımızı sürdürmemiz ve temel bir id olarak gelecek nesilleri koruma altına almamız için olmazsa olmaz gerekliliklerden birisidir. Ormanların, denizlerin, toprağın sağlıklı olması en temel düzeyde soluduğumuz havanın varlığı ve yaşam için ürettiğimiz enerjinin kalori olarak temini için şarttır. Gelecek nesillerin yaşamını güvence altına almak ise iki boyutludur: İlk olarak yaşanabilir bir dünya sağlamak, ikinci olarak ise Güneş’imizin kızıl bir deve dönüşmesi, meteor çarpması vb. diğer riskler nedeniyle Dünya’nın ileride yaşanamaz bir hal alacağı kabulü altında dünya dışı yaşam alanları bulmak için teknolojik ilerlemedir.

İkinci kabul altında insanoğlu uzay araştırmalarına teknolojinin de gelişmesiyle hız vermiş ve Dünya benzeri gezegenler araştırmaya başlamıştır. Muhakkak bu alandaki ilerlemenin sürdürülebilmesi için sanayi üretiminin devam etmesi, üretilen ürünlerin tüketilmesi ve teknolojileri sağlayan girişimlere kaynak sağlanması şarttır. Eldeki veriler ışığında bir güneşi olan ve yaşanabilir kuşakta olan, dünya benzeri gezegenlerin varlığı

keşfedilmiştir. Ancak bu keşiflerin birçoğu henüz varsayımlara dayanmaktadır. Bunun dışında mevcut teknolojimizle varsayımsal olarak dünyaya benzeyen gezegenlere ulaşmamız henüz mümkün değildir. Kendi Güneş sistemimizdeki araştırmalarımız ise Dünya'ya en benzer gezegen olan Mars ile Jüpiter ve Satürn'ün bazı uyduları üzerindeki üzerine yoğunlaşmış, eldeki mevcut teknolojiyle bu gezegen ve uydularda ilk aşamada kolonileşmenin yolları üzerinde araştırmalar başlamıştır.

İnsanoğlunun bugün Mars'ta veya ulaşabildiğimiz diğer gezegen ve bu gezegenlerin uydularında yaşaması henüz pratik olarak mümkün değildir. Son dönemde çokça gündemde olan Mars'a erişmek dahi yüksek maliyetler gerektirirken, Mars gezegeninin insan yaşamına uygun hale getirilmesi bir yana kolonileştirilmesi dahi astronomik maliyetler gerektirmektedir. Unutulmaması gereken bir nokta ise Güneş sistemimizde ve dış uzayda kurmayı planladığımız koloniler ya da bu kolonileri kurmak için gerekli teknolojik düzeye ulaşmak için halihazırda gezegenimizdeki kaynaklara muhtaç olduğumuz gerçeğidir. Bu çerçevede, insanoğlunun neslini sürdürebilmesi için en azından bu teknolojik düzeye erişene kadar ve erişmek için öncelikle gezegenimizdeki kaynakların sürdürülebilir kullanımını ve hayatta kalmamızı sağlayan doğanın korunmasını güvence altına almalıdır.

Dünya, insanların mevcut yaşam tarzı, politik istikrarsızlık ve dengesizlikler nedeniyle büyük risklerle tehdit altındadır. Dünya Ekonomi Forumu (World Economic Forum) her yıl "Küresel Riskler Raporu" adı altında dünyamızı tehdit eden riskleri ortaya koyduğu bir rapor yayınlamaktadır. 2020 yılı için dünyayı tehdit en büyük ilk beş riskin dördünü çevre korumayla ilişkili riskler oluşturmaktadır. Tablo 2'de de görüleceği üzere meydana gelme olasılığı en yüksek olan ilk beş risk çevre ve doğayla ilgilidir. İklim değişikliğine bağlı aşırı hava koşulları doğal felaketleri ve tarımda verim kaybını beraberinde getirmektedir. Yine biyolojik çeşitlilik kaybı beraberinde ekosistem hizmetlerinin aksamasına, tarım ve insan hayatı için vazgeçilmez olan bazı habitatların bozulmasının

neden olmaktadır. Bununla birlikte insan kaynaklı doğal felaketler (nükleer santral faciaları, plansız şehirleşme gibi) birçok insanın hayatına mal olmaktadır. Kıt bir kaynak olan suyun özensiz yönetimi ise içebilir su ve tarımsal sulama anlamında doğrudan insan hayatını tehdit etmektedir.

Tablo 2. Küresel riskler

Gerçekleşmesi Daha Muhtemel Riskler	Etkisi Daha Büyük Olacak Riskler
Aşırı Hava Olayları	İklim Hareketinin Başarısızlığı
İklim Hareketinin Başarısızlığı	Toplu Katliam Silahları
Doğal Felaketler	Biyolojik Çeşitlilik Kaybı
Biyolojik Çeşitlilik Kaybı	Aşırı Hava Olayları
İnsan Kaynaklı Doğal Felaketler	Su Krizleri

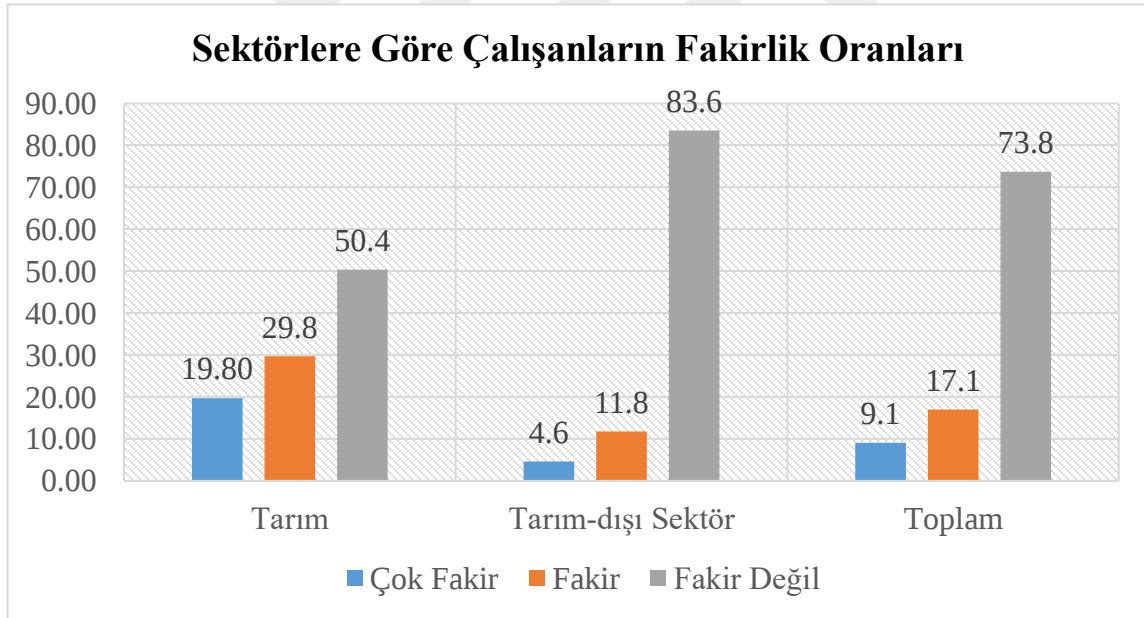
Kaynak: (World Economic Forum, 2020) kaynağındaki bilgiler ışığında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yaşadığımız gezegen bizlere bir takım ekolojik hizmetler sunmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere bu hizmetlerin şartsız ve sınırsız sunulduğunu düşünmek büyük bir yanılgıdır. Doğanın sunduğu hizmetlerin şartları (ekolojik dengenin sürdürülmesi gibi) ve bir sınırı vardır. Simpson (2016) makalesinde ekosistem mekanizmalarının sunduğu hizmetlerin fiyatına ilişkin bazı çalışmaları derlemiştir. Costanza et al. (1997) dünyanın ekosistem servisleri fiyatlandırılıp bir değer verildiği takdirde yıllık ortalama $33 \cdot 10^{22}$ \$ olacağını belirtmiştir. Aynı dönem için dünya ekonomisinin yıllık hasılasının $18 \cdot 10^{22}$ \$ olduğu düşünüldüğünde doğal çevrenin sunduğu hizmetlerin maddeleştirilmiş değerinin dahi ne kadar yüksek olduğu görülmektedir. Maddesel değeri dışında doğanın sunduğu atmosfer, su ve gıda gibi yaşam için gerekli hizmetlerin vazgeçilmezliği düşünüldüğünde

ekolojik dengenin ve dengeli kaynak yönetiminin önemi insanoğlu için hayati öneme sahiptir.

3.6.1. Tarım

Tarım dünya ekonomisinde de önemli bir yere sahiptir. Dünya toplam hasılasının üçte biri (World Bank, 2020) tarım sektöründen gelmektedir. Tarım sektöründe çocuk işçiliğinin yaygın görülmesinin yanında, sektörde istihdam edilenlerin fakirlik oranları da kaygı vericidir. Castañeda vd. (2016) tarafından Dünya Bankası için hazırlanan raporda tarım sektöründe çalışanların tarım-dışı sektörde çalışanlara ve dünya ortalamalarına göre açık ara bir biçimde daha fakir oldukları Grafik 1’de de açıkça görülmektedir.

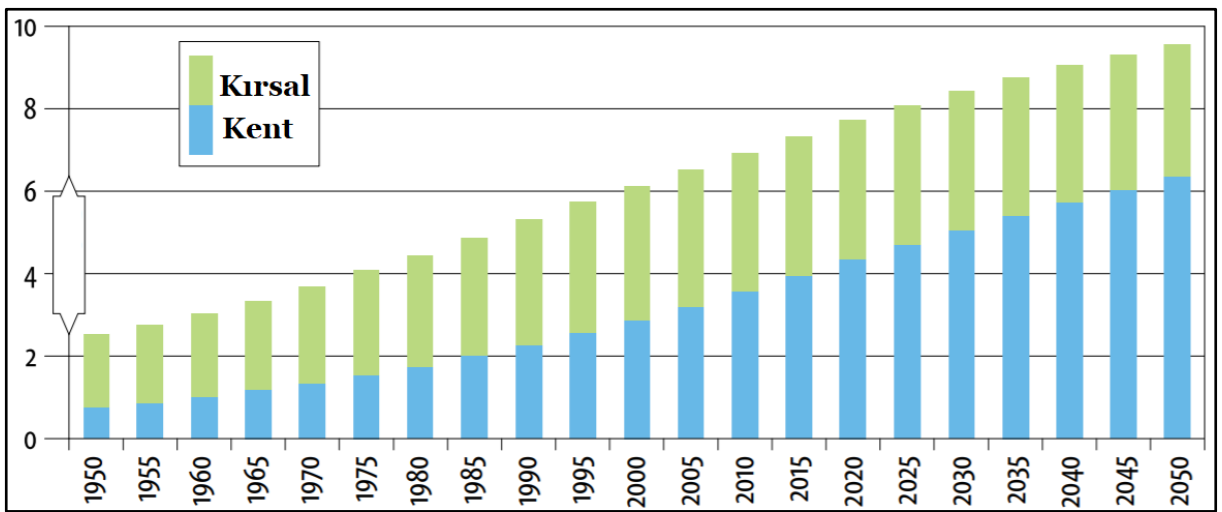
Grafik 1. Sektörlere göre çalışanların fakirlik oranları

Kaynak: (Castañeda, ve diğerleri, 2016) veriler ışığında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Fakirlik oranlarının yüksek olması iki büyük riski beraberinde getirmektedir: Köyden kente göç ya da küresel göç hareketleri, dünya gıda arz güvenliğinin tehdit altında olması. Birinci risk, diğer sektördekilere göre daha fakir olan çiftçilerin daha cazip olan diğer

sektörlerde çalışmak üzere tarım sektörünü terk ederek kentlere ya da başka ülkelere göç etmesidir. Günümüzde küresel ve köyden kente göç fenomeni üzerinde birçok çalışmada durulmuş, devletler bu sorunu çözmek üzere farklı politika araçları uygulamıştır. Ancak sorunun başlıca sebeplerinden birisi olan tarlada üretimi gerçekleştiren çiftçilerin ve bu sektörde çalışanların görece fakir kalmaları problemi günümüzde hala çözülmuş değildir.

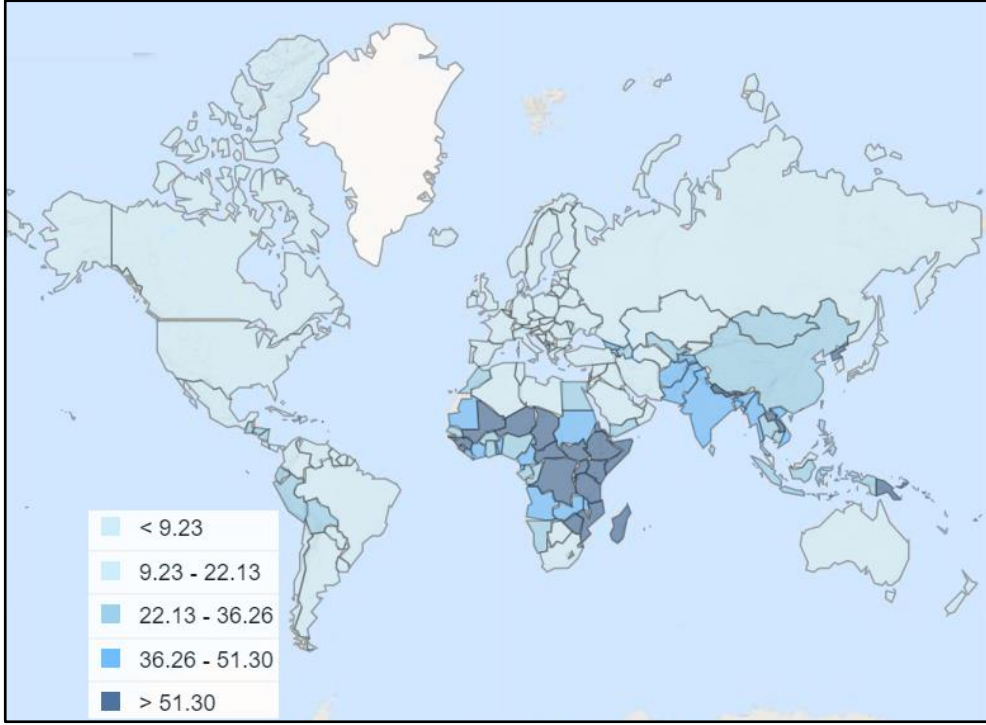
“Yoksulluk arttıkça ekonomik yetersizlik, fiziki güçsüzlük, çevre kirliliği, dengesiz gelir dağılımı, sesini duyuramama ve marjinalleşme daha da artmaktadır.” (Gülçubuk, ve diğerleri, n.d.) Yoksulluğun ortaya çıkardığı imkansızlıklarla çevre korumaya gereken özen gösterilememektedir. Bu yüzden, örneğin, AB’de çevre koruma ve iklim değişikliğiyle mücadelede ilave uygulamaları gerçekleştirmeye kabul eden çiftçilere ilave tarımsal destekler sağlanmaktadır. Yoksulluğun neden olduğu sesini duyuramama ise toplum sözleşmesi bağlamında gerçek ihtiyaçların diğer bir ifadeyle kamu hizmet açıklarının belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Analitik düşünce yaklaşımıyla tespit edilemeyen problemin analizi başlamaz ve çözüm için girişim başlatılamaz. Bu da bu alanda kamu hizmeti açıklarına neden olur ve problemin kronikleşerek bu topluluğun marjinalleşmesi riskini doğurur.

Grafik 2. Kırsal-Kent Nüfusu tahminleri

Kaynak: FAO (2017)’de sunulan tablo yazar tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.

Grafik 2’de de görüleceği üzere kırsal nüfus her ne kadar artış eğiliminde olsa da toplam dünya nüfusundaki oranı her geçen gün azalmaktadır. Şehir nüfusunun yoğunlaşması günümüzde yaşanan Covid-19 salgının kontrolü de dahil olmak üzere birçok problemi de beraberinde getirmektedir.

Grafik 3. Ülkelere göre tarımın toplam istihdam içindeki yüzdesi (2019)

Kaynak: (World Bank, 2020)

Gelişmiş ülkelerde tarım sektöründe faaliyet gösteren kişi sayısı (her geçen gün azalsa da) tarım hala dünyadaki bir çok ülkede en önemli istihdam ve gelir kaynağıdır. Grafik 3’de de görüleceği üzere özellikle Afrika kıtası ve nüfusun yoğun olduğu Güney Asya’da tarımsal istihdam büyük bir öneme sahiptir. İklim değişikliği, toprağın yapısının bozulmasının gibi doğal faktörlerin önüne geçilmemesi ve çiftçilere istikrarlı gelir sağlanması halinde üretimden kaçış olgusunun şiddetinin önümüzdeki yıllarda artması beklenebilir.

Küresel göç ya da köyden kente göç sorunundan daha da önemli bir risk, yaşamımızı sürdürmemiz için gerekli olan gıda ürünlerinin kaynağı olan tarımsal üretimin, çiftçilerin

retimden kaçmasıyla azalması ve dünyadaki gıda arz güvenliğinin tehdit altında olması olacaktır. retimden kaçış olgusu olarak adlandırılan bu durum üretim sektörüne uğraması riskini de ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir durumda sekiz milyara yakın dünya nüfusunun doyurulması için daha önce üzerinde durulan adil paylaşım sorunun çözülmesi dışında gıda arzının bizzat kendisi başlıca problem olarak karşımıza çıkabilecektir.

Covid-19 salgını sonrası tarımsal üretim ve gıda üretimi başlıca odak noktalarından birisi haline gelmiştir. Sokağa ıkma yasakları sonrası ve kısıtlamalar sonrası tarımsal üretim nasıl yapılacağı ve gıda arz güvenliği kaygıları birçok ülkede insanların marketlere hücumu ve hatta yağmalarla sonuçlanmıştır. “Salgın ile birlikte uluslararası alanda alınan ilk kararlara bakıldığında, tarım ürünlerinde ticaretin kısıtlanmasına ilişkin hükümler” (Gülçubuk, 2020) her ne kadar ulusal düzeyde vatandaşları bir nebze olsun rahatlatmak için alınsa da bu tarz kararlar ciddi bir riskin var olduğuna dair endişeleri arttırmıştır. Ulusal tüketiminde ithalatın önemli paya sahip olduğu ülkelerde ise bu endişelerin çok da yersiz olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi toplum düzeyinde yaşanan şoklar çoğunlukla beraberinde değişimi de getirmektedir. Salgından önce her geçen gün daha da ötekileştirilen tarım son dönemde ebeveynlerin çocuklarına öğrettiği, önemi yeniden anlaşılan bir alan olmuştur. Gıda arz güvenliğini tehdit eden başka bir unsur ise tarımda aile çiftçiliğinin giderek azalmasıdır. Kar amacı güden firmaların üretimden çekilen aile iftliklerinin yerine geçmesi de önemli bir risk olarak ele alınabilir. Zira geleneksel aile çiftlikleri kar ve finansal dalgalanmalar konusunda daha esnek olabilirken firmaların bu konudaki esnekliği daha katıdır.

Tarımsal retim günümüzde kırdan kente göç, su kaynaklarının özensiz yönetimi nedeniyle yok olması, erozyon, iklim değişikliği gibi nedenlerle tehdit altındadır. İnsanın yaşamak için muhtaç olduğu enerjiyi sağlayan gıdanın başlıca kaynağı olan tarımsal üretimi güvence altına almak için ulusal düzeyde(sektörde istihdam edilenlerin gelirlerinin arttırılması, su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi, kırsal kalkınma

politikaları gibi) ve küresel düzeyde (İklim değişikliğiyle mücadele gibi) etkili düzenlemelerin yapılması ve uygulanması gerekliliği açıktır.

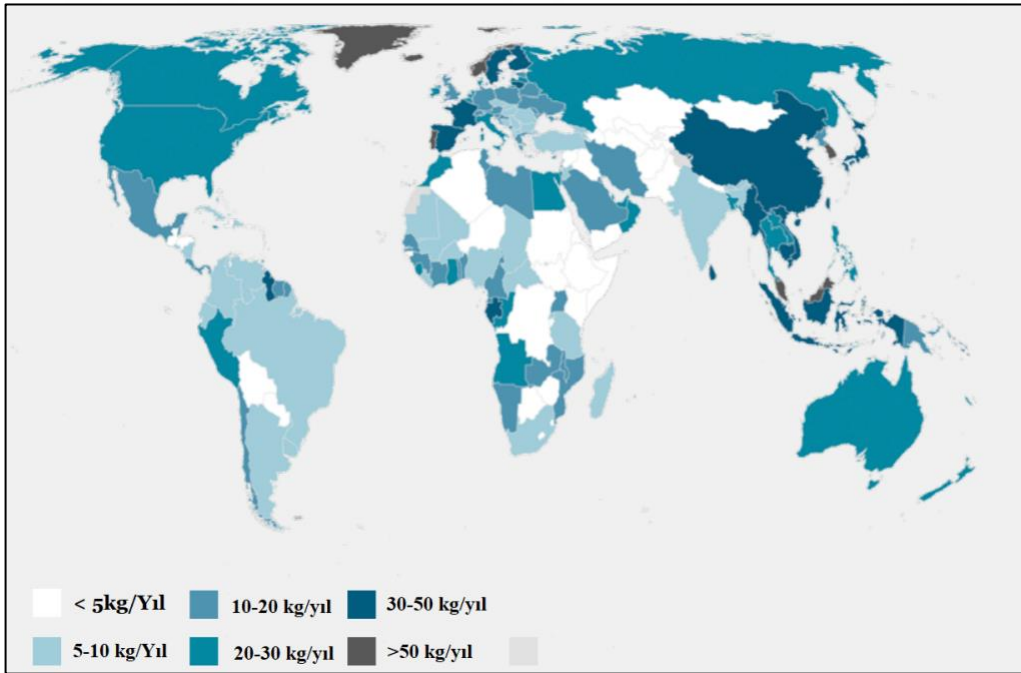
3.6.2. Ormanlar

Ormanlar birçok anlamda hem dünya ekonomisinde hem de dünyanın ekolojik dengesinde önemli bir yere sahiptir. Chao (2012) “Orman Halkları Programı” için hazırladığı, Dünya Bankası ile Dünya Yağmur Ormanları Vakfı ve Dünya Yağmur Ormanları Hareketi’ne dayandırarak sunduğu verilere göre 1.2 milyar insan orman-tarım ürünleriyle hayatını idame ettirirken, 300-350 milyon arası insan ise ya sık ormanlarda ya da sık ormanlara çok yakın bölgelerde yaşamaktadır. Ayrıca, gelişmiş ya da gelişmekte olan, kırsal ya da şehirde yaşayan 2.4 milyar insan oduna dayanan enerji kaynaklarıyla yemeklerini pişirmektedir (FAO, 2014).

Ormanlar sadece istihdam ve nüfus dengeleme açısından değil ev sahipliği yaptığı biyolojik çeşitlilik ve atmosfere sağladığı katkılarla da büyük bir öneme sahiptir. Ormanlar dünyadaki amfibi türlerin yüzde 80’ine, kuşların yüzde 75’ine ve memeli türlerin yüzde 68’ine ev sahipliği yapmaktadır (FAO, 2020c). Ormanların diğer önemli bir fonksiyonu ise sera gazlarını emerek iklimi dengelemesidir. Sadece orman ekosisteminde yaşayabilen bazı bitki ve mantar türlerinin ilaç yapımında kullanıldığı düşünüldüğünde bu sektörde faaliyet gösteren şirketlerin, bu şirketlerde istihdam edilen insanların ormanların varlığına muhtaç olduğu görülecektir. Ancak tarımsal üretim ve turizm gibi amaçlarla ormanların tahrip edilmesi sürdürülebilir yaşanabilir bir gezegen ve dünya ekonomisi için büyük bir tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.6.3. Okyanuslar, Denizler ve Su Kaynakları

Dünya’da doğrudan balıkçılık sektöründe (Avcılık, yetiştiricilik) 59.6 milyon insan çalışmakta ve gelir elde etmektedir. Bunun 50 milyondan fazlası Asya kıtasında yer yaşamını sürdürmektedir (FAO, 2018). Gıda arz güvenliği bakımından önemli bir yere sahip olan su ürünlerinin kişi başına tüketimi farklı nedenlerden dolayı 1961’deki 9.6 kg’dan 2015’te 20.2 kg’a yükselmiştir (FAO, 2018). Grafik 4’ten de görüleceği üzere su ürünleri tüketimi dünya nüfusu için büyük öneme sahip olmakla birlikte özellikle açlık riskiyle karşı karşıya olan Asya ve Okyanusya bölgesi için büyük bir öneme sahiptir.

Grafik 4. Ülkelere göre kişi başına düşen ortalama balık tüketimi

Kaynak: (FAO, 2020B)

Deniz, okyanus ve iç su ekosistemlerinin sağlıklı olmasına bağlı olan bu protein kaynağı da insan kaynaklı negatif dışsallıklarla tehdit altındadır. Uluslararası ticaret nedeniyle kullanılan kargo gemilerinin atıkları ve yarattığı ses kirliliği, Meksika Körfezi’ne Mississippi nehri yoluyla ulaşan tarımsal gübreler, sanayi atıkları, plastik atıkların ekolojik dengeyi bozması ve aşırı avlanma gibi nedenlerle dünyadaki su ürünleri popülasyonu da tehdit altındadır. İnsan eliyle açılan kanalların neden olduğu ekolojik

dengesizlikler de deniz ve okyanus ekosistemlerini tehdit etmektedir. Tropik iklimlerde yaşayan ve Türkiye'nin sularında fazla avcısı bulunmayan Balon Balığı'nın Türkiye sularındaki ekolojik dengeyi tehdit etmesi gibi iklim ve insan kaynaklı bazı olumsuzluklar da birinci elden tecrübe edilmeye başlanmıştır.

Okyanuslar, denizler ve iç sular sadece sağladığı gıda kaynakları için değil, soluduğumuz oksijenin üretimi açısından da kritik bir öneme sahiptir. Sanıldığı gibi aksine dünyadaki oksijenin büyük çoğunluğunun kaynağı ormanlar değil okyanuslar ve denizlerdir. Bilim insanlarının tahminine göre dünyadaki oksijenin yaklaşık yüzde 50 ila 80'i okyanuslarda sentezlenmektedir (NOAA, n.d.). Okyanuslarda yaşayan *Prochlorococcus* türü plankton kendi başına biyosferimizdeki oksijenin yüzde 20'ye (NOAA, n.d.) yakınına sentezlemektedir ve bu dünyadaki yağmur ormanlarının sentezlediği oksijenden daha fazladır. Dünyadaki karbonun yaklaşık üçte birini emen okyanuslar iklim değişikliğiyle mücadele anlamında da kritik bir role sahiptir.

4. AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE’DE TARIM VE ÇEVRE POLİTİKALARI

Bu başlık altında tezin ana odakları olan tarım-çevre koruma politikalarının AB’de ve Türkiye’de nasıl ele alındığı anayasa, anayasa niteliği taşıyan belgeler, kanun, politika ve strateji belgelerinin analiz edilmesiyle ele alınmıştır. Tarım ekseninde çevre konusu ele alınırken konuya yaklaşımın tarihsel gelişiminin oraya konarak mevcut politikaların analitik gerekçelendirilmesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

4.1.Tarım ve Çevre Politikaları Ekseninde Avrupa Birliği

AB’nin anayasa çalışmaları 2000’li yılların başında bazı üye ülkelerin halk oylamaları sonrasında ortak bir anayasayı kabul etmemesi nedeniyle başarısızlığa uğramıştı. Bunun bir telafisi olarak Lizbon Antlaşması 2009 yılında imzalanmış ve kurucu antlaşmalarda önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Kurucu Antlaşmalar her ne kadar tam bir anayasa niteliği taşımasa da AB’ye üye ülkelerdeki toplumların bazı haklarını devrettikleri mekanizmanın (AB’nin) nasıl işleyeceğini ortaya koyması nedeniyle “Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkındaki Antlaşma” bir Toplumsal Sözleşme olarak kabul edilerek analiz edilmiştir. Kurucu antlaşmalar Türkiye Cumhuriyeti Anayasasıyla karşılaştırıldığında sektörlere ilişkin daha detaylı ve teknik unsurlar içermektedir.

Tarım ve çevre politikaları antlaşmaların 4.2. maddesi çerçevesinde AB’nin ortak politika alanlarıdır. Birlik ve üye devletler ortak politika alanlarında yetkilerini paylaşır. Ancak çevre konusunun bu noktada daha özel bir konumu vardır. Zira AB’nin münhasır yetki alanında olan iç pazarın işleyişinde çevrenin korunması ve geliştirilmesi prensip edinilmiştir.

AB’de politikalar oluşturulurken sivil toplumun yoğun ve aktif bir katılımı söz konusudur. Birçok alanda mevzuat hazırlanırken sivil toplum temsilcileri ve uzmanlardan oluşan Ekonomik ve Sosyal Komite ile Bölgeler Komitesi’nin görüşünün alınması kurucu antlaşmalarla güvence altına alınmıştır. Danışma organları dışında AB’de, örneğin tarım alanında, bir reform çalışması sürecinde kamu ya da kamu-dışı bütün bireylerin görüşlerini sunacağı bir danışma süreci gerçekleştirilmektedir.

4.1.1. Çevre Politikası

Çevre konusu 1993 yılında kabul edilen Maastricht Antlaşmasıyla AB’nin ortak politika alanlarından birisi olmuştur. Mevcut antlaşmalarda çevre konusu için ayrı bir başlık olmasının dışında diğer politikalarla ilişkisi antlaşmada farklı maddeler yoluyla kurulmuştur. Antlaşmanın üçüncü maddesinde tarımın da dahil olduğu iç pazarın “sosyal pazar ekonomisine”, “çevre kalitesinin yüksek düzeyde korunmasına ve iyileştirilmesine dayalı” ve “Avrupa’nın sürdürülebilir kalkınması” için çalışacak şekilde kurulması gerektiği belirtilmiştir.

Çevre konusunun AB’de giderek artan önemi kendiliğinden olmamıştır. AB’de yaşananlar tarım ya da diğer sektörler kaynaklı sorunlar Newton’un etki-tepki yasası gereğince, çevre korumanın öneminin giderek artmasına muhakkak etkisi olmuştur. Örneğin tarım ya da diğer sektörlerin neden olduğu yeraltı suları ile iç sulardaki yüksek nitrat kirliliği nedeniyle su kaynaklarının korunması nitrat direktifi yürürlüğe girmiştir. Nitrat kirliliği örneğinden hareketle, çevre korumanın esas olarak sınır aşan bir konu olması, bir ülkeden yaşanan çevre probleminin komşu ülkeleri de etkilemesi konunun Birlik düzeyinde ele alınmasının başlıca nedenlerinden birisi olmuştur. Ancak esas faktör gerek literatürde gerekse de AB’nin politika belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ve çevre koruma konusundaki bilincin üye

ülkelerde artmasıyla olmuştur. 1973 yılında ilk kez yayınlanan Çevre Programı'nda ekonomik kalkınmanın ancak sürdürülebilir kalkınma ve çevre şartlarının iyileştirilmesiyle gerçekleştirilebileceğine vurgu yapılmıştır. 1972'de yayınlanan ve "[...] çevre hukukunun temeli olarak[...]" (Pallemarts, 1993) ele alınan Stockholm Bildirgesinin ve daha öncesindeki hazırlık aşamalarının çevre politika alanının AB'de öneminin artmasına neden olan başlıca nedenler olduğu söylenebilir. 1987 yılında yayınlanan Brundtland Raporu ve sonrasında 1992 yılında Rio Deklarasyonu'nu takiben çevre konusunun AB'nin ortak politika alanlarından birisi haline gelmesi uluslararası alandaki gelişmelerin AB'nin konuya yaklaşımını etkileyen başlıca unsur olduğuna işaret etmektedir.

Birliğin uluslararası ilişkiler alanındaki politikalarındaki hedeflerinde de çevre konusuna "öncelikli olarak yoksulluğun ortadan kaldırılması amacıyla, gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınmasını desteklemek" şeklinde yer verilmiştir. Yine antlaşmanın 11. maddesinde "[...] çevrenin korunmasına ilişkin gerekler, Birliğin politika ve tedbirlerinin belirlenmesine ve uygulanmasına entegre edilmelidir." ifadesiyle birlik tarafından oluşturulacak politikalarda çevre korumanın gerekliliği ortaya konulmuştur. Bu üç maddeden yola çıkarak AB'nin ortak politika alanlarında çevrenin korunması ve geliştirilmesi temel ilkedir demek yanlış olmayacaktır.

Çevre başlığı altında, çevre politikasının hedefleri;

- Çevre kalitesinin muhafaza edilmesi, korunması ve iyileştirilmesi,
- İnsan sağlığının korunması,
- Doğal kaynakların basiretli ve rasyonel biçimde kullanılması,
- Bölgesel veya dünya çapındaki çevre sorunlarının ele alınmasına yönelik uluslararası düzeydeki tedbirlerin teşvik edilmesi ve özellikle iklim değişikliğiyle mücadele edilmesi (AB Başkanlığı, 2020-A) şeklinde belirlenmiştir.

AB çevre politikasında ve çevreyle ilişkisi olan diğer politika alanlarında “Kirleten öder”, “Yüksek seviyede koruma”, “kaynakta önleme”, “bütünleyicilik”, önleyicilik ve “ihtiyat” prensipleri esas alınmaktadır. Üye devletler çevrenin korunması için birliğin belirlediği kurallardan daha sıkı kurallar ve tedbirler yürürlüğe koyabilir. Ancak bu tedbirlerin antlaşmalara uygun olması gerekir.

AB’nin çevre politikası uygulanırken “Çevre Eylem Programları” adında dönemsel politika önceliklerini ortaya koyan belgeler yol gösterici olmaktadır. 2020 yılında yayınlanan ve 2030 yılının sonuna kadar geçerli olan Sekizinci Çevre Programı;

- 2030 sera gazı emisyonlarının azaltılması ve 2050 İklim Nötr hedeflerine ulaşılması,
- Uyum kapasitesini artırmak, dayanıklılığı güçlendirmek ve iklim değişikliğine karşı kırılganlığı azaltmak,
- Yenileyici bir büyüme modeline doğru ilerlemek, ekonomik büyümeyi kaynak kullanımı ve çevresel bozulmadan ayırmak ve döngüsel ekonomiye geçişi hızlandırmak,
- Hava, su ve toprak dahil sıfır kirlilik hırsı peşinde koşmak ve Avrupalıların sağlığını ve refahını korumak,
- Biyoçeşitliliği korumak, eski haline getirmek ve doğal sermayeyi geliştirmek (özellikle hava, su, toprak ve orman, tatlı su, sulak alan ve deniz ekosistemleri),
- Üretim ve tüketimle ilgili çevresel ve iklimsel baskıların azaltılması (özellikle enerji, endüstriyel gelişme, binalar ve altyapı, hareketlilik ve gıda sistemi alanlarında)

4.1.2. Çevre Koruma Eksininde Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası

AB’de tarım konusu Ortak Tarım Politikası (OTP) çerçevesinde ele alınmaktadır. “[...]Tarım ürünlerinde işleyen ve gelişen bir ortak piyasanın oluşturulmasını amaçlayan OTP, Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu kuran Roma Anlaşmasının 38. Maddesi (Avrupa Birliği’nin İşleyişine Dair Anlaşma 38. Madde) temelinde ortaya çıkmıştır. 1958 yılında gerçekleştirilen Stresa Konferansı’nda ilkeleri “tek pazar”, “ortak mali sorumluluk” ve “topluluk tercihi” olarak belirlenen” (AB Başkanlığı, 2020-B) ve AB’nin ilk ortak politika alanlarından olan OTP’nin ilk uygulamaya konulduğu yıllar düşünüldüğünde İkinci Dünya Savaşı sonrası büyük bir yıkıma uğramış olan Avrupa’nın arz yönünde yaşadığı problemlere yoğunlaşmıştır. 1962’de resmen yürürlüğe giren OTP’nin hedefleri tarımsal verimliliğin artırılması, bu yolla tüketicilere istikrarlı ve uygun fiyatla gıdanın temin edilmesi ve çiftçilere adil yaşam sağlanması olmuştur.

OTP kapsamında 1980’li yılların sonuna kadar korumacı politikalar benimsenmiştir. Politika yoluyla müdahale alımları, ihracat teşvikleri ve ithalat kotaları gibi piyasa tedbirleriyle tarım sektörü bebek endüstri yaklaşımı çerçevesinde dış piyasalardaki rekabetten korunmuştur. Daha sonraki dönemlerde politikada öylesine bir başarı yakalanmıştır ki AB tarım sektörü üretim fazlalarıyla başlıca ihracatçılardan biri haline gelmiştir. 1970’lerin başında yaşanan Petrol Krizi’ni takiben döviz kurundaki dalgalanmalar sonrasında ihracat sekteye uğramış ve ihraç edilemeyen AB’deki üretim fazlalarını nitelemek için “tereyağı dağları, süt gölleri” terimleri kullanılmıştır. Bununla birlikte OTP kapsamında sağlanan desteklerin toplum üzerinde vergiler nedeniyle yarattığı maliyet ve refah kaybı da başlıca eleştiri noktalarını oluşturmuştur.

1986 Brundtland raporu ve takiben uluslararası alanda çevre politikasında yaşanan gelişmeler sonrasında AB’de tarımsal üretimin çevresel etkileri yönünde farkındalık artmaya başlamıştır. Uluslararası ticaret alanında yaşanan gelişmeler de AB tarım

politikasına etki etmiştir. Bunun bir sonucu olarak OTP'nin reform gerekliliği ortaya çıkmıştır.

OTP politikasında ilk reform çalışmaları her ne kadar 1968 Mansholt Planıyla başlasa da başarısız olan bu reform denemesinin ardından ilk reform çalışması 1988 yılında başlamış, arz-talep dengesini sağlamak için tarımsal destek politikalarında değişikliklere gidilmiştir. Bu çerçevede örneğin nadasa bırakılan araziler için destek verilmesi ve arz açığı olan ürünlere yönelik tarımsal desteklerin sağlanması gibi önlemler alınmıştır.

1992 yılında gerçekleştirilen McSharry planında da tarım sektöründe arz-talep dengesi temel odak noktası olmuş ve doğrudan gelir desteği ilk kez bu reformla uygulanmaya başlamıştır. OTP'nin günümüzde işleyiş mekanizmasının esasları ise Gündem 2000 reformuyla gerçekleşmiş, kırsal kalkınma, üretici örgütlerinin oluşturulması gibi temel unsurlar politikaya bu reformla eklenmiştir. Bununla birlikte tarımın çevresel ve etik yönüne odaklanan çapraz uyum kuralları ortaya konulmuş ve bu programa gönüllük esasında dahil olan çiftçilere ilave destekler sağlanmıştır.

Kurucu antlaşmalarda tarım başlığı altında her ne kadar çevrenin korunması ve geliştirilmesi hususlarına doğrudan bir atıf yapılmasa da temel prensipler arasında yer alan çevrenin korunması ve geliştirilmesi antlaşmanın doğası gereği tarım sektörü için de temel prensipler arasında yer almaktadır. Halihazırda tarımsal desteklerden faydalanabilmenin başlıca şartlarından birisi çevre koruma ve geliştirmeye yönelik şartların yerine getirilmesidir.

2003 yılında yaşanan reformla birlikte çapraz uyum kurallarına uyum bir zorunluluk halini almıştır. Çapraz Uyum Kuralları iki çerçeve kurallar dizisinden oluşmaktadır:

- Yasal İdari Şartlar
- İyi Tarım ve Çevre Koşulları

Çapraz uyum kuralları su ve toprak koruma, biyoçeşitlilik, peyzaj, hayvan refahı, bitki sağlığı, kamu sağlığına ilişkin kuralları içermektedir. Çevre alanındaki kurallar;

- Suların nitrat kirliliğine karşı korunması,
- Yeraltı sularının korunması ve kullanımının izne bağlanması,
- Tampon şeritler oluşturulması,
- Erozyonla mücadele,
- Asgari toprak örtüsünün güvence altına alınması,
- Topraktaki organik maddenin korunması,
- Yabani kuşların ve doğal habitatın korunmasıdır.

Bitki sağlığı alanında bitki koruma ürünlerine ilişkin düzenlemeler, çiftlik hayvanları konusunda hayvan refahı kuralları dolaylı olarak çevrenin korunmasına hizmet eden düzenlemeler içermektedir.

2013 reformuyla birlikte tarımsal üretimin iklim değişikliğine olan etkileri konusunda başlayan tartışmalar sonrasında OTP destek mekanizmasında iklim ve çevreyle dost uygulamaları gönüllülük esasında benimseyen çiftçilere ilave tarımsal destekler tanımlanmıştır. Yeşil Destekler olarak adlandırılan bu desteklerle iklim değişikliğiyle mücadele ve çevrenin korunması hedefleri çerçevesinde sürekli meraların korunması, ürün deseni çeşitliliğinin sağlanması ve ekolojik odak alanları çerçevesinde çiftçilere destek sağlanmaktadır.

Kırsal Kalkınma politikası çerçevesinde çevrenin korunması ve geliştirilmesi kapsamında da destekler sağlanmaktadır. Bu çerçevede çevrenin korunması ve geliştirilmesiyle ilişkili olarak;

- Kaynakların etkin kullanımının teşviki,
- Tarım, gıda ve ormancılık sektörlerinde düşük-karbonlu ve iklime dirençli ekonomiye geçişin desteklenmesi,

- Tarım ve orman ekosistemlerinin yenilenmesi, korunması ve geliştirilmesini,
- Ormanların sürdürülebilir yönetimi

2014-2020 dönemi için AB Kırsal Kalkınma politikası çerçevesinde finanse edilecek öncelikler arasında belirlemiştir. “Çevre ve iklim” ile ilgili konular üzerinde yoğunlaşan OTP’nin finansmanı için 2014-2020 döneminde yaklaşık 383 milyar avro (AB-27) bütçe ayrılmıştır. Bu miktar toplam AB bütçesinin yüzde 35,4’üne tekabül etmektedir.

Tarım ve diğer bütün sektörleri ilgilendiren 11 Aralık 2019 tarihinde açıklanan “Avrupa için Yeşil Mutabakat” sonrasında AB çevre ve iklim değişikliği unsurlarının diğer politika alanlarına entegre edilmesinde bir adım daha ileri gitmiştir. Yeşil Mutabakatın duyurulmasını takiben AB yeşil mutabakatla diğer sektörler arasında bağlantılar kuran bir dizi alt strateji yayınlanmıştır. Bunlardan birisi de 20 Mayıs 2020 tarihinde yayınlanan ve tarım sektörünün Yeşil Mutabakat ile olan bağlantısını kuran “Çiftlikten Çatala Stratejisi” olmuştur. Stratejide AB’nin bu alanda 2030 hedefleri;

- Pestisitlerin kullanımının yüzde 50 azaltılması,
- Topraktaki besinlerin azalmanın en az yüzde 50 düşürülmesi,
- Gübre kullanımının yüzde 20 azaltılması,
- Çiftlik hayvanlarına yönelik antimikrobiyotiklerin satışının yüzde 50 azaltılması,
- Çevre dostu bir uygulama olan organik tarımın toplam tarım arazilerinin yüzde 25’ine tekabül edecek şekilde genişletilmesi (AB Komisyonu, 2020) olarak belirlenmiştir.

Yeşil mutabakat hedefleri çerçevesinde AB Komisyonu (n.d. B) OTP’nin hedeflerini;

- İklim değişikliğiyle mücadele
- Doğal kaynakların korunması
- Biyolojik çeşitliliğin geliştirilmesi olarak belirlemiştir.

4.1.3. Avrupa için Yeşil Mutabakat

AB'nin çevre ve iklim politikasında en önemli mihenk taşlarından birisi de “Avrupa için Yeşil Mutabakat¹⁸” olmuştur. İklim değişikliğiyle mücadele ve ekonomik büyüme perspektifiyle 11 Aralık 2019 tarihinde kamuoyuyla paylaşılan mutabakatla AB'nin çevre ve iklim değişikliği alanında 2050 yılına kadar olan perspektifi ortaya konulmuştur. Yeşil Mutabakatla uyumlu olarak sektörlerin mutabakatla ilişkisini kuran farklı alanlardaki stratejiler yayınlanmış ve yayınlanmaya devam etmektedir.

AB 2050 yılına kadar dünyadaki ilk iklim nötr bölge olmayı hedeflemektedir. Bu hedef çerçevesinde Paris Antlaşması'nda yüzde 40 olarak belirlediği sera gazı emisyonlarının salınımindaki azaltma hedefini yüzde 50 olarak belirlemiştir. Kendi için koyduğu hedefler dışında AB'nin çevre ve iklim alanındaki uluslararası hedefleri çerçevesinde Dünya Ticaret Örgütü kurallarıyla da uyumlu olacak şekilde AB'ye ithal edilen malların karbon içeriklerinin derecesine göre fiyatlandırmaya geçiş hedeflenmektedir.

Yeşil Mutabakat altında ele alınan diğer bir konu da “Sürdürülebilir akıllı ulaşımın geçilmesi” başlığı altında ulaşım ve taşımacılık konusudur. Taşımacılık başlığı altında sera gazı emisyonlarında önemli bir paya sahip olan ulaşım alanında yeni bir sürdürülebilir akıllı ulaşım stratejisinin kabul edilmesi hedeflenmiştir. Bunun dışında taşımacılık alanında yeni tür enerji kaynaklarının teşvik edilmesi gibi hedefler yer almaktadır.

Tarım sektörüyle ilişkili olarak ise “Çiftlikten Çatala Stratejisiyle adil, sağlıklı ve çevre dostu bir tarım-gıda sektörünün oluşturulması, teşvik edilmesi hedeflenmektedir. 20 Mayıs 2020 tarihinde AB Komisyonu tarafından “AB 2030 Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi” de kamuoyuyla paylaşılmıştır. Stratejiyle biyolojik çeşitliliğin geliştirilmesi, coğrafi kapsamının geliştirilmesi ve zarar görmüş ekosistemlerin yenilenmesi amacıyla yeni

¹⁸ European Green Deal

mevzuat düzenlemelerinin yanı sıra finansal olarak da bu hedeflere yönelik daha fazla destek sağlanması öngörülmüştür.

14 Ocak 2020 tarihinde ise Avrupa için Yeşil Mutabakat'ın finansman boyutunu ortaya koyan “Avrupa için Yeşil Anlaşma Yatırım Planı” başlıklı bildiri (COM (2020) 21) yayımlanmıştır. Bildiride Yeşil Mutabakat hedeflerinin karşılanması için gerekli olan tedbirlerin farklı sektörler tarafından yerine getirilmesinin büyük maliyetler gerektirdiğinden hareketle AB bütçesinden ve ulusal bütçelerden yeşil ekonomiye geçişin nasıl finanse edileceğine ilişkin çerçeve bilgiye yer verilmiştir.

4.2.Tarım ve Çevre Ekseninde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası

Anayasa ve anayasanın güncellenmesi tartışmaları bir yana, Jean-Jacques Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi yaklaşımı çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Türkiye'de yaşayan toplumun dolaylı ya da doğrudan temsil yoluyla ortaya koyduğu, toplumun iş birliği ve işleyişinin esaslarını ortaya koyan bir toplum sözleşmesi olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Bu başlık altında Türkiye Cumhuriyeti Devletinin anayasasında tarım ve çevre konuları ile devletin, halkın bu iki alandaki ödev, hak ve sorumlulukları ele alınmıştır.

Bu toplum sözleşmesinin değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek olan ikinci maddesine göre;

*“Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve **sosyal** bir hukuk Devletidir.”*

Anayasanın ikinci maddesinde Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ödevlerinin esasları ortaya konulmuştur. Buna göre devlet toplum huzurunu sağlamalıdır. Adalet anlayışı

içinde, insan haklarına saygılı olmalıdır. Diğer önemli bir tanım ise devlet, sosyal bir hukuk devletidir. Diğer bir ifadeyle devletin topluma karşı bir takım sosyal sorumluluklarının olması Türkiye Cumhuriyeti Devletinin temel özelliklerinden birisidir.

Beşinci maddede ise yine sosyal hukuk devletine vurguyla devletin görevleri arasında “[...] ekonomik ve sosyal engelleri kaldırma [...] insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlama [...]” sayılmıştır.

Tarım kapsamında ele aldığımızda konu Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 44. Maddesinde “Tarım, Hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması” başlığı altında ele alınmaktadır. Tarım alanında özel girişimin geliştirdiği bazı projeler her ne kadar kamu yararına olsa da 44. maddede bu faaliyetlerin esas olarak devletin ödevleri arasında olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Doğan Grubunun Kelkit’te gerçekleştirdiği organik tarımın geliştirilmesine yönelik çalışmalar, TEMA Vakfı ile Nestle Damak firmasının gerçekleştirdiği Antep Fıstığının veriminin artırılması ve çocukların Antep Fıstığı yetiştirilmesi konusunda farkındalığının artırılması amacıyla yürüttüğü “Fıstığımız Bol Olsun”¹⁹ kampanyası Anayasanın 44. Maddesinde yer alan “Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek [...] amacıyla gerekli tedbirleri alır” ifadesi çerçevesinde devletin görevleri arasında yer almaktadır. Erozyonla mücadele konusunda da benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. Anayasanın 44. Maddesinde erozyonla mücadele devletin görevleri arasında sayılmaktadır. Diğer taraftan bilindiği üzere başta TEMA Vakfı olmak üzere toplum yararına faaliyet gösteren birçok özel girişim erozyonla mücadele için ağaç dikim, iyi tarım uygulamalarının benimsenmesi gibi faaliyetler ve kampanyalar düzenlemektedir. Erozyonla mücadelede devlet çiftçilere Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Programı (ÇATAK) kapsamında çiftçilere destek sağlayarak erozyonla mücadeleyi teşvik etmektedir. Bunun

¹⁹ Proje hakkında detali bilgi için bkz. <https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/kirsalkalkinma/fistigimiz-bol-olsun>

dışında Çiftçi Danışmanlık mekanizmalarıyla çiftçiler bilgilendirilmekte, Orman Genel Müdürlüğü ağaçlandırma çalışmalarını sürdürmektedir. Ancak bu faaliyetler yetersiz kalmaktadır. Bu noktada özel girişim devreye girerek zaman zaman kamuyla iş birliği halinde zaman zaman da bireysel olarak bu alanda faaliyetler gerçekleştirmektedir.

Çevrenin korunması ve geliştirilmesi ise anayasanın sekizinci bölümünde “Sağlık, çevre ve konut” başlığı altında 56. Maddede ele alınmıştır. Söz konusu maddede “Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.” ifadesiyle sorumluluğunun devlette olduğu kadar vatandaşta da olduğu anlaşılmaktadır. Tarıma ilişkin maddeden farklı olarak sağlık özelinde devletin “[...]bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine[...]” getirebileceği belirtilmiştir.

Çevre ve doğal kaynakların korunmasına ilişkin Anayasanın ikinci bölümü altında yer alan “Ekonomik Hükümler” alt başlığı altında da hususlar yer almaktadır. 168. Maddeye göre “Tabii servetler ve kaynaklar Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Bunların aranması ve işletilmesi hakkı Devlete aittir”. Bununla birlikte bu servetlerin ve kaynakların geçici sürelerle işletilmesi tüzel veya gerçek kişilere devredilebilir. Yine aynı maddeye göre işletme hakkının devredildiği kişinin uyması gereken kurallar devlet tarafından belirlenir, denetlenir ve müeyyide uygulanır. Örneğin bir altın madeni işletmesi bir kişiye devredildiğinde devlet bu altın işletmesini geçici süreyle devralan kişinin uyması gereken kuralları belirlemekle yükümlüdür. Bu kurallar hukuk kuralları hiyerarşisi gereği anayasaya aykırı olamaz. Diğer bir deyişle işletme faaliyetlerini sürdürürken esas olarak anayasanın 56. Maddesi çerçevesinde çevre sağlığına aykırı, çevreyi kirletici faaliyetler gerçekleştiremeyeceği gibi işletmesini devraldığı madenin çevresini geliştirici faaliyetler gerçekleştirmelidir. Devlet ise bu kişinin anayasada kendisine şart koşulması gereken bahse konu şartların yerine getirilip getirilmediğini denetlemek ve gerektiğinde müeyyide uygulamakla yükümlüdür.

Doğal kaynaklarda olduğu gibi ormanların da mülkiyeti devlete aittir. Ormanların statüsü diğer birçok alana göre daha özeldir. 169. maddede ele alınan ormanlar konusunda yanan ormanların yerine yeni ormanlar oluşturulur. Ormanların denetimi geliştirilmesi görevi devlete aittir. Devlet ormanların mülkiyetini hiçbir şekilde devredemez, zamanaşımı gibi yollarla ormanların mülkiyeti üzerinde hak iddia edilemez. Ormanlarla ilişkili olarak orman köylüleri de özel olarak 170. maddede ele alınmış, buna göre; maddede ormanların korunması ve geliştirilmesi için devlet bu köylerde yaşayanları kalkındırmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür ve bu köylerin halkıyla iş birliği gerçekleştirebilir.

4.2.1. Türkiye’de Çevre Koruma Özelinde Kanun, Plan ve Stratejilerde Tarım Politikası

Türkiye’de tarım politikası büyük ölçüde sektöre sağlanan maddi ve eğitim desteği şeklinde uygulanmıştır. Türkiye’de tarımsal desteklerin tarihsel gelişimine baktığımızda, Cumhuriyetin kuruluşunun ardından 1925 yılında Aşar Vergisinin kaldırılmasının, 1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun’la çiftçilere toprak mülkiyeti hakkı tanınmasının Türkiye’de tarım sektörüne sağlanan ilk destek paketi olduğunu söylenebilir. Hukuki düzenlemeleri takiben 1929 Bunalımı sonrası, Dünya’da yaşanan ekonomik bunalımdan sektörü korumak amacıyla 1932 yılında çıkarılan “Buğday Koruma Karşılığı Kanunu” (Güresinli, 2015) Cumhuriyetin ilk yıllarında çiftçilere sağlanan en önemli destek tedbiridir. Daha sonraki dönemlerde; ihracat teşvik uygulamalarının başlaması (1950), devlet yatırımları yoluyla şekerpancarı ve çay gibi ürünlerin sanayisinin geliştirilmesi, geleneksel tarım ürünlerine desteklerin artırılması, 1952’de Et ve Balık Kurumu’nun, 1956 YEMSAN’ın ve 1963’te Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu’nun (Yavuz, 2005; Tan, Ortan, & Everest, 2014) yine devlet eliyle kurulması devletin tarımı ve tarım sanayisini geliştirmek için uyguladığı politika tedbirlerine örnek olarak verilebilir. 1960’lı yıllara gelindiğinde ise destekleme alım fiyatlarıyla tarım sektöründe faaliyet gösterenlerin

gelirleri arttırılmaya çalışılmıştır (Dağdemir, 2011). 1980 sonrasında serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte, dışa açılmanın hedeflendiği bu yıllarda, tarıma destek veren uygulamalar azalarak devam etmiştir (Kepenek & Yentürk, 2009; Dağdemir, 2011). Genel anlamda ele aldığımızda Türkiye’de tarım sektörü, Cumhuriyetin ilk yılları ve sonrasında devlet eliyle kurulan tarımsal sanayiyle, 80’lerden sonra “1990’lı yılların sonuna kadar daha çok yapısal önlemleri içermeyen, kısa vadeli fiyat ağırlıklı destekleme politikası araçları ile yönlendirilmeye çalışılmıştır. (Abay, Olhan, Uysal, Yavuz, & Türkekul, 2005) İktisadi literatür çerçevesinde tarım sektörü bir bebek endüstri olarak kabul edilmiş ve büyük ölçüde dış piyasaya rekabetine karşı korunmuştur.

Beş Yıllık Kalkınma Planları hazırlanma sürecinin kamu, özel sektör, sivil toplum ve akademi temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirildiği düşünüldüğünde belgenin hazırlandığı dönem için Türkiye’nin fotoğrafını yansıtmada en etkin kaynaklardan biridir. Bu yaklaşımla tarım-çevre ilişkisinin Türkiye’deki gelişimini ortaya koymak için Beş Yıllık Kalkınma Planları kullanılmıştır. Mülga Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2016) tarafından hazırlanan 2016 Çevre Durum Raporu’na göre çevre konusu mülga Devlet Planlama Teşkilatı koordinasyonunda hazırlanan Kalkınma Planlarında 1985-1989 Dönemini kapsayan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ilk defa bir sektör olarak kendine yer bulmuştur. Ancak çevre konusu esas olarak ilk kez Dördüncü Kalkınma Planı (1979-1983) içinde de “Çevre Sorunları” alt başlığı altında irdelenmiştir. Diğer taraftan bu başlık altında daha çok kentlerde yaşanan çevre sorunları ele alınmıştır.

İlk üç Beş Yıllık Kalkınma Planlarında (1963-1977 yılları kapsayan dönem) tarımda çevre koruma konusuna derinlemesine değinilmemiştir. Aksine bataklıkların kurutularak tarıma kazandırılması, yoğunlaştırılmış tarımsal üretimin teşviki, kimyasal gübre kullanımının arttırılması gibi konular ele alınmıştır. Tarım ve çevreyle ilişkili olabilecek ve bu dönemde ele alınan başlıca konu erozyonla mücadele olmuştur. Bununla birlikte Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında tarımda çevre korumaya ilişkin olarak tek olumlu

temenni zararlılarla mücadelede biyolojik tekniklerin ele alınması olmuştur. Zira bu dönemde her ne kadar kalkınma planında yer almasa da entegre mücadele alanındaki ilk araştırmalar başlamıştır. Tüm bu bilgiler ışığında 1963-1977 yılları arasında temel hedefin tarımda üretimi ve verimliliği arttırmak olduğu görülmektedir. Aynı dönemde tarım politikasının kullandığı başlıca araç verimliliği arttırmak üzere kimyevi gübre ve ilaçların çiftçiler tarafından kullanımının teşviki, sulu tarım yapılan arazilerin oranının artırılması olmuştur.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) ele alındığında 15 yıllık dönemde özellikle kimyevi gübre kullanımının teşvik edilmesi gibi politikaların sonucu olarak tarımsal üretimin çevrede yarattığı tahribat ele alınmıştır. Diğer taraftan bu tür bir yaklaşımın neden olduğu kaynak israfı üzerine durulmuştur. Bu çerçevede, toprak koruma ve havza ıslahına ilişkin yeni bir düzenleme yapılması, çayır ve meraların korunması gibi konular üzerinde çalışmaların sürdürülmesi hedeflenmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere çevre konusuna “Çevre Sorunları” alt başlığına yer verilmiş, bu başlık altında daha çok kentlerde yaşanan çevre sorunları üzerinde durulmuştur.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)’nda her ne kadar doğrudan “Sürdürülebilirlik” kelimesi kullanılmasa da, benzer bir anlam içerebilecek şekilde “*doğal kaynakların kullanımında ekolojik dengenin gözetilmesi ve gelecek nesillere bırakılması*” ilke olarak benimsenmiştir. Bununla birlikte bir önceki dönemdeki yaklaşım sürdürülmüş ve tarım sektöründeki modernleşme hareketinin bir takım çevresel sorunlara neden olduğu kabul edilmiştir. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)’nda ise bir önceki kalkınma planının aksine bitkisel üretimde gübre kullanımının artırılması üzerinde durulmuş, toprak ve su kaynaklarının korunması konusu sulama konusuyla sınırlı kalmıştır. Çevre koruması bu planda sanayi, ticaret ve turizm sektörleriyle ilişkilendirilmiş; bir önceki planda tarımın neden olduğu çevresel sorunlar üzerinde durulmasına rağmen bu planda tarım sektörü bu kapsamda değerlendirilmemiştir. Bu

dönemde de yine tarımda sürdürülebilirlik ve çevre korumadan ziyade, temel hedef üretimin ne pahasına olursa olsun arttırılması olmuştur.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) “Sürdürülebilir Kalkınma” teriminin ilk defa bir kalkınma planında kullanması bağlamında özel olarak değerlendirilebilir. Söz konusu kalkınma planında çevre koruma ve tarımın ilişkilendirilmesinde 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Zirvesi ve zirve sonucunda yayımlanan Rio Deklarasyonu’nun büyük etkisi olduğu söylenebilir. İlk defa bir plan döneminde gübre ve ilaç kullanımında çevreye zarar verilmemesinin esas ilke olduğu vurgulanmış, ancak bu hedefin nasıl gerçekleştirileceğine dair herhangi bir tedbir belirtilmemiştir. Çevre sorunlarının çözümünde sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin benimsenmesi, tarım politikası yoluyla sürdürülebilir ve çevreyle uyumlu tarımsal kalkınmanın temini hedeflenmiştir. Toprakların sektörler arası tahsisi, erozyon, kirlenme ve çoraklaşmaya karşı korunması için kurumsal ve hukuki aksaklıkların giderilmesi amaçlardan birisi olmuştur. Son olarak tarım arazilerinin tarım dışı kullanımının önüne geçilmesi için gerekli önlemlerin alınması bu plan döneminin amaçlarından biri olarak ön plana çıkmıştır. Tüm bu bilgiler ışığında tarımsal üretimde “Sürdürülebilirlik” ve “Çevre Koruma” kavramlarıyla doğrudan ilişki ilk defa bu plan döneminde kurulmuştur.

1990’lı yıllarda Dünya’da çevre alanında yaşanan gelişmeler, 2000’li yılların hemen başında Türkiye ve Avrupa Topluluğu’nu etkilemiş; yoğun tarımsal uygulamalardan doğa dostu, çevreye zarar vermeyen ve hatta çevreye faydalı tarım uygulamaları devletler tarafından kademeli olarak benimsenmeye başlamıştır.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise küresel gelişmelerin yanı sıra 10-11 Aralık 1999 tarihinde Helsinki’de gerçekleştirilen Avrupa Birliği Zirve’sinde aday ülke statüsü tanınan Türkiye tarım-çevre uyumu konusunda yeni bir çıpa kazanmış oldu. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da kendini hissettiren bu çıpa sayesinde daha önce

üzerinde durulmayan “Biyolojik Çeşitlilik”, “İklim Değişikliği”, “Ekolojik Tarım” ve “Biyo-güvenlik” gibi kavramlar ilk defa bir kalkınma planında kendisine yer bulmuştur.

2001-2005 yıllarını kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Türkiye 2001 ekonomik kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak böyle bir kriz planın hazırlanma aşamasında ön görülmediğinden planda yer bulmamıştır. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da AB ve Dünya Ticaret Örgütü’yle uyum başlıca konular arasında yer almıştır. Tarımsal yayın hizmetlerinin yetersizliği sürdürülebilir tarımın benimsenmemiş olmasındaki en önemli engellerden birisi olarak kabul edilmiş ve bu planda uluslararası gereklilikler göz önünde bulundurularak dengeli ve çevreyle uyumlu bir tarım-kırsal kalkınma sektörü oluşturulması hedeflenmiştir. Gübre ve kimyasal kullanımının azaltılması için söz konusu girdilere sağlanan desteklerin payının azaltılması ve biyolojik mücadelenin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Yine bu dönemde Biyo-güvenlik yasasının hazırlanması ve Biyo-Güvenlik Kurulu’nun kurulması planlanmıştır.

2007-2013 dönemine ilişkin hedefleri içeren Dokuzuncu Yedi Yıllık Kalkınma Planı’nda tarım sektörü için temel hedef; sektörün AB mevzuatına uyumu ve AB’ye üyelik durumunda sektörde ekonomik bir çöküntü yaşanmaması amacıyla sektörün rekabet gücünün artırılması olmuştur. Dokuzuncu planın diğer önemli bir özelliği ise AB bütçeleme periyotlarıyla uyumlu bir biçimde beş yıl yerine yedi yıllık bir dönem için hazırlanmış olmasıdır. Planda 2004 yılında yürürlüğe giren Organik Tarım Kanunu’nun organik tarımdaki üretimin artmasını teşvik ettiği belirtilmiştir. Biyo-güvenlik, genetiği değiştirilmiş organizmalar, turizm ve tarım sektörünün çevreyle uyumu konuları yine ön plana çıkan hususlar olmuştur. Yine bu plan dönemindeki önemli gelişmelerden birisi de Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nde taahhüt edilen yükümlülüklerin yerine getirileceğinin vurgulanmış olmasıdır.

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda AB çıpasının zayıfladığı görülmektedir. Hedefler ve beklentiler incelendiğinde tarım sektöründe AB vurgusuna çok nadir rastlanmaktadır.

Plan öncesinde uygulamasına son verilen Doğrudan Gelir Desteği yerine havza esaslı tarımsal destekleme modeline geçilmesi hedeflenmiştir. Planın tasarlanırken çevrenin korunması ve kaynakların sürdürülebilir kullanımının göz önünde bulundurulduğu belirtilmiştir. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma planında, 2000’li yılların öncesinde gündemde olan tarımda suyun etkin kullanımı ve erozyonla mücadele konusu yeniden önemli bir yere sahip olmuştur. Ayrıca bu planda ilk defa tarım sektöründe “Yeşil Büyüme” terimine yer verilmiştir. Teknolojik gelişmelerin göz önünde bulundurulduğu bu dönemde Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri kullanılarak bir Ulusal Toprak Veri Tabanı oluşturulması hedeflenmiştir. 11. Beş Yıllık Kalkınma planında ise çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik temel amaçlardan birisi olarak belirtilmiştir. Bu dönemde tarım-çevreyle ilişkili olarak gerçekleştirilmesi planlanan tedbirler; tarım arazilerinin korunması, tarım arazilerinin tarım dışı amaçlı kullanım baskısını azaltacak düzenlemelerin tamamlanması, tarımsal kaynaklı su kirliliğini önlemeye yönelik tedbirler oluşturulması, bilinçsiz zirai ilaç kullanımına yönelik denetim ve eğitimler düzenlenmesi, biyolojik mücadele uygulamalarının yaygınlaştırılması olarak sıralanabilir. Ancak bu son kalkınma planında yer alan tedbirlerin sayısı ve kapsamı ele alındığında gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği konusu akla gelmektedir.

Genel anlamda kalkınma planları sırayla incelendiğinde, tarım sektörü özelinde su kullanımı, erozyon ve sektörün rekabet gücünün artırılmasına yönelik çalışmaların beklenenden daha az başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Bu yargıya her planlama dönemlerinde adı geçen konularla ilişkili hedeflerin sürekli olarak tekrarlanması gösterilebilir. Diğer taraftan uluslararası alandaki gelişmelerin kalkınma planlarına doğrudan yansıdığı gözlemlenmiştir. Özellikle 90’lı yıllarda uluslararası iş birliğini teşvik eden yaklaşımının (Washington Konsensüs) bir sonucu olarak Türkiye’deki tarım politikalarının bu yaklaşımla uyumlu bir biçimde uluslararası hassasiyetlerden etkilendiğini ve sektörün dış dünyayla entegrasyonunun arttığını söylemek mümkündür.

Ancak Washington Konsensüs yaklaşımının Dünya’da tartışılmaya başlandığı, hatta çok taraflılık ilkesini baskılamaya başlayan tek taraflılık yaklaşımının bir sonucu olarak, son on yılda uluslararası iş birliği konusunda gelişmenin tersine döndüğünü söylenebilir. Yedinci, Sekizinci ve Dokuzuncu Kalkınma Planlarındaki uluslararası taahhüt ve AB hedefinden ziyade sadece ulusal önceliklere yer verilen 2014-2018 dönemini kapsayan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma planıyla karşılaştırıldığında bu değişim gözlenmektedir.

30.11.2004 Tarih ve 2004/92 Sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı’yla yürürlüğe giren, 2006-2010 yıllarını kapsayan Tarım Stratejisi’nin amacı “Kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması temel amaçtır” (Anonim, 2004) şeklinde açıklanmıştır. Stratejinin amacı ele alındığında; Türkiye için Rio süreciyle başlayan ve Avrupa Birliği adaylık süreciyle devam eden, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu Kalkınma Planlarındaki yaklaşımla paralel, rekabet gücü yüksek, çevreci ve sürdürülebilir bir tarım sektörü hedefinin gerçekleştirilmek istendiği görülmektedir. Bu stratejinin temel amaçlarından birisi de Avrupa Birliği mevzuatına uyumdur. Belge bütünüyle incelendiğinde ise esas amacın tarımsal destekler alanında Avrupa Birliği mevzuatına ve tarımsal destek politikalarına uyum sürecinde çerçeve oluşturmak olduğu görülmektedir. Stratejide tarımsal destek politikalarının çevreyle olan ilişkisi Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma (ÇATAK) programıyla ilişkilendirilmiş, bu programın yaygınlaştırılması öngörülmüştür.

Tarımda çevre dostu yaklaşımların ele alındığı diğer bir belge ise Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi 2010-2020 belgesidir. Strateji “Türkiye, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin temel ilkelerinden biri olan “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” konusu (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012) çerçevesinde hazırlanmıştır. Stratejide tarım sektörüne yönelik kısa vadeli hedefler esas olarak, gübre ve su kullanımı üzerine

yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte iyi tarım uygulamalarının finansal açıdan desteklenmesi hedeflenmiştir. Orta ve uzun vadede ise çiftçilerin iklim değişikliğiyle mücadele konusunda bilgi kapasitelerinin artırılması, kalkınma planlarında sık sık yer bulan erozyonla mücadele ve orman varlığının artırılmasının yanında şehirleşmenin tarım arazileri üzerindeki baskısının azaltılması olarak belirlenmiştir.

Mülga Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan “Çölleşme ile Mücadele Ulusal Strateji Belgesi 2013-2023” belgesinde ise Türkiye’deki çölleşmenin de en önemli ve en yıkıcı nedenlerinden birinin erozyon olduğu, yanlış tarımsal tekniklerin kullanılması (Bilinçsiz su ve gübre kullanımı gibi nedenlerin) erozyona neden olduğu (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, N.D.) belirtilmiştir. Stratejide iyi tarım uygulamaları ve organik tarım gibi desteklerden faydalanan çiftçi sayısında artış beklenmektedir. Ancak bu hedefin nasıl gerçekleştirileceğine dair somut bir tedbir bulunmamaktadır. Belge daha sonra Çölleşme ile Mücadele Ulusal Stratejisi (2015-2023) olarak güncellenmiş ve 24 Temmuz 2015 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu belgede ise, Malthus’un Nüfus Teoreminde de üzerinde durduğu gibi nüfus artışına karşılık verimli tarımsal arazi artışı zamanla yavaşlamış, bu da mevcut araziler üzerindeki üretim baskısını arttırmıştır. Bunun bir sonucu olarak ise tarımsal arazilerde görülen bozulma yaygınlaşmıştır (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2015). Stratejide üzerinde durulan diğer önemli bir husus ise 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu’na rağmen toprağı koruyucu ve geliştirici politikaların ortaya konulmamış olması, zayıf AB uyum süreci çerçevesinde toprak kirliliği ve çevre konusunda mevzuatın yenilenmesi olarak gösterilmiştir.

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından 2005 yılında hazırlanan Çölleşme ile Mücadele Türkiye Ulusal Eylem Programı belgesinde çölleşme ve erozyonla mücadele konusunda çalışan kurum ve kuruluşların görev tanımı hakkında bilgi verilmiş, bu alanda uygulanması temenni edilen birtakım tedbirlere yer verilmiştir. Buna göre tarımda çevreyle uyumu destekleyecek teknolojilerin kullanımını sağlayacak önlemlerin 3-5 yıl

içinde alınması, arazi kullanımı ve Toprak Koruma Kanunu'nun 1-3 yıl içerisinde çıkarılması, kırsal alanda kurulacak sanayinin desteklenmesi, tarımsal kooperatif ve üretici örgütlerinin desteklenmesi (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2005) eylemlerine yer verilmiştir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca 2016 yılında hazırlanan Türkiye Çevre Durum Raporu'nda tarım konusu daha çok mera varlığı ve organik tarım uygulamalarıyla kısıtlı kalmıştır. (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016)

Yüksek Planlama Kurulu tarafından 25 Ocak 2006 tarih ve 2006/1 No'lu kararıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (UKKS) yürürlüğe girmiştir. UKKS temelde AB ile müktesebat uyumu ile ekonomik ve sosyal uyumun sağlanması amacıyla hazırlanmıştır. (Yüksek Planlama Kurulu, 2006). Stratejide yapılan durum değerlendirmesine göre doğal kaynakların (toprak, su, orman, çayır ve mera, su ürünleri stokları gibi) koruma-kullanma dengesi ile ilgili sorunlar ile toprak kalitesinin düşüklüğü, engebeli yapı nedeniyle erozyonun yaygınlığı, toprak kaynaklarının kabiliyetlerine uygun kullanılmaması (Devlet Planlama Teşkilatı, 2006) tarım sektörünün başlıca zayıf yönleri olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında hızlı kentleşme ve sanayileşmeyle gelişen turizm faaliyetlerinin doğal kaynaklar üzerindeki baskısının artması ile küresel çevre sorunlarının ülke üzerinde olumsuz etkiler yaratması (Devlet Planlama Teşkilatı, 2006) muhtemel başlıca tehditler olarak sıralanmıştır.

UKKS'de kırsal çevrenin korunması öncelikli stratejik amaçlar arasında yer almaktadır. Bu çerçevede “Kırsal Çevrenin Korunması ve Geliştirilmesi” stratejik hedefinin altında; Çevreci Tarım Uygulamalarının Geliştirilmesi, Orman Ekosistemlerinin Korunması ve Orman Kaynaklarının Sürdürülebilir Kullanımının Sağlanması, Korunan Alanların Yönetimi ve Geliştirilmesi başlıkları altında önceliklere yer verilmiştir.

Türkiye'de oluşturulacak tarım politikalarının usul, esas, ilke ve amaçlarının çerçevesi 5488 Sayılı Tarım Kanunu'yla şekillendirilmiştir. Buna göre Türkiye'de uygulanacak tarım politikalarının Tarım Kanunu'nda yer verildiği şekliyle; “...tarımsal üretimin iç ve

dış talebe uygun bir şekilde geliştirilmesi, doğal ve biyolojik kaynakların korunması ve geliştirilmesi, verimliliğin artırılması, gıda güvencesi ve güvenliğinin güçlendirilmesi, üretici örgütlerinin geliştirilmesi, tarımsal piyasaların güçlendirilmesi, kırsal kalkınmanın sağlanması suretiyle tarım sektöründeki refah düzeyini yükseltme” amaçlarına hizmet etmelidir.

Her ne kadar çevre konusu doğrudan Tarım Kanunu’nda öncelikli konular arasında yer almasa da kanunda Tarım-Çevre ilişkisi açık bir biçimde kurulmuştur. Buna göre Türkiye’de oluşturulacak olan tarım politikalarının sürdürülebilirlik, insan sağlığı ve çevreye duyarlılık ilkeleri çerçevesinde doğal ve biyolojik kaynakların korunması ve geliştirilmesi amacına hizmet etmesi gerekmektedir. Bunun dışında çevre konusuyla doğrudan ilişkili olan “Toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi, rasyonel kullanımı” önceliği de çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunda bir önceliktir.

5. AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE’DE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMINA YAKLAŞIM

Kurumsal sosyal sorumluluğa bakış ve bu anlayışın benimsenmesi farklı coğrafyalarda farklı zamanlarda farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Doğu medeniyetinde vakıf kültürü yoluyla sosyal sorumluluk faaliyetlerinin gerçekleştirildiği görülürken, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Büyük Buhran sonrası firmaların bireysel yaklaşımlarıyla ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bölümde Türkiye ve Avrupa Birliği’nde Kurumsal Sosyal Sorumluluk konusuna kamunun, özel girişimin yaklaşımı değerlendirilmiştir.

5.1.Avrupa Birliği’nde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yaklaşımı

Kâr amacı güden özel kuruluşların sosyal sorumluluk yaklaşımından önce Avrupa’da da vakıflar önemli bir rol oynamaktaydı. Türkiye ya da doğudaki yaklaşımdan farklı olarak “tarihteki vakıf anlayışına bakıldığında ise Batı toplumlarında vakfeden insan ön planda” (Sağlam, N.D.; Akyıldız & Abay, 2017) olmuştur. Özellikle Büyük Buhran’dan sonra yaşanan işsizlik ve fakirlik, devamında İkinci Dünya Savaşının yarattığı yıkım sonrasında devletler bir çok alanda vatandaşlarına hizmet sağlamada faydasız kalmıştır. Ancak daha öncesinde Birleşik Krallık’ta Cadbury firması kurumsal sosyal sorumluluğun ilk adımını atmış, 20 yüzyılın başlarında “Başarılı toplumda başarılı işletme” sloganıyla çevre koruma ve çalışanlarının refahını arttırmaya yönelik bir kampanya başlatmıştır.

AB düzeyinde konuyu ele aldığımızda ise KSS kavramına ilişkin ilk somut adım Avrupa Topluluğu(AT) Komisyonunun 2001 yılında yayınladığı Yeşil Kitap olmuştur. AT Komisyonu (2001) KSS’yi yayınladığı Yeşil Kitap’ta “firmaların gönüllü olarak daha temiz bir çevre ve daha iyi bir toplum oluşturulmasına sağladığı katkı” olarak tanımlanmıştı. Bu ilk tanımda AT, çevre ve toplumu ayrı ayrı birer hedef olarak ele almıştı. Sonrasında AB Komisyonu’nun 2011 yılında yayınladığı “2011-14 için Yenilenmiş AB Kurumsal Sosyal Sorumluluk Stratejisi”nde KSS kavramı “firmaların operasyonlarına ve paydaşlarıyla olan iletişimlerine sosyal ve çevresel kaygıları gönüllü olarak entegre ettikleri bir konsept” olarak tanımlamıştır. (AB Komisyonu, 2011). Bu tanımda “toplum” kavramı yerine daha geniş kapsamlı olan “paydaş” kavramını kullanan AB, hedef kitlesini daha da genişletmiştir. Tanımda yine çevre ve sosyal hususlar KSS kapsamına dahil edilmiştir. AB son olarak 2019 yılında yayınladığı “Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Sorumlu İş Yönetimi ile Çalışma ve İnsan Hakları” belgesinde KSS’yi “*firmaların toplum üzerindeki etkilerine yönelik sorumluluğu*” (AB Komisyonu, 2019) olarak tanımlamıştır. Bu son tanım önceki tanımlara göre daha geniş kapsamlı görünse de çevre, çevre koruma, doğa unsurlarının tanım kapsamı dışında kalma riskini

barındırmaktadır. Zira toplum merkezli bu tanımında, insan topluluklarının yaşamadığı bir bölgede ya da toplumun haberdar olup vicdani rahatsızlık duymayacağı bir yerdeki çevreye zarar veren bir faaliyetin toplum üzerindeki etkileri tartışmaya açık olacaktır.

Her ne kadar KSS AB kurumları nezdinde resmi olarak 2001 yılında terim olarak anılsa da ulusal düzeyde bir çok ülkede KSS anlamında gelişmeler yaşanmıştır. Yamak (2007) da 1960’da gerçekleşen toplumsal olaylar sonrasında Fransa’da KSS’nin Fransız düşünce okulunda yer almaya başladığını belirtmiştir. 2001 yılında kurumsal anlamda KSS’nin AB literatürüne girmesinden önce Tablo 4’te de görüleceği KSS alanında Avrupa düzeyinde önemli gelişmeler yaşanmıştır.

KSS tanımı nasıl düzenlenmesi gerektiğine yönelik tartışmalar 2000’li yılların başına kadar devam etmiştir. Bu süreçte özellikle Birleşik Krallık’ta faaliyet gösteren kar amacı güden özel girişimin daha organize bir yapı içinde olduğu görülmektedir. Tablo 4’te de görüleceği üzere 1982 yılında KSS alanındaki ilk iş dünyası topluluğu Birleşik Krallık’ta kurulmuştur.

Küresel düzeyde yaşanan gelişmeler ve “Çevre” konusunun 1993 yılında AB’nin ortak politika alanlarından birisi olması, AB’nin uluslararası çevre koruma tartışmalarında aktif bir rol üstlenmek istemesi kendi sınırları içinde yer alan firmaların faaliyet ve hedeflerini de uluslararası tartışmalarla uygun bir biçimde sürdürülebilir kalkınma destekleyecek şekilde düzenlemesi gerekliliği doğurmuştur. Bunu takiben 2001 yılında yeşil kitapla başlatılan tartışma süreci 2002 yılında yayınlanan KSS Stratejisiyle sonuçlanmış ve KSS AB için resmi bir kavram ve yaklaşım halini almıştır.

Tartışmalar sürecinde AB Komisyonu tarafından yayınlanan politika belgeleri, bildiriler yoluyla tartışmalar ya da deyim yerindeyse paydaşlar arasındaki müzakereler günümüze kadar süre gelmiştir. Kinderman (2013) AB’de kurumsal farklılıkların standardizasyona

engel olduğunu, firmaların gönüllük hususunda birleşmesine rağmen hükümetler KSS'nin mevzuatta nasıl düzenleneceği konusunda anlaşmazlık içindedir.

2002 yılında BITC Birleşik Krallık'taki firmalar için ilk kez KSS indeksini yayınlamıştır. 2002 yılında yayımlanan “KSS: Sürdürülebilir Kalkınmaya İş Dünyası Katkısı Avrupa Komisyonu Bildirisi ise 2001 yılında yayınlanan Yeşil Kitap'la başlayan tartışma sürecinin bir çıktısı olarak AB düzeyinde KSS alanındaki ilk strateji olma özelliğine sahiptir. 2006 yılında AT Komisyonu inisiyatifiyle kurulan “KSS için Avrupa İttifakı” ise diğer önemli bir adım olarak kabul edilebilir. İnisiyatif Avrupa'daki şirketleri resmi taahhütler içermeyen bu ittifaka gönüllü olarak katılmaya ve destek vermeye, ittifakın esas amacının KSS konusunda aktif bir tartışmanın sürdürülmesinin sağlanması olduğu belirtilmiştir (AT Komisyonu, 2006).

Tablo 3. AB’de KSS’nin doğuşu sürecinde yaşanan mihenk taşı niteliğindeki gelişmeler

Yıl	Gelişme	Konu
1982	Business in Community	Birleşik Krallık’ta işletmelerin toplumsal etkileri ve çevre konusunda girişimler düzenleyen bir topluluk olan BITC Birleşik Krallık’ta kuruldu.
1993	AB Ortak Çevre Politikası	Çevre Maastricht Antlaşmasıyla AB’nin ortak politika alanlarından birisi oldu.
1994	Sürdürülebilir Kalkınma için Avrupa Üniversiteleri Sözleşmesi	Sözleşme Avrupa’daki üniversitelerde karar vericiler, öğreticiler için sürdürülebilir kalkınma, çevresel farkındalık ve etik sorumluluk konusunda eğitimleri teşvik etmektedir.
1996	KSS Avrupa	Avrupa’daki 57 şirket Sosyal Dışlanmışlık Karşısı Şirketler Deklarasyonunu imzaladı ve KSS Avrupa’yı kurdu.
2001	KSS için Avrupa Çerçevesinin Teşviki Üzerine Yeşil Kitap	Kurumsal anlamda AB düzeyinde ilk kez KSS’a ilişkin resmi bir tanım yapılmış oldu. Belge esas olarak KSS’nin tanımlanması konusunda Avrupa düzeyinde bir görüş sürecini başlatmak için yayınlandı.

AB Komisyonu koordinasyonunda KSS konusunda bir grup oluşturulmuştur. Grup üyeleri KSS Avrupa, Avrupa Ekonomik Sosyal Komitesi, ENEL Group, ESADE, Avrupa Ticaret Birliği Konfederasyonu, Adil Ticaret Savunucuları İnisiyatifi, Avrupa Gıda ve İçecek Konfederasyonu gibi sivil toplum temsilcilerinden oluşmakta ve OECD bu grupta

gözlemci olarak yer almaktadır. Grubun başlıca amacı sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında özel sektörü yönlendirmek ve bu sürdürülebilir kalkınma amaçları konusunda teşvik etmektir. (AB Komisyonu, n.d. C)

AB’de KSS kavramının ne şekilde ele alınması gerektiğine yönelik tartışmalar sürmektedir. Paydaşlar arasında tartışmalar sürerken üye devletler kendi hareket alanları çerçevesinde KSS’ye yönelik düzenlemeler oluşturabilmektedir. Halihazırda AB düzeyinde KSS’yi bir çerçeveye yerleştiren ve düzenleyen bir mevzuat bulunmamaktadır.

Birlik düzeyinde herhangi bir mevzuatın olmaması üye ülkeler arasında konuya yaklaşımı da öncelikli olarak kültür farkı nedeniyle farklılaştırmaktadır. Örneğin Fransa’da “kurumsal” “sosyal” ve “sorumluluk” kelimelerinin Fransızcada İngilizcedekinden farklı çağrışımlarda bulunması konuya bakış açısını etkileyen başlıca unsurlardan birisidir. İrlanda’da ise kavrama ilişkin net bir tanımın olmaması, KOBİ ölçeğindeki firmaların geleneksel aile şirketi mantığıyla faaliyet göstermesi nedeniyle KSS alanında bir karmaşa yaratmaktadır. Bunun dışında Google, Facebook, Yahoo gibi küresel çaptaki şirketlerin ülkede kendi yaklaşımlarını benimsemesi de diğer bir faktördür. Hollanda örneğini ele aldığımızda KSS’ye olan ilgi son yıllarda artış göstermiştir. Ülkede, örneğin, BMKİS’e dahil olan şirket sayısı 2008’de 38 iken 2020 yılı verilerine göre bu sayı 188’e ulaşmıştır. GRI standartlarında Sürdürülebilir Raporlaması ele alındığında ülkeler arasında büyük farklılıklar olduğu dikkat çekmektedir. 2019 yılında GRI standartlarında Sürdürülebilirlik Raporlaması yapan firmaların oranı Polonya’da yüzde 37,23 iken Çekya Cumhuriyetinde bu oran yüzde 6,56 olmuştur.

Üye devletlerin KSS ya da Türkiye’de vergi indirimlerine konu olan toplum yararına faaliyetler konusuna yaklaşımda yeknesaklık mevcut değildir. ESDN (2008) üye devletler esasında yaptığı değerlendirmede devletlerin hafif yasal düzenlemeler yoluyla zorla, vergi ve benzeri indirimlerle teşvik etme, konu hakkında farkındalık arttırmaya yönelik

görsel bilgilendirici kampanyalar yoluyla konu hakkında bilinç oluşturma, kamu kurum ve kuruluşlarıyla gönüllü işbirliği ortamları yaratma yoluyla konuyu ulusal düzeyde düzenlemekten çok yönlendirmektedir.

5.1.1. BMKİS ve Avrupa Birliği

Avrupa Birliği genelinde BMKİS ağı bulunmamakla beraber, bölgesel olarak Türkiye'nin de dahil olduğu BMKİS Avrupa ağı mevcuttur. UN Global Compact Avrupa bölgesel ağına, Almanya, Avusturya, Birleşik Krallık, Bulgaristan, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Gürcistan, Hırvatistan, Hollanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Kuzey Makedonya, Norveç, Polonya, Portekiz, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Lihtenştayn, Yunanistan ve Türkiye olmak üzere 23 ülke dahildir. Görüldüğü üzere bütün ülkelerde bir BMKİS ağı mevcut değildir. Diğer taraftan yerel ağı olmayan ülkelere faaliyet gösteren firmalar da BMKİS ağına dahil olabilmektedir. Örneğin yerel ağı bulunmayan Belçika'da halihazırda 87 aktif üye bulunmaktadır.

5.1.2. Avrupa Birliği'nde Sosyal Girişimcilik

AB Komisyonu (n.d.-A) internet sayfasında sosyal girişimciliğe ilişkin genel bir tanım yapmış ve bir sosyal girişimin içermesi gereken özelliklerini ortaya koymuştur. Buna göre; Sosyal girişim, girişimcilik faaliyetlerini sosyal amaçlarla uzlaştıran girişim olarak tanımlanmış, sosyal girişim;

- Ana hedefinin kar ortaklarına ve paydaşlarına kar güdüsünden ziyade sosyal bir etki yaratan,

- Savunmasız ve hassas durumdaki insanlara sosyal hizmet ve mallar sağlayan bir işletme olarak tanımlamıştır.

Tüm bu tanımlardan yola çıkarak en genel ifadeyle AB’de sosyal girişimcilik; sosyal ve toplumsal değerleri iktisadi hedeflerden daha önde tutan girişim güdüsü olarak adlandırılabilir (AB Komisyonu, n.d. A). AB nezdinde 2011 yılında sosyal girişimciliği desteklemek için oluşturulacak kısa vadeli bir eylem planının hazırlanması için Sosyal İş İnisiyatifi kurulmuştur. Eylem planının üç ana başlığı:

- Sosyal girişimlerin bağış toplama kapasitesini arttırmak
- Sosyal girişimlerin görünürlüğünü arttırmak
- Yasal çerçevenin sosyal girişimler için daha uygun hale getirmek

Şeklinde belirlenmiş ve bu üç ana başlık altında toplam 11 tedbirle bu hedeflere ulaşmak amaçlanmıştır. Bunun dışında Küçük ve Orta Ölçekli girişim destekleri, iş kurma destekleri, gençlere yönelik iş kurma destekleriyle de AB düzeyinde sosyal girişimcilik finansal anlamda desteklenmektedir.

5.2.Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Yaklaşım

Osmanlı İmparatorluğu döneminde devlet lonca ve ahilik teşkilatları yoluyla üreticiye ve pazarlama işiyle uğraşan tacirlere birtakım yükümlülükler getirilmişti. Bunun dışında vakıflar ve benzeri kuruluşlar yoluyla sosyal sorumluluk uygulamaları hayata geçirilmiştir. Aynı dönemde Avrupa’da Adam Smith Ulusların Zenginliği kitabında “Kişi kendi yaşadığı toplumda gerçekleştireceği gelir maksimizasyonu ile toplumsal geliri de maksimize etmiş olur.” yaklaşımıyla “kar maksimizasyonunu” bir toplumsal sosyal sorumluluk olarak görmekteydi. Smith’in bu yaklaşımında kişinin girişimcilik ruhuyla ekonomide katma değer yaratması, toplumdaki bireyler için iş imkânı yaratması, bunun bir sonucu olarak toplumsal refahı artırması temelinde bir sosyal sorumluluk yaklaşımı

vardır. Kar ve birey odaklı bu yaklaşım Osmanlı ve doğu coğrafyasında benimsenmemiş (ya da haberdar olunmamış) geleneksel sosyal sorumluluk yaklaşımıyla sosyal yardımlar, adil ticaret ve dürüst üretici gibi unsurlar ön planda olmuştur.

Türkiye açısından baktığımızda sosyal sorumluluk kavramı daha çok Osmanlı dönemi ve öncesinde hayırseverlikle aynı çizgide gelişse de Osmanlı'nın son döneminde kurulan “Gurabahane-i Laklakan” (Leylek Hastanesi) hayırseverlik ve sosyal yardım dışında sokak hayvanlarının tedavisi için kurulmuş ilk kuruluş olduğu söylenebilir. Osmanlı döneminde özellikle 16. Yüzyıl sonrasında sakız ağacı dikilmesi, sokak hayvanlarına ekmek verilmesi, çiftçilere tarım aleti bağışlanması amacıyla kurulan birçok vakıf bulunmaktadır. (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2012) Türkiye Cumhuriyeti’nde özel girişimin sosyal sorumluluk faaliyetlerinin Osmanlı Devleti döneminden itibaren şekillendiği görülmektedir. Bireysel hayırseverlik faaliyetleri, hayratlar bir yana vakıflar “eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi kamu hizmetlerinin temel kurumsal mekanizmasını oluşturmaktaydı.” (Bikmen, 2003; TÜRKONFED, 2017) Cumhuriyetle birlikte Darüşşafaka gibi vakıflar varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet kurumlarının hâkim olduğu KSS alanı, takip eden dönemde girişimcilere sunulan teşvikler ve holdingleşme süreci ile birlikte özel sermaye sahiplerinin etkin rol aldığı bir şekle bürünmeye başlamıştır. Diğer bir deyişle, devletten aldığı teşviklerle büyüyen holdinglerin hem kendi kurdukları vakıflar hem de çeşitli diğer vakıflarla hayırseverlik faaliyetleri yürütmeye başlaması ile KSS ülkemizde kurumsallaşmaya başlamıştır. (Alakavuklar vd., 2009; Bozaykut Bük ve Akboğa, 2020)

Her ne kadar lonca, ahilik teşkilatları ve vakıflar yoluyla sosyal sorumluluk uygulamalarının Osmanlı dönemine kadar gittiği söylenebilse de Türkiye’de sosyal sorumluluk kavramına ilişkin ilk kullanımın Gönenli (1967) tarafından gerçekleştirildiği, ilk akademik yayının ise Tosun (1972) tarafından hazırlandığı bilinmektedir (Ceritoğlu,

2011). Son yıllarda birçok çalışmada KSS kavramı ele alınsa da dünyada olduğu gibi Türkiye’de de KSS kavramına ilişkin çoğunlukça kabul görmüş net bir tanım bulunmamaktadır. Devlet ya da bir kamu kurumu tarafından yapılmış bir tanım da literatürde yer almamaktadır.

Yapılan taramada Türkiye’de sosyal sorumluluk ya da KSS özelinde hazırlanmış ya da yürürlükte olan herhangi bir yasal çerçeve bulunmadığı tespit edilmiştir. Ancak konuyla ilişkili olarak 2008 yılında yürürlüğe giren 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu’nun vakıfların doğası gereği sosyal sorumluluğa ilişkin bir yasal zemin oluşturduğu söylenebilir. Söz konusu kanunla vakıfların teşviki, vakıflara kendilerinin ya da üretmiş oldukları hizmetlerin mevcudiyetlerini korumak ve yaygınlaştırılması amacıyla oluşturulmuş bazı muafiyetler sağlanmıştır.

Kanuna göre Vakıflar mal edinebilir, malları üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilir ve belli şartlar altında kar edebilirler. Vakıflara tanınan ayrıcalıklardan birisi, hayrat amacıyla oluşturulan vakıf malları hacze konu olamaz ve devlet malı statüsündedir. Vakıflara ait bu mallar her türlü vergi, resim, harç ve katılım payından muaftır. Diğer taraftan amacına uygun olmayan, işletilmeyen veya bir işlev verilmeyen hayratlar fiilen asli niteliğine uygun olarak kullanılıncaya kadar kiraya verilebilir. Vakıflar Genel Müdürlüğü bu hayratlara işlev kazandırmak üzere “onarım ve restorasyon karşılığı kamu kurum ve kuruluşlarına, benzer amaçlı vakıflara veya kamu yararına çalışan derneklere tahsis edilebilir.” Görüldüğü üzere vakıflar tarafından kamu ve toplum yararı için oluşturan taşınmazların amacına uygun bir biçimde faaliyet sürdürmesi için önlemler alınmış, vakıftan ziyade vakfın işlerlik kazandırdığı mekanizmanın sürdürülebilir faaliyetine vurgu yapılmıştır. Yine vakıf mallarıyla ilişkili diğer özel koruyucu bir hüküm vakıf mallarının üzerinde hak düşürücü ve zaman aşımına dayalı hak iddialarının hükümsüz olmasıdır.

Vakıflar amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla gelir getirici, kar getiren faaliyetler gerçekleştirebilirler. Vakıflar şirket kurabilir mevcut kurulu bir şirkete ortak olabilirler. Ancak şirketlerden elde edilen karlar vakfın amacı dışında bir alanda kullanılamaz. Örneğin TEMA Vakfı nikah davetiyesi ve benzeri ürünlerden elde ettiği karlarını ana statüsünde yazan alanlarda kullanmak zorundadır.

Bunun dışında toplum yararına çalışan kurum ya da kuruluşlara yapılan bağışlar için bağışı yapanlara bazı vergi avantajları sağlanmaktadır:

- 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'na göre makbuz karşılığı toplum yararına faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlara yapılan bağışların kurum kazancının yüzde beşine kadar olan kısmı kurum gelirinden düşülebilmektedir.
- 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'na göre kanunun 10/1 – ç, d, e, f maddelerinde sayılan faaliyetler çerçevesinde yapılan nakdi ve ayni bağışların tamamı kurum kazancından düşülebilmektedir.
- 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu'na göre toplum yararına faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlara, gelirin % 5'ini (kalkınmada öncelikli yöreler için % 10'unu) aşmamak üzere, makbuz karşılığında yapılan bağış ve yardımlar, gelir vergisi beyannamesinde bildirilecek gelirlerden indirilebilir.
- 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun 89/7 maddesinde sıralanan toplum yararına faaliyetlerin gerçekleşmesi için gerçekleştirilen harcamalar, yapılan her türlü bağış miktarının tamamı gelir vergisi beyannamesinde bildirilecek gelirlerden mahsup edilebilir.
- 4122 Sayılı Milli Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Seferberlik Kanunu'nun 12. maddesine göre bahse konu kanun hükümlerine göre kurulan ormanlarda, ağaçlandırma, bakım ve koruma masraflarının tamamı gelir ve kurumlar vergisi matrahından düşülür.

Bu yolla devlet kamu yararına faaliyet gösteren özel girişimi desteklemektedir. Bu noktada her iki taraf için de kazan-kazan durumu ortaya çıkmaktadır. Erozyonla mücadele örneğini ele aldığımızda; devlet yetersiz kaldığı bir alanda özel girişimden destek almaktadır. Özel girişim ise devletin sağladığı muafiyetler sayesinde hem kendi amacını gerçekleştirme yolunda avantajlar elde etmek hem de kendini oluşturan toplumun yararına erozyonla mücadele hizmetini topluma sunmaktadır.

Yukarıda sayılan avantajlarla birlikte sosyal amaç taşıyan gıda bankacılığı gibi diğer sosyal sorumluluk alanlarında da yapılacak yardım ve bağışlarda Katma Değer Vergisi Muafiyeti gibi avantajlar sağlanmaktadır.

Her ne kadar Kurumsal Sosyal Sorumluluk için doğrudan bir hukuki zemin oluşturmada SPK'nın 2011 yayınladığı ve sadece borsada işlem gören firmalar hazırlama için zorunlu tutulduğu Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ'de (SPK, 2011) KSS kavram kapsamında değerlendirilebileceğimiz şeffaflık ve hesap verilebilirliğe ilişkin şirketlere birtakım yükümlülükler getirmektedir.

Sivil toplum anlamında ele alındığında ise Türkiye'de çalışmalarını doğrudan KSS ve sürdürülebilir kalkınma konularına odaklanmış sadece iki dernek bulunmaktadır. (TÜRKONFED, 2017).

5.2.1. BMKİS ve Türkiye

Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi ülkelerdeki ve bölgelerdeki faaliyetlerini ulusal ve bölgesel yapılanmalarla sürdürmektedir. UN Global Compact Türkiye 2019 Faaliyet Raporu'na (Global Compact Türkiye, 2020) göre Türkiye'de 150 şirket, 47 STK, 13 akademik ve diğer alanlarda faaliyet gösteren 4 kurum olmak üzere toplam 214 üyesi bulunmaktadır. Türkiye'deki faaliyetlerin koordinasyonu BMKİS yerel ağı olan Global

Compact Türkiye tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkiye'deki faaliyetlerini büyük ölçüde Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TUSİAD) desteğiyle sürdürmektedir.

UN Global Compact Türkiye veri tabanına göre ise halihazırda aktif 243 üye olmak üzere bu üyelerin 36'sı dernek, vakıf gibi toplum yararına faaliyet gösteren kar amacı gütmeyen kuruluşlardır. Vakıf dernek üyeliği anlamında dünya ortalaması yüzde 12,5 iken Türkiye açısından değerlendirdiğimizde bu oran yaklaşık yüzde 15'tir.

5.2.2. Türkiye'de Sosyal Girişimcilik

Türkiye'de sosyal girişimciliğe ilişkin hukuki bir düzenleme bulunmamaktadır. Sosyal girişimcilik kavramının ekonomik, finansal ve toplumsal bir takım unsurları içerdiğinden mevzuatla tanımlanması gerekmektedir. Sosyal girişimci kimdir, ayrıcalıkları(vergi muafiyeti vb.) nelerdir gibi sorularla birlikte sosyal girişimciliğin tanımlanması ve sınırlarının çizilmesine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Söz konusu tanım ve sınırların çizilmesi ihtiyacı çerçevesinde bazı sivil toplum kuruluşlarının konu üzerine bazı proje/çalışmalar yürüttüğü görülmüştür. TÜSEV (2012) hazırladığı belgede Sosyal Girişimcilik kavramını tanımlamamış ancak sosyal girişimin ne olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre sosyal girişim:

- Sosyal bir amaçla kurulur ve faaliyet gösterir,
- ekonomik faaliyetler yürütür,
- elde ettikleri karı sosyal amaçları için kullanır (TÜSEV, 2012).

Bu tanım çerçevesinde sosyal bir girişim kar amacı güden bir yapıdır. Ancak diğer taraftan elde ettikleri karı sosyal amaçları için kullanılmalıdır. Bu yaklaşımda bazı sorular ortaya çıkmaktadır. Bir sosyal girişim elde ettiği karın tamamını mı sosyal amaçlar için

kullanmalıdır? Tamamını sosyal amaçlar için kullanma zorunluluğu yok ise geriye kalan kar girişimi büyütme, geliştirme gibi hedefler için mi kullanmalıdır?

TÜSEV (2012)'nin tanımı sebebiyle ortaya çıkan sorular büyük ölçüde British Council (2019)'da yer verilen “Sosyal Girişimleri Tanımlama Kriterleri” tablosu(Tablo 3) giderilmiştir.

Tablo 4. Sosyal girişimleri tanımlama kriterleri

Kriterler	Sorular	Sosyal girişimlerin tanımlanması
Etki - kuruluşun temel amacı	Girişiminizin öncelikli misyonunu nasıl tanımlarsınız? a) Önce sosyal/çevresel misyon b) Önce kar c) Her ikisi eşit ç) Bilmiyorum d) Yanıt vermek istemiyorum	Temel amaçlarının ‘önce kâr’ olduğunu belirten kuruluşlar elenmiştir.
Ticari faaliyet geliri	Geçtiğimiz mali yılda toplam gelirinizin ne kadarını ticari faaliyetten elde ettiniz? a) Ticari faaliyetten gelir elde etmedik b) %0-24 arası c) %25-49 arası ç) %50-74 arası d) %75-100 arası e) Bilmiyorum f) Yanıt vermek istemiyorum	Ticari faaliyetlerden elde ettiği gelirin ‘%50’den az olduğunu beyan eden kuruluşlar elenmiştir

Kâr/gelir fazlası kullanımı	Gelir fazlasını/karınızı nasıl değerlendiriyorsunuz? (Uyanların tümünü seçin) a) Misyonum için harcıyorum b) Kurumsal büyüme ve geliştirme faaliyetlerinde kullanıyorum c) Paydaşların kapasitelerini geliştirmek için kullanıyorum ç) Çalışanları ödüllendiriyorum d) İşletme hesabında tutulan miktara ekliyorum e) Bağış yapıyorum ya da kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında kullanıyorum f) Ortaklar/hissedarlar vb. ile paylaşıyorum g) Bağlı kuruluş/ana kuruluş/iştiraklerle paylaşıyorum h) Yatırımcılara aktarıyorum i) Bilmiyorum j) Yanıt vermek istemiyorum k) Diğer	Sadece ‘Ortaklar/hissedarlar vb. ile paylaşıyorum’ seçeneğini işaretleyen kuruluşlar elenmiştir.
-----------------------------	--	---

Kaynak: (British Council, 2019)

Bu kriterlere göre bir girişimin sosyal girişim olarak tanımlanabilmesi için;

- Temel amacının kar olmaması
- Ticari faaliyetlerden elde ettiği gelirin yüzde 50’den az olması
- Kar/Gelir fazlasını sadece ortaklar/hissedarlarla paylaşmaması gerekmektedir.

Bu kriterler tablosunda ise muğlak kalan girişim türü, kar/gelirinin yüzde 50’den fazlasını ticari faaliyetlerden elde eden ancak karının tamamını sosyal/çevresel etki yaratmak için kullanan girişimdir.

Türkiye’de faaliyet gösteren sivil bir girişim olan Sosyal Girişimcilik Ağı, internet sayfasında yayınladığı sözlükte sosyal girişimi “Sosyal/çevresel etki yaratmayı öncelikli amacı olarak belirleyen, gelirlerinin yarısından fazlasını ticari faaliyet yoluyla elde eden ve kârlarını öncelikle sosyal amaçları için harcayan kuruluşlardır” (Sosyal Girişim Ağı, n.d.) olarak tanımlamıştır. Bu tanımda ise sosyal etkinin yanında “çevresel etki” kavramı da eklendiği, bu çerçevede sadece insanın değil çevre koruma ve doğanın da sosyal girişimciliğin odak noktalarından olduğu görülmektedir.

Bunun dışında Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi bünyesinde Sosyal İnnovasyon Merkezi adı altında bir merkez kurulmuş, merkezin amacı sosyal sorunlara yenilikçi çözümler bulmak üzere disiplinler arası araştırmalar yaparak çözümler bulmak olarak belirtmiştir²⁰.

²⁰Sosyal İnnovasyon Merkezi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. <https://sim.asbu.edu.tr/index.php/tr/hakkimizda>

6. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde ana amaç başlıklar altında elde alınan konuların değerlendirilmesidir. Ana başlıklar altında ele konular çerçevesinde gözlemlenen Türkiye ve AB'nin tarım çevre konusuna olan yaklaşım benzerlikleri ve farkları, KSS alanında küresel yaklaşımların Türkiye ve AB'deki yansımaları değerlendirilmiştir. Bunun dışında uluslararası toplum dahil tarım ve çevre alanındaki farkındalık yaklaşımı değerlendirilmiştir.

Dünya ekonomisi, pazardaki aktörler arası ilişki ve aktörlerin kendisi her geçen an değişmektedir. Özellikle iletişim teknolojisindeki gelişmelerden sonra dünya eskisine nazaran daha hızlı dönmektedir. Bu değişiklikler çoğu zaman ekonomik kriz, çevre krizleri gibi küresel çaptaki şoklarla olmaktadır. Örneğin Büyük Buhran sonrası daha müdahaleci bir yaklaşım ana akım iken, 1970'lerde kamu giderlerinin artması sonucu daha az etkin bir devlet modeli ana akım olmuştur. Küresel şokların etkileri dinamik ve statik bir biçimde gerçekleşmekte, dinamik etkiler kısa vadede değişimlere neden olmakta, statik etkiler ise zamana yayılmış bir biçimde gerçekleşmektedir. Günümüzde ise özellikle Covid-19 salgını sonrası alınan kısıtlama ve kapatma kararları ülkelerin ekonomilerini bir darboğaza sokmuştur. Muhtemeldir ki, devletin ekonomiye ve salgına sebep olan unsurlara müdahalesi (Çevre koruma konuları dahil) tezin hazırladığı dönem ve sonrasında önemli bir tartışma konusu olacaktır.

Ozon tabakasını delinmesi, iklim değişikliği gibi çevre krizlerinin yarattığı şoklar sonrası başlayan uluslararası düzenlemeler ve çevre koruma politikalarının oluşturulması dönemi, kurulan uluslararası sivil toplum örgütleri toplumların ve tüketicilerin tercihlerinde önemli değişiklikler meydana gelmesini sağlamıştır. Günümüzde iklim değişikliğinin etkilerinin iyiden iyiye hissedilmesiyle çevre ve iklim politikalarının inşa edilmesi dönemi devam etmektedir.

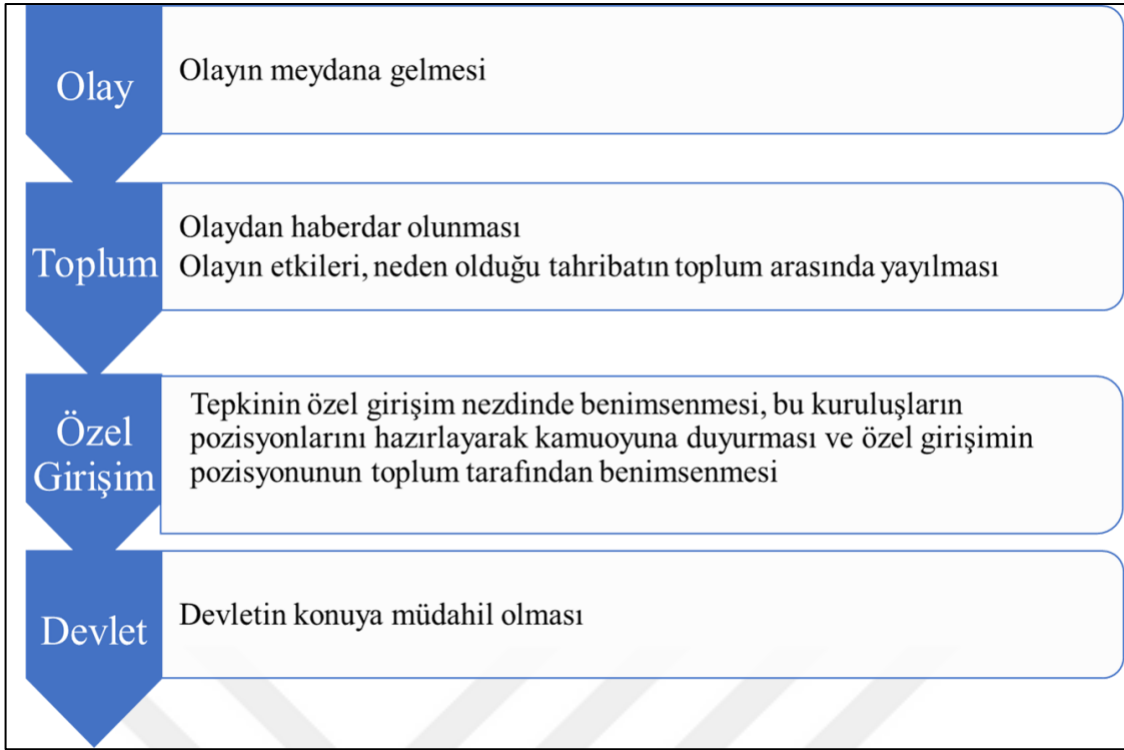
Firmaların yarattığı dışsallıklar, küresel çapta neden olduğu sorunlar ve bireylerin birinci elden bu etkileri tecrübe etmesiyle, ekonomi bilimindeki faydacı yaklaşımla birlikte tüketimde hedonizm kavramı da önemli bir unsur haline gelmiştir. Tüketici artık bir malı veya hizmeti tüketirken, yaşantısındaki alışkanlıkları değerlendirirken hedonik tüketim başlığı altında değerlendirebileceğimiz o malın/hizmetin çevreye ve topluma etkisi gibi unsurları da dikkate alarak tercihlerini gözden geçirmeye başlamıştır. Firmalar KSS faaliyetleri yoluyla tüketici ve toplumun tepkilerine karşı reaksiyon göstermeye başlamıştır.

KSS konusu ne AB’de ne de Türkiye’de hukuki olarak düzenlenmiş bir alan değildir. Mevcut haliyle KSS teşvik edilmekte ve gönüllülük esasına dayandırılmaktadır. Konunun düzenlenmemiş olması bir takım etik riskleri beraberinde getirmektedir. KSS firmaların kasıtlı ya da kasıtsız yarattığı negatif dışsallıklar nedeniyle karşılaştığı itibar ve saygınlık kaybını gidermek, rekabette avantaj kazanmak ve kar sürdürülebilirliği sağlamak için etkin bir yöntemdir. Kar güdüsüyle hareket eden bir firmanın itibar geliştirme, müşteri ve çalışan sadakati oluşturma yolunda kendisini daha çok duyurabileceği popüler bir alanda KSS faaliyeti gerçekleştirmesi kadar doğal bir durum yoktur. Bu ise etik bir problemi ortaya çıkarmaktadır. KSS bir firmanın kurumsal itibarını kurtaracağı, karını güvence altına alacağı bir araç mıdır, yoksa arz açığı olan kamusal hizmetlerin toplumun tüm kişilerinin (Özel ya da tüzel) işbirliğiyle toplum yararına arz edilmesini sağlayan bir araç mıdır? Firmanı daha popüler sorunları tercih ederek gerçekleştireceği KSS faaliyetleri bu alanlarda sosyal hizmet fazlası yaratırken diğer alanlarda açıkların sürmesi ve daha da derinleşmesi riskini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin çevresindeki tarımsal arazilere zarar veren bir termik santrali işleten firmanın hayvan barınağı kurarak ya da kadına şiddetin engellenmesi konusunda farkındalık yaratmak amacıyla başlatacağı kampanya ne kadar etik bir yaklaşım olur sorusunu akla getirmektedir.

6.1.İletişim ve Sosyal Ağlar

İletişim ağlarının gelişmesi, yaygınlaşması ve kullanım yoğunluğunun artması her alanda olduğu gibi piyasa ekonomisinde de oyunun kurallarını önemli bir biçimde değiştirdi. Sosyal ağlarda birkaç saniye içinde yapılabilen bir paylaşım Rachel Carson'un Sessiz Bahar isimli kitabının yarattığı etkiden daha fazla etkili olabildiği bir süreç başladı. Çevre ve tarım konularında da bu değişim oyunun kurallarını önemli ölçüde değiştirdi. Çevreye zarar veren bir firma ya da hayvansal ürün üretim gerçekleştiren bir tesiste hayvanlara yapılan işkence çok hızlı bir biçimde, çok geniş kitlelere kolayca yayılabilir hale geldi. Bireyin kendisi bir denetçi gibi ihlalleri kolayca topluma, devlete ihbar edebilir oldu.

Çevre ve tarım ile ilgili konuların toplum içinde hızla yayılmasının ardından özel girişim konuyla ilgilenmeye başlamış ve kendi pozisyonlarını belirledikten sonra çeşitli vasıtalarla zaten sivil toplum tarafından meydana getirilen bu oluşumlar pozisyonları kamuoyuyla paylaşmışlardır. Daha planlı ve organize bir biçimde paylaşılan tepki sonrası konu daha geniş kitlelerin dikkatini çekmiş ve konunun muhatapları toplumun tepkisinin ardından konuya müdahil olmuştur. Bennet (1998) de bu olguyla paralel olarak sivil toplum örgütlerinin etkinliğinin artması ve devletlerin KSS alanındaki düzenlemeleriyle firmaların yaptığı bağış miktarında artış görüldüğünü savunmaktadır.

Şekil 6. Bir olayın gerçekleşmesi ve bir sonuca bağlanması

Şekil 6’da görselleştirilen bu durumda sivil toplum örgütlenmesinin zayıf olduğu toplumlarda sesini duyurma gücü olmayan, toplumun çoğunluğu, gücü elinde bulunduran bölümü ya da medya tarafından dışlanan grupların eşit muamele görememe riski ortaya çıkmaktadır.

6.2.Tarım ve Çevre Konularına Yaklaşım

Tarım ve çevre insanoğlunun neslini devam ettirmesi ve gelecek nesillerin güvence altına alınması anlamında stratejik öneme sahiptir. Tarım olmadan yaşam için gerekli kalori sağlanamaz. Sağlıklı bir çevre olmadan ise biyolojik açıdan kırılgan ve zayıf olan insanın hayatını sürdürmesi mümkün değildir. Bu iki sektörün insan hayatının temel kaynaklarını sağlaması dışında, meta anlamında da dünya ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Bu sektörlerde yaşanabilecek problemler ulusal ve uluslararası düzeyde problemlerin yaşanmasına neden olabilecektir.

Dünyada son yıllarda tarım politikalarında çevrenin korunması hususunun ön plana çıktığı görülmektedir. 1962 yayınlanan Rachel Carson'un "Sessiz Bahar" isimli kitabı büyük ses getirmiş, sonrasında yaşanan çevresel felaketler iletişim kanallarının da gelişmesiyle çevre alanındaki farkındalığın artışında önemli rol oynamıştır.

Uluslararası çapta faaliyete geçen çevre koruma alanındaki sivil toplum girişimleriyle daha organize bir hal alan çevreci hareket toplumların da tepki göstermesiyle devletleri ve hatta uluslararası kuruluşları bu alanda yeni bir yaklaşım benimsemeye yöneltmiştir.

Uluslararası örgütler nezdinde de çevre koruma anlamında önemli gelişmeler 20. yüzyıla damgasını vurmuş BM liderliğinde gerçekleştirilen uluslararası paneller, politika belgeleri uluslararası toplum tarafından büyük ölçüde desteklenmiştir. 2010 yılında toplanan BM Milenyum Zirvesinde alınan "Bin Yıl Kalkınma Hedefleri" sayesinde sürdürülebilir gezegen hedefine ulaşmada daha somut, sistematik bir yaklaşım oluşturulmuş, devamında Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları yine bu sistematik ekolün devamını sağlamıştır. Somutlaştırılan hedefler sayesinde konunun paydaşları bir yol haritası elde etmiştir. Bunun dışında amaçların benimsenmesi, tanıtımı ve teşviki anlamında da sürdürülen başarılı kampanyalar en azından bu amaçların küresel düzeydeki bilinirliğine önemli katkıda bulunmuştur. Amaçlar uluslararası örgütlerin oluşturmakta olduğu politikalara da yön vererek politika alanları arasında bütüncül bir yaklaşımın ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İklim değişikliğinin etkilerinin iyiden iyiye hissedilmesi ve bazı durumlarda gıda fiyatlarındaki artış yoluyla daha geniş kitlelerin durumdan etkilenmesiyle sürdürülebilir tarım, iklim değişikliğine dayanıklı tarım tekniklerinin kullanımının devlet tarafından teşvik edilmesi toplum tarafından arzulanan bir unsur haline gelmiştir. Schmidt-Traub ve Sachs (2015) sürdürülebilir tarım için altyapı yatırımlarının önemine dikkat çekmiş ve finansal desteklerin yanı sıra hedef belirleme, kaliteli veri konularının önemine dikkat çekmiştir (Schmidt-Traub & Sachs, 2015). Pearce (1997) ise finansal olmayan

yöntemlerin sürdürülebilir kalkınma anlamında büyük başarıya ulaştığını, bu anlamda finansal destekler dışındaki yöntemlerin uygulamasının arttırılmasını önermiştir. (Pearce, 1997) . Bu iki yaklaşımda da yönlendirme, yol gösterme, düzenleme toplumsal anlamda refahın, politika anlamında ise başarının önemini ortaya koymaktadır.

Küresel politikalara yön veren hedefler ülkeleri ve bölgesel kuruluşlara da bir referans noktası sağlamıştır. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasında gerçekleşen reform hareketlerindeki yaklaşım bu duruma örnek olarak verilebilir. 2001 yılından en son gerçekleşen 2013 yılındaki reforma kadar AB Ortak Tarım Politikası reformlarında güvenli gıda, karlı üretim yanında tarlada çevre dostu üretim başlıca tartışma konularından birisi olmuştur (Czyzewski & Matuszczak, 2016). Türkiye’de de 1990’lardan sonra tarım-çevre ilişkisine verilen önem ve uygulanan politika tedbirlerine yansımaları ivme kazanmıştır (OECD, 2009). Türkiye’de çiftçilere sağlanan ÇATAK destekleri, tarım zararlılarıyla biyolojik mücadele destekleri, organik tarım destekleri bu değişime örnek olarak verilebilir.

Tarım sektöründe Türkiye özelinde yıllardır süre gelen bazı kronik problemler politika etkinliğini azaltmaktadır. Tarımın geleneksel olarak en önemli sektörlerden birisi olduğu Türkiye’de bu faaliyeti gerçekleştiren çiftçilere ilişkin net bir tanım bulunmamaktadır. Hatta Türkiye’de kaç çiftçinin olduğu konusu dahi belirsizdir. Bu anlamda tarım sektöründe ne tür kamu hizmeti açıkları olduğu konusunda tartışmalar çoğu zaman sağlam temeller üzerine oturtulamamaktadır. Türkiye özelinde diğer bir problem ise kırsal tanıımıdır. Türkiye’de net bir kırsal tanımının olmaması, Büyükşehir Yasası olarak bilinen 6360 Sayılı Büyükşehir Yasası sonrasında köy ve köylü tanımında yaşanan belirsizlikler/karışıklıklar bu alanda oluşturulacak politikaların da etkinliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Kırsal, köy, mahalle, kırsal köy, kırsal mahalle gibi yaklaşımlarda kavramsal karışıklık genel ya da özel etkin bir politika oluşturulmasını olumsuz etkilemektedir.

Düzenleme, yönlendirme, yol gösterme ve iletişim konularında başarılı bir örnek teşkil eden AB kademeli olarak reform ettiği belli politika alanlarında başarı yakaladığı görülmektedir. AB bugün küresel tarım ve çevre politikalarının yönlendirilmesinde başlıca aktörlerden birisi olmuştur.

Diğer taraftan her şeyin yolunda olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Sera gazı salınımlarındaki artış, iklim değişikliği nedeniyle her geçen sene daha çok artış gösteren olağanüstü hava olayları her şeyin yolunda olmadığını açık bir göstergesidir. Özel girişim devlet ilişkilerinde yaşanan şeffaf olmayan durumlar da diğer önemli sorunlardan birisidir. Meksika Körfezi faciası bunun dışında son dönemde Tuna Nehri'nde yaşanan kirlilik krizleri, Karadeniz otoyolunun neden olduğu tahribat bu tür sorunlara örnek olarak gösterilebilir.

İnternetin ve sosyal ağların kolaylaştırdığı haberdar olma ve örgütlenme sayesinde organize toplumsal tepkiler ortaya çıkabilmekte ve konunun muhatapları üzerinde harekete geçme konusunda baskı oluşturulabilmektedir. Örneğin Meksika Körfezi krizi, Türkiye'de kadına şiddet ve hayvanlara eziyet, AB'de yaşanan Tuna Nehri'nin kirlilik nedeniyle kırmızı renkte akışı internetteki sosyal ağlar aracılığıyla sadece bölgede zarar gören topluluğun değil uluslararası toplumun bu tür olaylar karşısında kolektif tepki oluşturmasını sağlamıştır. Bu nedenle günümüzde ekonomik aktörler yarattığı dışsallıklar konusunda bir kere daha düşünmek zorundadır.

6.3.Sivil Toplumun Sosyal Sorumluluktaki Rolü

İlk politik birlik olan aile konusu üzerinde Rousseau'nun değinmediği bir nokta ebeveynlerin aile refahını sağlama konusunda yetersiz kaldığı durumlarda çocukların da ailelerine destek olabileceğidir. Bir çiftçi ailesinin dışarıda çalışan ebeveynlerinin çocuklarına yemek yapmak için zaman bulamadıkları bir senaryoyu ele alalım.

Ebeveynler çocuklarıyla düzgün bir iletişim kurarak durumu anlattıktan sonra çocukları organize edip yemek yapma izni verebilirler. Çocuklar yemek yapmayı ebeveynlerinden öğrenerek, ebeveynlerin sağladığı gıda maddeleriyle yemek hazırlayarak işten gelen ebeveynleriyle birlikte hazırladıkları yemeği birlikte yiyebilirler. Ebeveynlerin çocuklarını teşvik etmesi, çocukların aile için verdikleri desteğin önemini hissettirmesi bu destek faaliyetinin çocuklar tarafından daha mutlu ve istekle gerçekleşmesini sağlar.

Devletler Şekil 2’de de gösterildiği üzere, özel ve/veya tüzel kişilerden oluşan toplumdan elde ettiği vergi gelirleriyle finanse edilmektedir. Toplum ise devletten anayasada belirtilen alanlarda hizmet ve güvence beklemektedir. Ancak pratikte devlet bütçesi ve insan kaynağı da kısıtlı bir kaynaktır. Devlet-Toplum ilişkisinde bir devlet örneğin toplumu güvende tutmak için ordusuna ayırdığı bütçe ve insan kaynağı nedeniyle diğer sosyal alanlarda açıklar oluşabilir. Toplum çeşitli şekillerde organize olarak bu açıkları giderebilir. Ancak aile örneğinden de yola çıkarak birkaç önemli noktaya değinmekte yarar vardır:

- **Kabul:** Devlet bir alanda arz açığı yaşandığını tespit ederse bu açığı kapatmak için ya kendi kaynaklarını seferber etmelidir ya da şeffaflık ilkesiyle toplumla bu açığın varlığını net bir şekilde tartışmalıdır. Aksi takdirde fazla ses getirmeyen veya sessiz bir kitleyi ilgilendiren açıklar sivil toplum tarafından tespit edilemeyebilir.
- **İzin:** Kabul sonrası devlet toplum örgütlenmesine hizmet açığı alanında çalışabilmesi için gerekli izinleri vermelidir. Böyle bir durumda sivil toplum bir faaliyet gerçekleştirirken hukuki anlamda kendini güvende hisseder.
- **Kapasite oluşturma:** Devletin, toplumun destek vermek istediği alanda toplumunu eğitmesi bu alanda bir kapasite oluşturmaya gerekir. Tarım sektöründe faaliyet gösterecek sivil toplum girişiminde tarım alanında kapasitesi olmazsa niyet bir sorun gidermek olsa da daha istenmeyen sonuçlar elde edilebilir.

- **Kaynak Yaratma:** Hizmet açığı verilen alanlarda devlet harekete geçmek isteyen sivil toplum girişimlerine bu faaliyeti layıkıyla yerine getirebilmesi için gerekli kaynakları ayırmalıdır. Kapasitesi oluşturulmuş sivil toplum kendi kurumsal kapasitesini gönüllü olarak ilgili alanda kamunun hizmete sunduğu esnada finansman anlamında teşvik edilmesi ve faaliyeti en etkin biçimde gerçekleştirmesi sağlanmalıdır. Finansman sağlayan devlet böylece toplum yararına gerçekleştirilen bu faaliyeti denetleme ve yönlendirme şansını elde edecektir.
- **Organizasyon:** Devlet gerektiğinde toplumu hizmet açığı olan alanla ilgili olarak koordine etmesi gerekebilir. Bazı sorunların çözümü farklı alanlarda çalışan sivil toplum girişimlerinin birlikte çalışmasını gerektirebilir. Böyle durumlarda devlet hem sivil toplum girişimleri arasında iş birliğini teşvik hem de bir sivil toplum ağı oluşturmak için ön ayak olmalıdır. Bu şekilde hizmet toplumun bireyleri tarafından daha etkin görülecektir.
- **Onurlandırma:** Devlet hizmet açığı olan alanda faaliyet gösteren sivil toplumu onurlandırdığı takdirde daha sonra yaşanması muhtemel hizmet açıklarında sivil toplum faydalı bir iş gerçekleştirdiğinde takdir edileceğini bilerek daha istekli bir biçimde toplum yararına çalışır. Bununla birlikte devlet toplumun devlete olan bağlılığını arttıracaktır.

Verilen örnekte ebeveynler çocuklarını hizmet açığı olan alanda çalışmaya yönlendirmektedir. Yönlendirme olmaması durumunda çocuklar hiçbir destek verici faaliyette bulunamayabilir ya da tamamen ilgisiz hizmet açığı olmayan bir alanda destek olmaya çalışabilirler. Ebeveynlerin yönlendirmesinin olmadığı durumda hizmetin görülmesi için ya şans gereklidir ya da açıkları iyi analiz eden, organizasyon yeteneği olan çocuklar. Devlet toplum örneğinde de aynı şey gereklidir: Şans ya da hizmetlerdeki açığı iyi analiz eden organizasyon kapasitesi yüksek bir toplum. Bir önemli tartışma

konusu da sosyal sorumluluk alanında özel girişimin devletin yerine konuya müdahil olmasının sürdürülebilirliğidir.

6.3.1. Türkiye’de Örnek Bir KSS Uygulaması-Devlet – Sivil Toplum İş Birliği Örneği: Erozyonla Mücadele

Kamu sivil toplum iş birliği için Türkiye’de erozyonla mücadele iyi bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok Kalkınma Planında devlet erozyonla mücadele edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Doğrudan ve açık bir şekilde kamuoyuyla paylaşılmasa da erozyonla mücadelenin her kalkınma planında gündemde olması bu alandaki çalışmaların yetersiz olduğu mesajını vermektedir. Devlet bu alanda çalışan özel girişimin çalışmalarına engel teşkil edecek herhangi bir yaklaşımda bulunmayarak zımnen izin vermektedir. Bununla birlikte bu alanda çalışan özel girişime bir takım vergi kolaylıkları ve teşvikler sağlamaktadır. Devlet, eğitim kurumları yoluyla bu alanda bir kapasite oluşturmakta ve bazı durumlarda ise ilgili kurumlar vasıtasıyla bu alandaki çalışmaları koordine etmektedir. TEMA vakfı birçok kar amacı güden kuruluşla ya da bireysel olarak gönüllük esasında bireylerle işbirliği yaparak bu alanda toplum yararına önemli bir hizmet sunmaktadır. Belli bir kurumsal kapasite de oluşturan TEMA vakfı uzmanları gerek politika belgelerinin oluşturulması gerek çiftçilerin doğrudan bilgilendirilmesi gerekse de toplum bu konuda farkındalığının artırılması anlamında uzman bir toplum yararına çalışan kuruluş hatta okul haline gelmiştir.

6.3.2. AB’de Sivil Toplum Kamu İş Birliği Örnekleri

AB kurumlarının tarım-çevre alanında doğrudan ortaklık yoluyla ya da tek elden kendi başına gerçekleştirdiği ya da yürüttüğü bir sosyal sorumluluk projesi ya da faaliyeti bulunmamaktadır. Diğer taraftan AB üyesi olan İrlanda Cumhuriyeti’ndeki kamu-çiftçi

iş birliğiyle finanse edilen Teagasc²¹ örneği ise hem tarım-çevre alanında sosyal sorumluluk hem de kamu-sivil toplum iş birliği açısından ele alınabilecek güzel bir örnek teşkil etmektedir. Teagasc'ın bütçesinin bir kısmı merkezi devlet bütçesinden karşılanmakta, bir kısmı ise tarımsal danışmanlık karşılığında çiftçilerden aldığı ücretlerle karşılanmaktadır. Teagasc Türkiye'de gerçekleştirilen tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetleri yürütmenin dışında tarımsal araştırmalar gerçekleştiren, bünyesinde uygulama çiftlikleri bulunduran, üniversitelerle ortaklık kurarak tarımla ilişkili lisans ve lisansüstü programlara yerleşmek isteyen öğrencilere burs gibi imkanlar sağlayan, yine belli ortaklıklarla tarım-çevre alanında projeler gerçekleştiren bir kuruluştur.

Teagasc Walsh Burs Programı'yla öğrencilere yüksek lisans ve doktora bursu ile iş imkanları sağlamaktadır. Burs programının temel amaçları;

- Tarımın ve gıda endüstrisinin sürdürülebilir kalkınması , canlı bir kırsal ekonomi ve toplum için yeni bilgi olanaklarının oluşturulması,
- İrlanda tarım ve gıda sektörünün bilimsel ve teknik kapasitesinin geliştirilmesi
- Kuruluş genel araştırma ve bilgi transferi kapasitenin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir.

Çiftçilere paketler halinde sunduğu tarımsal danışmanlık hizmetiyle çiftçilerle doğrudan ilişki halinde olan kuruluş, bünyesinde uyguladığı staj programlarıyla gençlerin tarımsal üretim, danışmanlık, kırsal sosyolojisi konusunda tecrübe kazanmasına katkı sağlamaktadır. Tarımsal verimlilik, tarım kaynaklı kirlilik, çevreci tarım ve sürdürülebilir tarım gibi konularda da bilimsel araştırmalarla tarım sektörünün çevre dostu uygulamalarla verimliliğini arttırmaya yönelik çalışmaları sürdürmektedir. Örnek uygulama çiftliklerinde hem bu konuda araştırmalar yapılırken hem de çiftçilere buralarda eğitim verilerek yeni uygulamaların başarısının birinci elden tecrübe edilmesi sağlanmaktadır.

²¹ Galce dilindedir. Türkçe'de "Öğretim" anlamına gelmektedir.

Doğrudan sürdürülebilir tarımsal ve kırsal kalkınma amacına hizmet eden kuruluş sosyal bir sorumluluk olarak çalıştığı alanda yeni araştırmacıların, profesyonellerin yetişmesine büyük katkı sağlamaktadır.

AB düzeyinde kamu-sivil toplum iş birliği ise daha çok finansal ve teknik kapasite oluşturma desteği ve karar alma süreçlerine sivil toplumun doğrudan dahil edilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Ekonomik ve Sosyal Komite, Bölgeler Komitesi gibi danışma kurumları doğrudan sivil toplumun dahiliyle oluşmakta ve bu kurumlar yasamada doğrudan söz hakkına sahiptir. Bu kurumlar dışında tarımda üretici örgütü yapılanmasıyla bölgesel anlamda subsidiarite ilkesi çerçevesinde üretici örgütleri bölgelerindeki tarım politikalarının yürütülmesinde söz sahibi olabilmektedir.

Türkiye'ye göre daha gelişmiş bir sivil toplum örgütlenmesinin olduğu AB'de diğer oluşumları da çatısı altında barındıran çerçeve oluşumlar (federasyonlar gibi) yerel düzeyde ya da mikro düzeyde ortaklıklar gerçekleştirme yoluyla sosyal sorumluluk faaliyetleri yürütmektedir. Bu yaklaşıma örnek olarak Avrupa Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Sorumluluk için İş Ağı'nın (KSS Avrupa)²² sürdürmekte olduğu girişim gösterilebilir. KSS Avrupa Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıyla ilişkilendirilmiş üç ana başlık altında (Toplum, Ham madde, Piyasalar) altında oluşturduğu altı platform aracılığıyla firmaları KSS alanında teşvik etmekte ve destek sağlamaktadır.

Tarım ve çevreyle ilişkili olarak "Biyolojik Çeşitlilik ve Sanayi" platformuyla firmalara biyolojik çeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi için göstergeler oluşturup, standart çerçeve programlar önerip, metodolojiler konusunda destek sağlayıp bu alanda çalışan ve ağı dahil olan firmalara yönelik tanıtım faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Bu yolla firmaların biyolojik çeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi alanında kapasite sahibi

²² CSR Europe

olması sağlanmakta ve firmaların bu amaca yönelik KSS projeleri uygulaması teşvik edilmektedir.

6.4. Türkiye’de ve AB’de Sosyal Sorumluluğa Yaklaşım

Sosyal sorumluluk kavramı zamana ve coğrafyaya göre farklılık göstermektedir. Dünya savaşları sonrası “kurumsal sosyal sorumluluk” kavram olarak daha çok kullanılırken öncesinde kurumsal sosyal sorumluluk kavramının yerine “Hayır İşleme” ve “Bağış” gibi kavramlar kullanılmıştır. Sosyal sorumluluğunun aktörleri de zamana ve coğrafyaya göre farklılık gösterebilmektedir. Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarını ele aldığımızda vakıflar esas aktörlerken, daha sonra vakıfların rolünü kâr amacı güden kuruluşlar almıştır. Son dönemde ise küresel yaklaşımlarla paralel olarak sosyal sorumluluk kamu, kâr amacı güden ya da kâr amacı gütmeyen her türlü kuruluşun rol oynadığı bir alan haline gelmiştir. Özellikle uluslararası kuruluşların bu alan ilgi göstermesiyle sosyal sorumluluğa yaklaşım eskisine nazar daha sistematik ve düzenli bir hal alsada farklı bakış açıları ve farklı aktörler nedeniyle konuya yaklaşımda farklılıklar görülmektedir.

Türkiye’yle karşılaştığında AB’de konuya daha sistematik ve aşamalı bir yaklaşım benimsendiği görülmektedir. Üye ülkelerde ulusal düzeyde başlayan KSS hareketleri daha sonra AB kurumları düzeyinde de ele alınan bir konu haline gelmiştir. Türkiye’de ise kamu anlamında KSS konusuna resmi olan tek yaklaşımı Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı’nın Sivil Toplum Destek programları çerçevesinde KSS’yle ilişkili platformlarda gözlemci ve finansman sağlayıcı statüleriyle yer alması gösterilebilir. Bu anlamda AB’yle karşılaştırıldığında Türkiye’de KSS konusuna kamunun dahlinin henüz başlangıç aşamasında olduğu söylenebilir.

Karşılaştırmada dikkatle üzerinde durulması gereken diğer bir konu AB’nin politika oluşturma süreçlerinde sivil toplumun doğrudan müdahil olabileceği tartışma platformları

oluşturmuş olmasıdır. Jean-Jacques Rousseau'nun başarılı bir Toplum Sözleşmesi için gerekli gördüğü farklı seslerin çeşitlendirilmesi, korunması ve sesleri eşit bir biçimde duyurması gerekliliği AB'de Danışma Süreçleri ve Sivil Toplumun dahil olduğu AB'nin danışma kurumları yoluyla sağlanmaktadır. Türkiye'de benzer bir yöntem Beş Yıllık Kalkınma Planları yoluyla sağlanmaktadır. Ancak kalkınma planlarının etkisinin azalması, kalkınma planlarına atfedilen önemin azalması Türkiye için ciddi bir tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır.

AB halihazırda sivil toplumu desteklemek, kapasitelerini geliştirmek amacıyla hibe programları uygulamaktadır. Türkiye'de İçişleri Bakanlığı tarafından benzer hibe programları yürütülmektedir. Bunun dışında kanunlar vasıtasıyla sivil toplum kuruluşlarına ve toplum yararına faaliyetler gerçekleştiren kuruluşlara yönelik bazı kolaylıklar ve avantajlar uygulanmaktadır. AB uyum süreciyle birlikte Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, AB Başkanlığı tarafından sivil toplumun kapasitesini geliştirmek, uluslararası ağlara dahil olmasını sağlamak, teşvik etmek ve gerçekleştireceği faaliyetlere destek olmak amacıyla Sivil Toplum Diyaloğu Projeleri ve Sivil Toplum Destek Programı hibe programları uygulanmaktadır.

Türkiye ve AB'nin konuya yaklaşımı birbirinden farklı olsa da zamanla birbirine yakınsayan bir eğilim içindedir. Türkiye'de Osmanlı döneminden kalan vakıf kültürü günümüzde de devam etmekte ve KSS alanında en etkin kuruluşlar olarak dikkat çekmektedir. Ancak son yıllarda Avrupa, Anglosakson ve Angloamerikan kültürlerde olduğu gibi Türkiye'de de firmalar KSS alanında gerçekleştirdiği projelerle adlarını duyurmaktadır. Bunda Birleşmiş Milletler Kalkınma Amaçlarının bir çok yaklaşıma referans olması, Türkiye'deki ve AB'deki kuruluşların uluslararası ağlara dahil olarak sürekli etkileşim halinde olması KSS alanında ortak bir kültür oluşturmak için katkı sağlamaktadır. Bu anlamda ağına dahil olanlara ağ kurma ve bilgi paylaşımı gibi fırsatlar

sunan BMKİS sürdürülebilir bir dünya için ortak bir KSS kültürünün inşasında önemli bir rol oynamaktadır.

6.5.Sosyal Sorumluluk Alanındaki Düzenlemeler

Sosyal sorumluluk alanında düzenleme yapma çabaları bazı çevrelerce devletin piyasaya müdahalesi gibi algılandığı görülmüştür. Bazı Avrupa devletlerinde ise sosyal sorumluluk alanına özel yasal düzenlemeler yapılmakla beraber 2001 yılından itibaren resmen AB gündemine giren sosyal sorumluluk alanında herhangi bir mevzuat oluşturulmadığı görülmektedir. Sosyal sorumluluk alanında faaliyet gösteren kamu dışı kuruluşlar ve kamu on yıllardır ortak projeler gerçekleştirmektedir. Türkiye örneği ele alındığında devlet bu alanda faaliyet gösteren kuruluşlara vergi avantajları sağlamakta hatta zaman zaman projelere ortak olarak kabul etmektedir. Ancak yine kavramdaki belirsizlik, bir konunun geniş kitlelerin dikkatini çekecek şekilde duyurulmasındaki eşitsizlik bazı durumlarda hizmet açığı olan alanlarda kronik sorunların oluşmasına neden olabilecektir.

Uluslararası kuruluşlar bağlamında da benzer tartışmaların sürdüğü anlaşılmaktadır. Zira BMKİS, BM'ye bağlı bir kuruluş, ya da kol değildir. Bütçesini dahi Birleşmiş Milletler'den değil üyelerin sağladığı katkı payları yoluyla sağlamaktadır. Bu durum ise gerektiğinde BMKİS'in BM'nin, diğer bir deyişle küresel köyde kamunun müdahalesinden kendini sakınmasını sağlamaktadır.

6.6.Etik Unsurlar

Toplum yararına gerçekleştirilen faaliyetler ismiyle müsemma toplumun yararına gerçekleştirilmesi planlanan faaliyetler olsa da bir takım etik riskleri de barındırmaktadır. Devlet – TEMA Vakfı erozyonla mücadele örneğindeki işbirliği güzel bir uygulama örneği oluşturmaktayken, çevre ve tarım alanında tecrübesi, bilgi birikimi ya da kapasitesi

olmayan sivil toplum ya da kar amacı güden kuruluşlar bu iki alanda hedonist güdülerle faaliyetler gerçekleştirebilmektedir. İyi niyetle ancak daha çok hedonik bir bakış açısıyla gerçekleştirilen bu tarz faaliyetler zaman zaman kaynak israfına, çözülmeye çalışılan problemin derinleşmesine ya da şekil değiştirmesine neden olabilmektedir. Bu açıdan ele alındığında doktor-üfürükçü çelişkisi benzeri bir durum ortaya çıkabilecektir. Bir hastayı tedavi edebilirse ancak bir doktor tedavi edebilir. Devlet bir hastayı tedavi etmesi yetkisini nasıl bir üfürükçü olarak nitelendirilen tıp eğitimi almamış kişilere vermiyorsa tarım ve çevre konusunda bir problemin çözümünde de devlet esas olarak bu alanda uzmanlaşmış kişilerden oluşan sivil toplum hareketlerine yetki vermesi gerektiği açıktır. Örneğin dernek adı, tüzüğü tarım ve kırsal kalkınmayla ilişkili olan ancak bünyesinde ziraat mühendisi gibi bu alanlarda uzmanlaşmış ve tecrübesi olan kişileri barındırmayan bir derneğin kırsal kalkınma alanında, tarımsal üretim alanında bir faaliyet gerçekleştirmesi “toplum yararına faaliyet” ya da “sosyal sorumluluk” başlığı altında değerlendirilmeli midir? Bu konuda hukuki bir boşluk olduğu açıktır.

Toplum yararına faydalı faaliyetlerin tarım ve çevre alanında belli bir kapasitesi olan girişimlerce ele alınması sorunun diğer bir boyutu ise firmaların kendi popülerliğini daha çok arttıracak alanlarda faaliyet gerçekleştirmesidir. Örneğin verimli tarım arazilerinin yakınında termik santral işleten bir firmanın hayvan barınağı kurarak sosyal sorumluluk için ayırdığı bütçesini bu alana ayırması ne kadar etiktir sorusunu akla getirmektedir.

Etik açıdan sorun yaratabilecek diğer bir husus ise özellikle çevre ve tarım alanında neden olunan bazı zararların kısa vadede bazılarının ise uzun vadede geri dönüşü olmadığı düşünüldüğünde prensipler arası hiyerarşidir. KSS doğrudan olmasa da dolaylı olarak firma ya da bir kuruluşun çevre ya da tarıma zarar verdikten sonra maddi ve sosyal sermayesini kullanarak kendini farklı şekilde aklamasının önünü açmaktadır.

Kamu hizmetleri esas olarak kamu eliyle ya da kamunun emanet yöntemiyle görevlendirdiği girişimlerce gerçekleştirilmektedir. Sosyal sorumluluk, KSS ya da

toplum yararına gerçekleştirilen faaliyetler kamunun sunduğu esas hizmetlerin yanında destek verici faaliyetler olabilir. Tarım ve çevre alanında henüz çok fazla olmasa da, örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde sağlık sistemi esas olarak özel girişim tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu gibi hizmetlerin büyük ölçüde özel girişim eliyle sürdürülmesi, bu işlerin kamu hizmeti olmasının yanında fiyata ve ücrete konu hizmetler haline dönüşmesi kısa vadede görünmese de uzun vadede etik bir risk olarak ortaya çıkmaktadır.

Devletin piyasaya müdahale düzeyini ele alan Keynesyen, Monetarist görüş arasında tartışmadan ziyade toplumsal sözleşme eseri devletin görevlerinin, yani kamusal hizmetlerin fiyatlandırılması toplum sözleşmesinin ruhuna aykırı bir durumdur. Zira bu durumda doğa durumundaki fiziksel güç yerini finansal güce bırakmakta ve bireylerin eşitliği ilkesi zedelenmektedir. Böyle bir durumda, örneğin bireyler seslerini duyurma konusunda eşit imkanlara sahip olamayacak, yine bir güç savaşı başlayacaktır. Güç savaşlarının sonucunun ise toplum yararına bir faaliyet olmadığı açıktır.

Tarım sektöründe devlet desteklerinin olmadığı bir modeli ele aldığımızda sözleşmeli üretim modeli, firma destekleri gibi modellerle tarımın desteklendiği durumda güç kâr amacı güden kuruluşa geçebilmektedir. Diğer etik unsur ise, firma ya da kar amacı güden kuruluş bu alanda ilerleyen dönemde beklediği kadar kar edemezse ne olacaktır? Bu sorunun açık cevabı desteğini kesecek ve tarımsal üretim sektöre uğrayacaktır.

7. SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Dünyada tarım ve çevre konuları konusundaki farkındalık tarihte hiç olmadığı kadar yüksek düzeye ulaşmıştır. FAO'nun Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının büyük ölçüde tarım ve çevrenin önceliklendirmesi, OECD gibi kuruluşların çevre koruma ve iklim değişikliği konusuna geçmişe nazaran daha fazla ele alması, birçok devletin bu alanlardaki çabaları ve sivil toplumun bu alandaki görünürlüğü giderek artması bunun en önemli göstergeleri olarak gösterilebilir. Özellikle Covid-19 salgını sonrası tarımsal üretimin, gıdanın önemi toplum ve tüketiciler tarafından daha iyi idrak edilmiştir.

Tarım ve çevre öncelikli olarak “önleyicilik” prensibi çerçevesinde insan hayatı için vazgeçilmez derecedeki stratejik önemi de göz önünde bulundurulduğunda devlet ve toplum tarafından korunmalıdır. Diğer bir ifadeyle prensipler arası bir hiyerarşi oluşturulmalı ve “önleyicilik” ilk prensip olarak yer almalıdır. Çevre ve tarıma verilen zararların geri döndürülemez riski düşünüldüğünde devlet ve devlet dışında sözleşmenin imzacısı olan toplumun her bireyi sözleşmedeki öncelikli kendisine olan sorumluluğu çerçevesinde zararın meydana gelmemesi için gereken özeni göstermelidir. Toplumda bu bilincin oluşması için ise devlet eğitim ve iletişim faaliyetleri yoluyla bu konuda gereken önlemleri almalıdır. Bu anlamda geri dönüş ihtimali düşük olan bir zararın “kriz yönetimi” yerine, zarar meydana gelmeden “risk yönetimi” çerçevesinde zararın meydana gelmesinin önlenmesi öncelik olmalıdır. KSS ise bir promosyon, tanıtım faaliyetinden ziyade önlenemeyen bir zararın meydana gelmesi durumunda bir tazmin mekanizması olarak kullanılması gerekmektedir. Bu tür faaliyetlerin sonucunda ise zarara neden olan kişinin (gerçek ya da tüzel) ya da bir başkasının bu zararı tekrarlamasına engel olmasına katkı sağlayacak bir faaliyet şeklinde düzenlenmelidir.

Devletlerin sadece ekonomide değil, toplumsal huzurun, barışın sağlanması, kişilerin sağlıklı bir yaşam sürmesi, gelişimi, toplumun ortak malı olan kamusal malların

korunması anlamında topluma karşı önemli yetki ve sorumlulukları vardır. Ulusal düzeyde devletin, küresel düzeyde uluslararası kuruluşların varlığı kişilerin varlığının güvenliği, kaynakların etkin kullanımı, yaşanabilir müreffeh sürdürülebilir bir dünyanın inşası için vazgeçilmezdir. Devletin belki de en önemli görevlerinden birisi de zayıf olanı güçlü karşısında korumaktır. Tarihteki örnekler açık bir biçimde göstermiştir ki sosyal dengenin bozulduğu toplumlarda marjinalleşme, ötekileşme gibi birçok sorun ortaya çıkmaktadır.

Devletin sağladığı kamusal hizmetler doğrudan devlet tarafından gerçekleştirildiği gibi emanet yöntemi gibi yöntemlerle özel girişim eliyle de gerçekleştirilebilmektedir. Yine de yetersiz kalan kamu hizmetleri devleti oluşturan toplumun organizasyonu ile devlete destek amacıyla da gerçekleştirildiği alanlar da mevcuttur. Sivil toplumun güçlü olduğu, bireylerin sesini politik ya da maddi güçten bağımsız olarak eşit bir şekilde duyurabildiği ideal ortamlarda devlet-sivil toplum iş birliği sonucu sağlıklı iş bölümünü ortaya çıkarmaktadır. Devletin raporlamada şeffaf olduğu, sivil toplumu desteklediği, yönlendirdiği durumlarda kamu dışı özel girişim kamu hizmetlerinin sağlanmasında başarılı örnekler sergilemektedir. Bu nedenle devletlerin özel girişimi yönlendirmesi, özel girişimin kapasitesini geliştirmesi toplumsal barış ve refah için önem arz etmektedir.

Devletin diğer önemli bir görevi üniversite, STK kamu iş birliğinin teşviki ve bu kuruluşlarının kapasitesinin güçlendirilmesi olmalıdır. Toplum bireylerinin STK örgütlenmesine teşvik ederek farklı seslerin duyulmasını sağlamalıdır. Böylece hem farklı sesler farklı fikirler ortaya çıkaracak, çeşitlilik en iyi uygulamanın ortaya çıkması şansını arttıracak, toplum için en etkili uygulamaya karar verilebilme şansını arttıracaktır. Böyle bir ortamda ise her bireyin bulunduğu topluma olan bağlılığı artacak yine bulunduğu topluma karşı sorumluluk duygusu daha da gelişecektir. Doğayı ayakta tutan biyolojik çeşitlilik fikir anlamında da benzer şekilde bir işlev gösterecek ve fikir çeşitliliği düzenli bir mekanizma sayesinde sistemin sağlıklı bir biçimde işlemesini sağlayacaktır.

AB örneğinde olduğu gibi güçlü bir sivil toplum yapılanması, sivil toplumun politika oluşturma aşamalarında aktif bir biçimde yer aldığı danışma süreçlerinin oluşturulması problemlerin belirlenmesinde, bireylerin ve farklı sosyal grupların sesini duyurmasında dolayısıyla mevcut problemlerin kronikleşmeden önce tespitinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu anlamda Türkiye’de sivil toplumun kapasitesinin geliştirilmesine yönelik çalışmalara devam edilmesi ve çeşitli iletişim platformları oluşturularak politika oluşturma aşamalarında en güçlüsünden en zayıfına STK’ların seslerini eşit bir şekilde duyurabilecekleri platformların geliştirilmesine devam edilmesi gerekmektedir.

KSS’nin yasal olarak düzenlenmemiş olması bir takım etik riskleri beraberinde getirmektedir. Etik anlamda kirleten öder prensibiyle bir zarara sebep olan firma/kuruluşun bu zarar verici eylemi gerçekleştirilmesinin önüne geçilecek etkin mekanizmalar oluşturulmalıdır. KSS ise zararın geri döndürülebildiği, düzeltilebildiği durumlarda zararı meydana getiren firma/kuruluşun hatasını kabul etmesi zorunluluğu ve mümkünse geri çevrilebildiği durumlarda firma/kuruluş tarafından hatasını telafini edecek bir araç olmalıdır. Bu ise gönüllülük esassından ziyade bir yasal zorunluluk olması gerekmektedir. Zararı meydana getiren firmanın/kuruluşun zarara neden olduğu alan(lar)da KSS, sosyal sorumluluk ya da toplum yararına faaliyetler gerçekleştirmesi kaynak israfı ve konu üzerinden toplum değerlerinin sömürülmesi riskini de ortadan kaldıracaktır. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, söz konusu kişinin bunu bir reklam kampanyasına çevirmesine izin vermeyecek, aksine neden olduğu dışsallığı gidermeye yönelik bir faaliyet olarak gerçekleştirdiğini oraya koyacak şekilde KSS düzenlemeleri oluşturulması gerekmektedir. Daha da önemlisi, öncelik bu zararın meydana gelmesinin önüne geçmek olmalıdır.

Önleyici unsur, oyunun kurallarını belirleyen, oyunun doğru oynanıp oynanmadığını kontrol eden, her aktöre eşit mesafede durması gereken ve gerektiğinde oyundaki oyuncuları oyundan çıkarma yetkisine haiz olan, toplumun bu amaçlar için sözleşerek

oluşturduğu devlettir. Sivil toplum örgütleri, bireyler bu sözleşme çerçevesinde önleyici rolü üstlenemezler. Toplum ve sivil toplum örgütleri bu anlamda ihbar etme, zararın tazmini için baskı grupları oluşturma ve en fazla kamu ile ortak hareket ederek eğer mümkünse verilen zararın geriye döndürülmesi görevini yerini getirebilir. Bu anlamda devletin önleyicilik prensibi çerçevesinde çevreye zarar verecek faaliyetlerin önüne geçecek düzenlemeler oluşturma, bu düzenlemelerin caydırıcı yaptırımlar içermesi ve bunu denetleyecek etkin bir denetim mekanizmasını kurması gerekmektedir.

KSS teriminin üzerinde anlaşılmış veya ana akım oluşturabilecek net bir tanımı bulunmamaktadır. Türkiye’de ve AB’de de tüm paydaşlar tarafından kabul gören bir KSS veya sosyal sorumluluk tanımının eksikliği görülmektedir. Tanımlanamayan bir konu düzenlenemez. Bu nedenle uluslararası toplum tarafından kabul gören bir KSS tanımının oluşturulması için uluslararası kuruluşların öncülüğünde konuyla ilgili bütün paydaşların (akademi dünyası, devlet, sivil toplum, kâr amacı güden kuruluşlar) geniş katılımıyla bir KSS forumu düzenlenmesi ihtiyacı vardır.

Tezde KSS ve sosyal sorumluluk alanındaki eksiklikler, eksikliklerin neden olabileceği riskler ve bu eksikliklerin dolayısıyla risklerin nasıl bertaraf edilebileceği üzerinde varsayımlarda bulunulmuştur. Daha sonraki çalışmalarda bu eksikliklerin giderilmesi için Kamu-STK-Üniversite iş birliğine ilişkin en iyi örneklerin analiz edilerek ortaya konulmasında yarar görülmektedir. Bunun yanında bu üç aktör arasındaki ilişkiyle ilgili olarak Kamu-STK-Üniversite iş birliğinin sağlanmasında her bir aktörün ne tür sorunlarla karşı karşıya olduğunu, yaşanan açmazları ortaya koyabilecek örnek olay çalışmalarının üç aktör arasındaki iletişim ya da iş birliği alanındaki tikanıkların giderilmesinde yarar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

AB Başkanlığı. (2020-A, Mayıs 2020). *Fasıl 27: Çevre ve İklim Değişikliği*. AB

Başkanlığı Resmi İnternet Sayfası: https://www.ab.gov.tr/fasil-27-cevre_92.html

, Erişim tarihi: 02/11/2020

AB Başkanlığı. (2020-B, Mayıs 22). *Fasıl 11: Tarım ve Kırsal Kalkınma*. AB

Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi: <https://www.ab.gov.tr/76.html> Erişim tarihi:

02/11/2020

AB Komisyonu. (2011). Communication from the Commission to the European

Parliament, the Council, the European Economic And Social Committee and the Committee Of The Regions A Renewed EU Strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility. Brüksel, Belçika.

AB Komisyonu. (2019). *Corporate Social Responsibility, Responsible Business*

Conduct, and Business & Human Rights: Overview of Progress. Brüksel:

Avrupa Komisyonu.

AB Komisyonu. (2020). *Communication From The Commission to the European*

Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - a Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system. Avrupa Komisyonu Resmi İnternet

Sayfası: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:ea0f9f73-9ab2-11ea-9d2d-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF Erişim Tarihi: 20/09/2020

AB Komisyonu. (n.d. A). *Supporting entrepreneurs and the self-employed - Social entrepreneurship*. Avrupa Komisyonu Resmi İnternet sayfası:

<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=952&intPageId=2914&langId=en>

Erişim Tarihi: 20/09/2020

AB Komisyonu. (n.d. B). *Rural development*. European Commission Resmi İnternet

Sayfası: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/rural-development_en#eafnd , Erişim Tarihi: 01/12/2020
adresinden alındı

AB Komisyonu. (n.d. C). *Subgroup V – Corporate Social responsibility, incl.*

responsible business conduct and supply chains. AB Komisyonu Resmi İnternet

Sitesi: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/adopted-tor_subgroup_v_csrs_en.pdf Erişim Tarihi: 15/12/2020

Abay, C., Olhan, E., Uysal, Y., Yavuz, F., & Türkekul, B. (2005). Türkiye'de Tarım Politikalarında Değişim. *Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi*. Ankara: Ziraat Mühendisleri Odası.

Aguilera, R. V., Rupp, D. E., Cynthia, W. A., & Ganapathi, J. (2007). PUTTING THE S BACK IN CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY: A MULTILEVEL THEORY OF SOCIAL CHANGE IN ORGANIZATIONS. *Academy of Management Review*, Vol. 32(3), s. 836–863,.

Akbaş, E. (2010). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamalarının Tüketici Marka Bağlılığına Etkisinin Araştırılması. Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi.

Akkoyunlu, G. Ş., & Kalyoncuoğlu, S. (2014, Ekim). İşletmelerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Çalışmalarının Marka Algısı Üzerine Etkisinin Değerlendirilmesi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. Cilt-Sayı: 7 (3), ss:125-144.

Akyıldız, Y., & Abay, A. R. (2017). Vakıf Müessesesinin Gelişimi Ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 7, Ss 141-157.

Alakavuklar, O. N., Kılıçaslan, S., & Öztürk, E. B. (2009). Türkiye'de Hayırseverlikten Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Geçiş: Bir Kurumsal Değişim Öyküsü. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Vol. 9(2), SS. 103-143.

Anonim. (2004, Kasım 30). Tarım Stratejisi (2006-2010). Ankara: Yüksek Planlama Kurulu.

AT Komisyonu. (2001). COM(2001) 366 final-GREEN PAPER. *Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility*. Brüksel.

AT Komisyonu. (2002). *Corporate social responsibility: a business contribution to sustainable development*. AB Komisyonu Resmi İnternet Sitesi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:n26034&from=ES#:~:text=Corporate%20social%20responsibility%3A%20a%20business%20contribution%20to%20sustainable%20development-The%20implementation%20of&text=The%20economic%20success%20of%20>
Erişim Tarihi: 19/12/2020

AT Komisyonu. (2006). *Launch of "European Alliance for Corporate Social Responsibility"*. AB Komisyonu Resmi İnternet Sitesi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_06_358 Erişim Tarihi: 19/12/2020

Avustralya Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı. (2014). *The Role of Private Sector in Supporting Economic Growth and Reducing Poverty in the Indo-Pacific Region*. Avustralya Parlamentosu Resmi İnternet Sayfası: <https://www.aph.gov.au/DocumentStore.ashx?hearingid=2503&submissions=true> Erişim Tarihi: 10/12/2020

- Aygün, B., & Şakacı, B. K. (2007). *Türkiye'de çevreye oğrudan odaklı çevreci hareketler ve çevresel yaklaşımlar üzerine bir deneme*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu:
<https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/AYG%c3%9cN-Banu-%c5%9eAKACI-Bilge-Ka%c4%9fan-T%c3%9cRK%c4%b0YE%e2%80%99DE-%c3%87EVREYE-DO%c4%9eRUDAN-ODAKLI-%c3%87EVREC%c4%b0-HAREKETLER-VE-%c3%87EVRESEL-YAKLA%c5%9eIMLARI-%c3%9cZER%c4%b0NE-B%c4%b0R-DENEME> Erişim Tarihi: 01/01/2021
- Aytekin, M., & Büyükahraz, G. (2014). Demographic characteristics of consumer buying behavior effects of environmentally friendly products and an application in Gaziantep. *The Business & Management Review*, Vol. 5(1), Sf. 72-82.
- Baskentli, S., Sen, S., Su, S., & Bhattacharya, C. B. (2019). Consumer reactions to corporate social responsibility: The role of CSR Domais. *Journal of Business Research*, Vol. 95, Sf. 502–513.
- Bennet, R. (1998). Corporate philanthropy in France, Germany and the UK: International comparisons of commercial orientation towards company giving in European nations. *International Marketing Review*, Vol 15(6), Sf. 458-475.
- Bian, J., Liao, Y., Wang, Y.-Y., & Tao, F. (2020). Analysis of firm CSR strategies. *European Journal of Operational Research*,
<https://doi.org/10.1016/j.ejor.2020.03.046>.
- Bikmen, F. (2003). Corporate Philanthropy in Turkey: Building on Tradition, Adapting to Change. *SEAL - Social Economy and Law Project Journal*, Vol 2, Sf. 2.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. (2013). *UNDP Türkiye. Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Değerlendirme Raporu*:

https://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/PovRed/CSR_Report_tr.pdf Erişim Tarihi: 24/12/2020

Bobbitt, P. (2002). *The shield of achilles: War, Peace and the course of History*. New York: Random House Inc.

Boyacıoğlu, D. (2015). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Fabrika Yapılarının İnşasına Dair Yapılan Düzenlemeler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 8(38), Sf. 471-486.

Bozaykut Bük, T., & Akboğa, S. (2020). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk Çerçevesinde İşletme-Sivil Toplum Kuruluşları İşbirliklerinin Dinamikleri: Türkiye Örneği*. Ankara Üniversitesi SBF Dergi İnternet Sayfası:
<https://sbfdergi.ankara.edu.tr/dosyalar/1525-Tuba-Bozaykut-Buk-BASILABILIR.pdf> Erişim Tarihi: 12/12/2020

Braudel, F. (1984). *Perspective of the World : Civilization and Capitalism 3, 15th-18th Century*. New York: Harper & Row Publishers.

British Council. (2019). *Türkiye'de Sosyal Girişimlerin Durumu*. British Council Resmi İnternet Sayfası:
https://www.britishcouncil.org.tr/sites/default/files/20190702_se_research_report_the_state_of_social_enterprise_in_turkey_tr_double_page.pdf Erişim Tarihi: 12/12/2020

Bulmuş, İ. (2008). *Mikroiktisat*. Ankara: Okutman Yayıncılık, Sf. 184.

Carrol, A. B. (1979). A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance. *Academy of Management Review*, Vol 4(4), Sf. 497-505.

- Carroll, A. B. (1991). The Pyramid of Corporate Social Responsibility: toward the Moral Management of Organizational Stakeholders. *Business Horizons*, Vol. 34, Sf. 39-48.
- Carroll, A. B. (2016). Carroll's pyramid of CSR: taking another look. *Carroll International Journal of Corporate Social Responsibility*, Vol 1(3), DOI 10.1186/s40991-016-0004-6.
- Castañeda, A., Doan, D., Newhouse, D., Nguyen, M. C., Uematsu, H., & Azevedo, J. P. (2016). *Who Are the Poor in the Developing World?* Dünya Bankası Resmi İnternet Sayfası:
<http://documents1.worldbank.org/curated/en/187011475416542282/pdf/WPS7844.pdf> Erişim Tarihi: 14/09/2020
- Ceritoğlu, B. A. (2011). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve İşletmelerin Çevre Bilinci Eksenindeki Uygulamalarının Tüketici Satın Alma Davranışı ve Kurum İmajı Algısına Etkisi*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Chao, S. (2012). *FOREST PEOPLES: Numbers across the world*. Moreton-in-Marsh: Forest Peoples Programme.
- Chomsky, N. (2010). Noam Chomsky - Genesis to End Times - Q&A,
https://www.youtube.com/watch?v=CX_SgW_G9Us Erişim Tarihi: 15/09/2020
. (ZMI, Röportaj Yapan)
- Costanza, R., de Groot, R., Grasso, M., & Hannon, B. (1997). The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital. *Nature*, Vol. 387, Sf. 253-263.
- Czyzewski, B., & Matuszczak, A. (2016). A new land rent theory for sustainable agriculture. *Land Use Policy*, s. Vol. 55, Sf. 222–229.

- Çabuk, S., Nakıboğlu, B., & Keleş, C. (2008). Tüketicilerin Yeşil(ürün) Satın Alma Davranışlarının Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol. 17(1), Sf. 85-102.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2016). *Türkiye Çevre Durum Raporu*. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Dağdemir, E. U. (2011). Türkiye’de Ticaretin Serbestleştirilmesi Sürecinde İç Ticaret Hadlerine Yönelik bir Analiz: 1990-2009. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 3, Sf. 121-134.
- Dale, T., & Carter, V. G. (1956). Dale, T., Carter, V.G., 1956. Topsoil and civilization. *Soil Sci.* 81, 155. *Topsoil and civilization*, Vol. 81, Sf. 155.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1967*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1972). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1978). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*. Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*.

Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2006). *Dokuzuncu Yedi Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013*.

Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2006, Ocak 25). Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi. Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*.

Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Diğiroğlu, F. (2008). 19. Yüzyıl İstanbul Hava Kirliliği Sorunu. *Toplumsal Tarih*, 65-69, Vol. 169.

Douglas, A., Doris, J., & Johnson, B. (2004). Corporate social reporting in Irish financial institutions. *The Tqm Magazine*, Vol 16, Sf. 387-395.

Dubey, R., Bag, S., Ali, S. S., & Venkatesh, V. G. (2013). Green purchasing is key to superior performance: an empirical study. *Int. J. Procurement Management*, Vol. 6, No. 2, Sf.187–210.

Duru, B. (1995). Çevre Bilincinin Gelişim Sürecinde Türkiye'de Gönüllü Çevre Kuruluşları. Ankara.

Ebner, D., & Baumgartner, R. J. (2006). The relationship between Sustainable Development and Corporate Social Responsibility. *Corporate Responsibility Research Conference 2006*. Dublin.

Eğilmez, M. (2018). *Tarihsel Süreç İçinde Dünya Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

ENKA Holding. (2017). *ENKA 2017 Sürdürülebilirlik Raporu*. ENKA Holding.

Epstein, E. M. (1998). Business ethics and corporate social policy. *Business and Society*, Vol. 37, Sf. 7-39.

Esau, G., & Malone, M. (2013). CSR in Natural Resources: rhetoric and reality. *Journal of Global Responsibility*, Vol. 4(2), Sf. 168-187.

ESDN. (2008). *ESDN Quarterly Reports*. ESDN Resmi İnternet Sayfası:
https://www.sd-network.eu/quarterly%20reports/report%20files/pdf/2008-June-Public_policies_on_CSR_in_EU_Member_States.pdf Erişim Tarihi: 12/12/2020

FAO. (2002). *FAO Resmi İnternet Sayfası*. Roma: FAO.

FAO. (2002). *World agriculture: towards 2015/2030-Summary report*. FAO Resmi İnternet Sayfası: <http://www.fao.org/3/a-y3557e.pdf> Erişim Tarihi: 12/12/2020

FAO. (2014). *State of the World's Forests*. Roma: FAO.

FAO. (2017). *The future of food and agriculture: Trends and challenges*. Roma: FAO.

FAO. (2018). *The State of World Fisheries and Aquaculture*. Rome: FAO.

FAO. (2020). *The Contribution of Agriculture to Greenhouse Gas Emissions*. FAO Resmi İnternet Sayfası:
<http://www.fao.org/economic/ess/environment/data/emission-shares/en/> Erişim Tarihi: 14/12/2020

FAO. (2020B). *The State of World Fisheries and Aquaculture*. Rome: FAO.

FAO. (2020c). *The State of World's Forests*. Roma: FAO.

Frederick, W. C. (1998). Moving to CSR4: What to Pack for the Trip. *Business and Society*, , Vol. 37(1), Sf. 40-59.

Furtun, İdris Hakan;. (n.d.). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Adalet MYO Adalet Programı Hukuk Başlangıcı Dersleri*. Ankara Üniversitesi Resmi İnternet Sayfası:

https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/48996/mod_resource/content/1/Hukuk%20Ba%C5%9Fang%C4%B1c%C4%B1%2012.pdf 12/01/2021

Galbraith, J. K., & Salinger, N. (2002, 3. Baskı). *Ekonomi Üzerine Hemen Herşey-Pazar Ekonomisi Masalı ve Gerçekler*. (Ö. Ozankaya, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.

Garriga, E., & Melé, D. (2004). Corporate Social Responsibility Theories: Mapping the Territory. *Journal of Business Ethics*, Vol. 53, Sf. 51–71.

Gilg, A., Barr, S., & Ford, N. (2005). Green consumption or sustainable lifestyles? Identifying the sustainable consumer. *Futures*, Vol. 37, Sf. 481-504.

Global Compact Türkiye. (2020). *2019 Faaliyet Raporu*. Global Compact Türkiye resmi internet sayfası: <https://www.globalcompactturkiye.org/wp-content/uploads/2020/03/GLOBAL-COMPACT-T%C3%9CRK%C4%B0YE-2019-FAAL%C4%B0YET-RAPORU-2.pdf> Erişim Tarihi: 18/12/2020

Global Footprint Network. (2020, Ağustos 29). *Global Footprint Network Resmi İnternet Sayfası*. <https://www.footprintnetwork.org/> Erişim Tarihi: 20/01/2021

GRI. (n.d.). *GRI Ana Sayfa*. GRI Resmi internet sayfası: <https://www.globalreporting.org/Pages/default.aspx> Erişim Tarihi: 20/01/2021

Gülçubuk, B. (2020). *Covid-19 Sonrasında Tarım Politikalarının Geleceği*. İstanbul: İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü.

Gülçubuk, B., Yıldırak, N., Kızılaslan, N., Özer, D., Kan, M., & Kepeoğlu, A. (n.d.). *Kırsal Kalkınma Yaklaşımları ve Politika Değişimleri*. Ziraat Mühendisleri Odası Resmi İnternet Sitesi: https://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/e443d6819ae22b2_ek.pdf Erişim Tarihi: 13/01/2021

- Gürel, B., & Yörük, E. (2018). Devlet, Sermaye ve Kapitalizmin Tarihsel Sosyolojisi. *Mülkiye Dergisi*, Vol. 42(2), Sf. 209-237.
- Güresinli, C. N. (2015, Eylül). Avrupa Birliği ve Türkiye Tarımsal Destekleme Politikaları ve Yapısal Politikalarının Tarihi Gelişiminin Değerlendirilmesi. Ankara: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı.
- Hançerlioğlu, O. (1972). *Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Heckmann, M., Muirurib, V., Boom, A., & marchant, R. (2014, Temmuz 15). Human–environment interactions in an agricultural landscape: A 1400-yr sediment and pollen record from North Pare, NE Tanzania. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, Vol. 406, Sf. 49-61.
- Herrman, K. K. (2004). Corporate Social Responsibility and Sustainable Development: the European Union Initiative as a Case Study. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol 11(2), Sf. 6.
- İlin, M., & Segal, E. (1943). (Çev. Ahmet Zekerya), *İnsan nasıl insan oldu?* İstanbul: Say Yayınları.
- İnan, Z. (2010). Devletin Değişimi ve Özel Sektör: Dünyada ve Türkiye'de Sosyal Sorumluluk Anlayışı. Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- İNGEV. (2019). *Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Almanak Çalışması*. İstanbul: İNGEV. İNGEV Resmi İnternet Sayfası. <https://ingev.org/raporlar/Ingev-Rapor-KSS.pdf> Erişim Tarihi: 22/01/2021
- IPCC. (2001). *Climate Change 2001: Impacts, Adaptation and Vulnerability - Contribution of Working Group II to the Third Assessment Report of the*

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) . Cambridge: Cambridge University Press.

İsmail, M. (2009). Corporate Social Responsibility and its Role in Community Development: an International Perspective. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol 2(9).

Japon İş Federasyonu. (2016, Nisan 19). *Toward realization of the new economy and society-Reform of the economy and society*. Japon İş Federasyonu Resmi İnternet Sayfası: http://www.keidanren.or.jp/en/policy/2016/029_outline.pdf
Erişim Tarihi: 22/10/2020

Kadyan, J. S. (2016). United Nations Global Compact and Coporate Social Responsibility. *International Journal of Science and Research*, Sf. 478-480.

Karahanoğulları, O. (2011). Kamu Hizmetleri Piyasa İlişkisinde Dördüncü Tip: Eksik İmtiyaz (Kamu – Özel Ortaklığı). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Vol 66(3), Sf. 177-215.

Keleş, R. (1992). İnsa Çevre Toplum. R. Keleş içinde, *Çevre ve Siyaset* (s. 147-189). Ankara: İmge Kitabevi.

Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2009). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Khare, A. (2015, Mayıs). Antecedents to green buying behaviour: A study on consumers in an emerging economy. *Marketing Intelligence & Planning* , Vol 33(3), Sf. 309-329.

Kinderman, D. (2013). Corporate Social Responsibility in the EU, 1993–2013: Institutional Ambiguity, Economic Crises, Business Legitimacy and Bureaucratic Politics. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 51(4), Sf. 701-720.

KSSD. (2020). *Avrupa ve Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yoluyla Özel Sektör Sivil Toplum İş Birliği Raporu*. KSSD.

Kubrick, S. (Yöneten). (1968). *2001: A space odyssey* [Sinema Filmi].

Küresel Amaçlar. (2020, 12 21). *Küresel Amaçlar Giriş Sayfası*. Kürsel Amaçlar Resmi İnternet Sitesi: <https://www.kureselamaclar.org/> Erişim Tarihi: 14/11/2020

Laroche, M., Bergeron, J., & Barbaro-Forleo, G. (2001, Kasım). Targeting Consumers Who Are Willing to Pay More for Environmentally Friendly Products. *Journal of Consumer Marketing*, s. Vol. 18(6), Sf. 503-520.

Lauesen, L. M. (2013). CSR Aftermath of the financial crisis. *Social Responsibility Journal*, Vol 9(4), Sf. 641-663.

Lembet, Z. (2012, Mart 29). *Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi Resmi İnternet : <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/MARKALARVEKURUMSALSO SYALSORUMLULUK.pdf> Erişim Tarihi: 24/11/2020

Mainieri, T., Elaine, B. G., Trisha, V. R., John, U. B., & Stuart , O. (1997). Green Buying: The Influence of Environmental Concern on Consumer Behavior. *The Journal of Social Psychology*, Vol 137(2), Sf. 189-204.

Mair, J., & Marti, I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*, Vol. 41, Sf. 36-44.

McLuhan, M., & Powers, B. P. (1989). *The Global Village-Transformations in World Life and Media in the 21st Century*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Montgomery, D. R. (2007). Soil erosion and agricultural sustainability. *Proceedings of National Academy of Science*, s. Vol. 104, Sf. 13268-13272.

- Moravcikova, K., Stefanikova, L., & Rypakova, M. (2015). CSR Reporting as an important tool of CSR communication. *Procedia Economics and Finance*, Vol. 26, Sf. 332-338.
- Morrison, P. S., & Beer, B. (2017). Consumption and Environmental Awareness: Demographics of the European Experience. H. Shibusawa, K. Sakurai, T. Mizunoya, & S. Uchida içinde, *Socioeconomic Environmental Policies and Evaluations in Regional Science. New Frontiers in Regional Science: Asian Perspectives Vol 24* (s. https://doi.org/10.1007/978-981-10-0099-7_5). Singapore.: Springer.
- Moser, A. K. (2015). Thinking green, buying green? Drivers of pro-environmental purchasing behavior. *Journal of Consumer Marketing*, s. Vol. 32(3), Sf.167-175.
- NOAA. (n.d.). *How much oxygen comes from the ocean?* U.S. National Ocean Service Resmi internet sayfası: <https://oceanservice.noaa.gov/facts/ocean-oxygen.html#:~:text=At%20least%20half%20of%20Earth's%20oxygen%20comes%20from%20the%20ocean.&text=Scientists%20estimate%20that%2050%2D80,some%20bacteria%20that%20can%20photosynthesize> . adresinden alındı
- OECD. (2009). *OECD Environmental Performance Reviews: Turkey 2008 (Turkish version)*. OECD Publishing.
- OECD. (2011). *POLICY FRAMEWORK FOR INVESTMENT USER'S TOOLKIT Chapter 7. Promoting Responsible Business Conduct*. OECD Resmi İnternet Sitesi: <https://www.oecd.org/investment/toolkit/policyareas/responsiblebusinessconduct/42267935.pdf> Erişim Tarihi: 18/11/2020

- OECD. (2015). *Policy Framework for Investment 2015 Edition*. OECD Resmi İnternet Sitesi: <https://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/Policy-Framework-for-Investment-2015-CMIN2015-5.pdf> Erişim Tarihi: 18/11/2020
- Onurlubaş, E. (2016). Tüketicilerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörler. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 6(11), Sf. 70-106.
- Önder, Ş., & Erdoğan, K. (2018). İşletmelerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamalarında Kurumsal Yönetim Yapılarının Etkisi: BİST 100 Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sf. 155-170.
- Pearce, D. (1997). Incentives for Private Sector Financing of Sustainable Development. *Bridges to Sustainability: Business and Government Working Together for a Better Environment*, Sf. 70-84.
- Piligrimienė, Ž., Žukauskaite, A., Korzilius, H., Banyte, J., & Dovaliene, A. (2020). Internal and External Determinants of Consumer Engagement in Sustainable Consumption. *Sustainability*, doi:10.3390/su12041349, Vol. 12.
- Platania, S., Santisi, G., & Hichy, Z. (2012). Determinants of Consumer Choice Towards Luxury Brands: Differences Between One-Brand Stores and Outlet Stores Consumers. *Proceedings of the IAREP Conference Wroclaw* (s. 332-339). Wroclaw: Warsaw School of Social Sciences and Humanites.
- Sağlam, E. (N.D.). *Belediye Hizmetlerinin Yerine Getirilmesinde Vakıflar*. . Erişim tarihi: 28.06.2017. <https://belediyevakiflari.wordpress.com/11-ersin-saglam/>, Erişim Tarihi: 01.12.2020
- Schmidt-Traub, G., & Sachs, J. D. (2015). *Financing Sustainable Development: Implementing the SDGs through Effective Investment Strategies and Partnerships*. SDSN.

- Secchi, D. (2007). Utilitarian, managerial and relational theories of corporate social responsibility. *International Journal of Management Reviews*, Vol. 9, Sf. 347-373.
- Sen, S., & Bhattacharya, C. B. (2001). Does doing good always lead to doing better? *Journal of Marketing Research*. Vol. 38(2), Sf. 225-243.
- Sert Yılmaz, N. (2012). Türkiye’de Özel Sektörün Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışına İlişkin Yarar Algısı: Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Duyurulmasında Web Sitelerinin Kullanılması. *Online Academic Journal of Information Technology*, Vol. 3(9).
- SEVEN, T., CAN, B., DARENDE, B. N., & OCAK, S. (2018). Hava ve Toprakta Ağır Metal Kirliliği. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, s. Vol. 1(2), Sf. 91-103.
- Simmonet, D. (1993). *Çevrecilik*, (Çev. Mehmet Selami Şakiroğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Simpson, D. R. (2016). Putting a Price on Ecosystem Services. *Issues in Science and Technology*, Vol. 32(4).
- Sosyal Girişim Ağı. (n.d.). *Sosyal girişimcilik terimler sözlüğü*. Sosyal Girişim Ağı resmi internet sayfası: <https://www.sosyalgirisimcilikagi.org/dictionary> Erişim Tarihi: 17/11/2020
- SPK. (2011, Kasım 30). *Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ*. SPK Resmi İnternet Sayfası: www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/66 Erişim Tarihi: 09/09/2020

Srıvastava, P., Sing, R., Tripathi, S., & Raghubanshi, A. S. (2016). An urgent need for sustainable thinking in agriculture – An Indian scenario. *Ecological Indicators*, Vol. 67, Sf. 611-622.

Sütaş AŞ. (2018). *2018 Sürdürülebilirlik Raporu*. Ankara: Sütaş.

T.C. Cumhurbaşkanlığı SBG. (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Ankara

T.C. Cumhurbaşkanlığı SBG. (2020). *Kamu İstihdamı*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi

İnternet Sayfası: <https://www.sbb.gov.tr/kamu-istihdami/> Erişim Tarihi:

09/09/2020

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2005). Çölleşme ile Mücadele Türkiye Eylem Planı.

Ankara.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2012). Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi 2010-

2020. Ankara.

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı. (2015, Temmuz 24). Çölleşme ile Mücadele Ulusal

Stratejisi (2015-2023).

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı. (N.D.). Çölleşme ile Mücadele Ulusal Strateji

Belgesi 2013-2023.

Tan, S., Ortan, Ü., & Everest, B. (2014). Uygulamada Olan Tarım Politikaları

Kapsamında Çanakkale'nin Mevcut Durumunun İncelenmesi Üzerine Bir

Araştırma. *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, s. Vol 2(1), Sf. 45-54.

TDK. (N.D.). *İktisat Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri:

<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 09/09/2020

TDK. (N.D.). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Güncel Türkçe Sözlük: <https://sozluk.gov.tr/>

Erişim Tarihi: 09/09/2020

TÜİK. (2020, Aralık 10). *HABER BÜLTENİ*. TÜİK Resmi İnternet Sayfası:

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%B C-%C4%B0statistikleri-Eyl%C3%BCl-2020-33793&dil=1> Erişim Tarihi:

09/12/2020

Türkeş, M. (2002). *İklim Değişikliği Ve Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Değerlendirme Raporu*. Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV).

TÜRKONFED. (2017). *Türkiye ve Avrupa Örnekleri Işığında Kurumsal Sosyal Sorumluluk*. İstanbul: TÜRKONFED.

TÜSEV. (2012). *Türkiye’de Sosyal Girişimlerin Yasal ve Mali Altyapısının Güçlendirilmesine Gelişkin Politika Belgesi*. TÜSEV Resmi internet sayfası: <https://www.tusev.org.tr/userfiles/image/SG%20Yasal%20ve%20Mali%20Altyap%20Politika%20Belgesi-FINAL.pdf> Erişim Tarihi: 15/12/2020

UN Global Compact A. (N.D.). *About*. UN Global Compact Resmi İnternet Sayfası: <https://www.unglobalcompact.org/about> Erişim Tarihi: 16/11/2020

UN Global Compact B. (N.D.). *Hakkımızda*. UN Global Compact Türkiye Resmi İnternet Sayfası: <https://www.globalcompactturkiye.org/un-global-compact/> Erişim Tarihi: 21/01/2021

Ünsal, E. M. (2001). *Mikro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Ünsal, E. M. (2009). *Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2012). *Tarihte İlginç Vakıflar*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Verdone, M. (2018). *The world’s largest private sector?* Gland: IUCN.

- Visser, W. (2006). Revisiting Carroll's Csr Pyramid An African Perspective. E. R. Pedersen, & M. Huniche içinde, *Corporate Citizenship in Developing Countries* (s. 29-56). Kopenhag: Copenhagen Business School Press.
- Weber, O., Diaz, M., & Schwegler, R. (2014). Corporate Social Responsibility of the Financial Sector – Strengths, Weaknesses and the Impact on Sustainable Development. *Sustainable Development*, Vol. 22, Sf. 321-335.
- Wee, H. Y., Ozanne, L., & Kao, T.-H. (2008). “Consumers' purchasing behavior towards green products in New Zealand”. *Innovative Marketing*, Vol. 4(1), Sf. 93-102.
- Weerawardena, J., & Mort, G. S. (2006). Investigating social entrepreneurship: A multidimensional model. *Journal of World Business*, Vol. 41, Sf. 21–35.
- Windsor, C., & McNicholas, P. (2012). The BP Gulf oil spill: public and corporate governance failures. *11th Australasian Centre on Social and Environmental Accounting Research (A-CSEAR) Conference*. Wollongong.
- World Bank. (2020, Ağustos 31). *Agriculture and Food-Overview*. Dünya Bankası Resmi İnternet Sayfası:
<https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/overview> Erişim Tarihi:
21/01/2021
- World Bank. (2020). *Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate)*. World Bank-Data Resmi internet sayfası:
https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?end=2020&most_recent_value_desc=true&start=2020&view=map&year=2019 Erişim Tarihi:
21/01/2020

World Economic Forum. (2020). *Global Risks Report 2020*. Dünya Ekonomi Forumu

Resmi İnternet Sitesi:

http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf Erişim

Tarihi: 21/01/2020

Yamak, S. (2007). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Gelişimi*. İstanbul: Beta.

Yavuz, F. (2005). Türkiye Tarımının Tarihi. F. Yavuz içinde, *Türkiye'de Tarım* (s. 1-8).

Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.

Yüksek Planlama Kurulu. (2006, Ocak 25). Kurul Kararı. *Ulusal Kırsal Kalkınma*

Stratejisi. Ankara.

Zaim, S. (1986). İslam Açısından iktisadi ve sosyal faaliyetlerle ilgili normatif kaideler.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Vol. 44, Sf. 17-37.

Zhu, Q., Li, Y., Geng, Y., & Qi, Y. (2013). Green food consumption intention,

behaviors and influencing factors among Chinese consumers. *Food Quality and*

Preference, Vol. 28, Sf. 279-286.

Özet

Bu tezde sosyal sorumluluk kavramı çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Avrupa Birliği'nin konuya yaklaşımı ele alınmıştır. Öncelikli olarak iktisadi ana akım iktisadi model çerçevesinde ülke ekonomisindeki aktörlerin rolü değerlendirilmiş daha sonra ise ceteris paribus kavramının çerçevesi daraltılarak günümüz gerçeklerine daha uygun bir model çerçevesinde aktörler arasındaki ilişki değerlendirilmiş ve teorik olarak sosyal sorumluluk kavramının rolü ve etkisi anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Sosyal sorumluluk kavramı en yaygın kullanım biçimi olan kurumsal sosyal sorumluluk olarak ele alınmış ve kavramın tarihsel gelişimine yer verilmiştir. Kavramın içeriği ve anlamına ilişkin uluslararası örgütler ve Avrupa Birliği'nin tanımları değerlendirilmiş, bu tanımlar çerçevesinde bu organizasyonların konuya yaklaşımı irdelenmiştir.

Tezin ana odak noktası olan tarım ve çevrenin dünya ekonomisi ile insan hayatı için olan önemine yer verildikten sonra Jean-Jacques Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi yaklaşımı çerçevesinde devletin tarım ve çevre kapsamında sosyal sorumluluk alanındaki rolü Türkiye ve Avrupa Birliği'ndeki temel hukuk unsurları, plan ve stratejiler çerçevesinde ele alınmıştır. Küresel düzeyde uluslararası kuruluşların sosyal sorumluluğa yaklaşımlarının ve bu alanda konseptlerin ele alındığı tezde küresel yaklaşımların Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde nasıl şekillendiği üzerinde durulmuştur. Tezde kamu-sivil toplum iş birliğinin önemi Avrupa Birliği'ndeki sivil toplum örgütlenmesi referans alınarak irdelenmiştir. Tezdeki konuların değerlendirilmesi ışığında kurumsal sosyal sorumluluk alanındaki hukuki ve politika eksikleri değerlendirilerek bu eksikliklerin neden olabileceği riskler ve atılması gereken adımlar üzerinde durulmuştur.

Abstract

This thesis analyses Turkey's and European Union's approach on agri-environment within the context of social responsibility. At first, the roles of the economic actors were evaluated based on mainstream economic model in local level, and following via narrowing down the *ceteris paribus* term the model has been converted into the recent economic practice to evaluate the relations between economic actors, and to interpret theoretically the role and the effect of social responsibility term.

Social responsibility term has been acknowledged as corporate social responsibility as it is the most common used term in the literature, and its historical development has been presented. Regarding the definition of the term international organisations' and European Union's approaches have been analysed within the framework of the definitions made by these organisations.

The importance of agriculture and environment for world economy and human life have been presented. Following the presentation of importance, the role and responsibilities of governments in the context of agriculture and environment have been analysed based on Jean-Jacques Rousseau's "On the Social Contract; or, Principles of Political Rights" study within the framework of the European Union's and Turkey's legal infrastructure, plans and strategies. On global level, international organisations' approaches on the thesis subject have been analysed and how global approaches are formed in Turkey and European Union has been urged on. In the thesis, the importance of government-civil society collaborations has been studied referencing the civil society organisation in the European Union. In the light of the evaluations of the issues in thesis, political and legal gaps in the corporate social responsibility concept and the risks these gaps caused, and the necessary steps to be taken have been presented.